

Harttransplantatie in de buurt

Op zoek naar een nieuwe
invulling voor kerken die het
sociaal kapitaal in de buurt
doet toenemen

C. Buts

Masterthesis Planologie 2012, dual traject
Faculteit der Managementwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen



Harttransplantatie in de buurt

Op zoek naar een nieuwe invulling voor kerken die het sociaal kapitaal in de buurt doet toenemen

Colofon

Auteur: Carlijn Buts
Studentnummer: S3054500

Facultaire begeleider: mw. Dr. T. Stav
2^e beoordelaar: dhr. Dr. S.V. Meijerink
Instelling: Radboud Universiteit Nijmegen
Faculteit: Managementwetenschappen
Opleiding: Master Planologie, dual traject
Jaar: Januari 2012

Stage bedrijf: Woningcorporatie Dudok Wonen
Begeleiders: mw. Ir. S.G.C. Keulemans – ter Kuile
dhr. Ir. B.A.P. Vis
Periode: 1 juli 2011 t/m 22 december 2011

Voorwoord

Deze onderzoeksthesis is geschreven ter afronding van mijn duale masterstudie Planologie. Deze opleiding maakt deel uit van de faculteit der managementwetenschappen aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Het onderzoek is uitgevoerd bij en in opdracht van woningcorporatie Dudok Wonen te Hilversum. In samenspraak met Dudok Wonen en de Radboud Universiteit is het onderwerp van deze scriptie tot stand gekomen. Woningcorporatie Dudok Wonen heeft veel oog voor cultureel erfgoed en bezit zo'n 1.350 woningen van de hand van architect Willem Marinus Dudok. Vanuit mijn persoonlijke interesse naar historie en karakteristieke waarden in de leefomgeving, kon ik mij goed vinden in de missie van Dudok Wonen.

Met dit onderzoek heb ik kennis opgedaan omtrent een zeer specifiek ruimtelijk vraagstuk, namelijk het herbestemmingsvraagstuk rondom kerkgebouwen. Het was een uitdagend onderzoek waarin ik de lat voor mezelf hoog neerlegde door het concept van sociaal kapitaal in mijn conceptueel model op te nemen. Hierdoor werd het noodzakelijk dit complexe concept te operationaliseren en te meten in een bestaande leefomgeving. Deze ambitieuze exercitie was nooit gelukt zonder medewerking en begeleiding van een aantal personen. Dit voorwoord wil ik daarom aangrijpen om deze mensen te bedanken.

Allereerst wil ik mijn stagebegeleider vanuit de Radboud Universiteit, Tamy Stav, bedanken voor de aanwijzingen, adviezen en steun gedurende mijn onderzoek. Daarnaast wil ik uiteraard mijn dank betuigen aan de stagebiedende organisatie Dudok Wonen en mijn stagebegeleiders ter plaatse, Barry Vis en Sophie Keulemans-ter Kuile. Eveneens noem ik een aantal personen die mij noodzakelijke data voor dit onderzoek hebben verstrekt, Margot Hutten, Ruud de Jong, Rinse Spits, Tukkietuk, José Bestter, en Kees Dankers. Allen hartelijk dank voor de medewerking, met behulp van deze data heb ik het onderzoek en de onderzoeksresultaten tot een hoger niveau kunnen brengen.

Tot slot rest mij alleen nog u veel leesplezier toe te wensen

Carlijn Buts
Hilversum, januari 2012

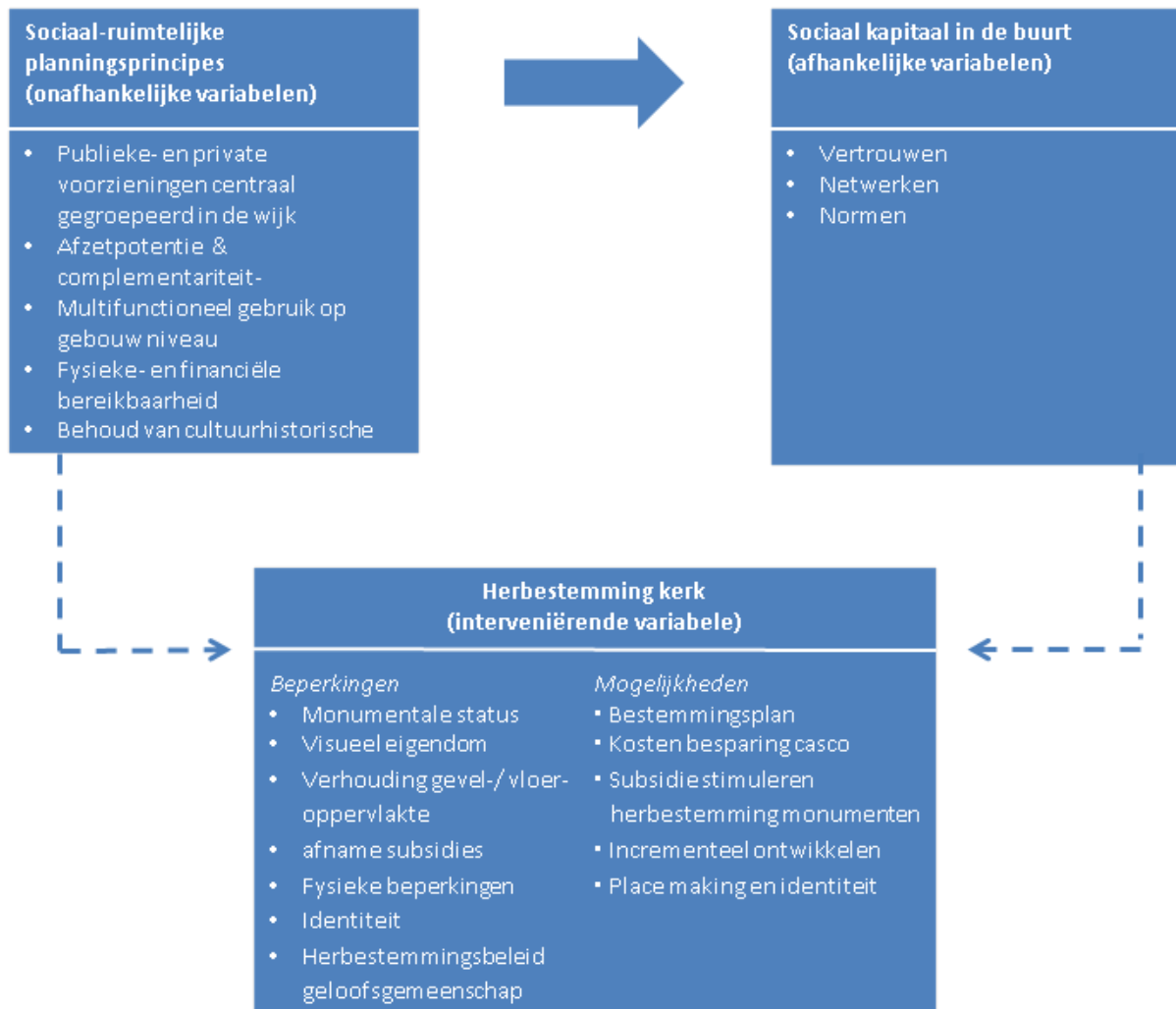
Samenvatting

In deze studie wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de mogelijke invulling voor kerkgebouwen die ten goede komt aan het sociaal kapitaal in de omliggende buurt. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: *Op welke wijze kan de transformatie van kerken leiden tot functies die het sociaal kapitaal in de buurt doet toenemen?*

De aanleiding van dit onderzoek komt voort uit de prognose dat de komende 10 jaar 1.200 kerken van de dienst onttrokken zullen worden (Bisdom Haarlem, Rotterdam projectbureau Belvédère, 2008, p. 7). Als gevolg van secularisatie en een afnemende kerkseheid zijn er steeds minder kerkgebouwen nodig. Leegstand van kerkgebouwen kan diverse nadelen tot gevolg hebben op ruimtelijk en sociaal vlak. Dit onderzoek moet gezien worden in de context waar sprake is van een afnemend sociaal kapitaal in de buurt, al dan niet veroorzaakt door een leegstaande kerk. Er zijn drie redenen voor de keuze van deze context:

1. De doelstelling van de opdrachtgever. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van woningcorporatie Dudok Wonen te Hilversum. De missie van deze privaatrechtelijke organisatie omvat onder andere het vergroten van de onafhankelijkheid van mensen en het behouden van cultureel erfgoed. Dit onderzoek haakt in op beide aspecten. Door op zoek te gaan naar een nieuwe invulling voor kerken wordt cultureel erfgoed behouden. De focus op het verbeteren van sociaal kapitaal kan bijdragen aan het vergroten van de onafhankelijkheid van mensen
2. De specifieke mogelijkheden en beperkingen rondom het transformeren van kerkgebouwen gaven eveneens aanleiding tot de zoektocht naar functies die ten goede komen aan het sociaal kapitaal. Het herbestemmingsbeleid van geloofsgemeenschappen is in sterke mate bepalend voor de nieuwe invulling van kerkgebouwen. Zij staan over het algemeen niet open voor profane functies. Daarnaast is de verhouding gevel-/ vloeroppervlakte in sterke mate bepalend voor de reeks aan mogelijke functies. Het realiseren van woningbouw is over het algemeen een laatste optie daar dit vaak een zeer kostbare aangelegenheid is waarbij de ruimtelijkheid van het gebouw ingeperkt wordt.
3. De maatschappelijke betekenis welke de kerk in het verleden had in de vorm van een bijeenkomstfunctie.

Het conceptueel model van dit onderzoek bestaat uit onafhankelijke variabelen en afhankelijke variabelen. De onafhankelijke variabelen zijn geselecteerd uit een drietal sociaalruimtelijke planningsprincipes, namelijk : Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism. Deze theorieën sluiten goed aan bij de context van dit onderzoek daar zij ingezet kunnen worden voor het realiseren van sociale doelstellingen. De afhankelijke variabelen worden gevormd door de parameters (vertrouwen, netwerken, normen) van het concept sociaal kapitaal. Het conceptueel model is gespecificeerd met de mogelijkheden en beperkingen die het kerkgebouw met zich meebrengt bij transformatie. Deze zijn in sterke mate bepalend voor de toekomstige invulling van kerkgebouwen. Het conceptueel model is opgesteld middels bureauonderzoek waarbij gebruik gemaakt is van bestaande literatuur. In dit onderzoek is zodoende de deductieve methode gehanteerd. In figuur 1 is het gehanteerde conceptueel model te zien.



Figuur 1 Gespecificeerd conceptueel model

In de empirische fase van het onderzoek is een meervoudige casusstudie uitgevoerd. Door een toetsing van de onafhankelijke variabelen zijn de casussen ‘transformatie Hasseltse kerk’ te Tilburg en ‘nieuwbouwproject woondienstencentrum St. Joseph’ te Hilversum geselecteerd. De aard van de gebouwen in deze casussen is verschillend. Dit is een bewuste keuze geweest, door deze differentiatie is het mogelijk geweest een voorzichtige stelling in te nemen over de mate waarin de aard van het gebouw van belang is voor de ontwikkeling van het sociaal kapitaal in de buurten Hasselt (Tilburg) en Liebergen (Hilversum). In beide casussen is er een beoordeling gegeven over het effect dat de fysieke ingreep heeft gehad op het sociaal kapitaal in de buurt. Vanwege de complexiteit van de afhankelijke variabelen in dit onderzoek is er veel tijd gestoken in de operationalisatie van deze variabele. Om te voorkomen dat de resultaten door gebruik van benaderende variabelen minder valide zouden zijn, is er zoveel mogelijk gestreefd naar triangulatie. Datamateriaal over het sociaal kapitaal in de buurt is verkregen via secundaire bronnen, circa zestig enquêtes onder buurtbewoners in beide casussen en interviews met sleutelpersonen. Daarnaast is in beide casussen gekeken naar overige ontwikkelingen in de buurt die van invloed geweest kunnen zijn

op het sociaal kapitaal in de buurt. De uiteindelijke beoordeling van de twee casussen is gebeurd met behulp van een zelf opgestelde beoordelingsmatrix. Deze matrix is transparant en voorzien van een toelichting wat ten goede komt aan de herleidbaarheid en betrouwbaarheid van het onderzoek.

Op basis van de meervoudige casusstudie kunnen de volgende uitspraken gedaan worden over het effect van de onafhankelijke variabelen op het sociaal kapitaal in de buurt (vertrouwen tussen buurtbewoners, het netwerkgedrag van buurtbewoners en de naleving van normen):

- *De gerealiseerde combinaties aan functies hebben geen negatief effect op het sociaal kapitaal;* in beide casussen heeft de ingreep een positief effect gehad op het sociaal kapitaal in de buurt. De mate van invloed verschilt, in Tilburg heeft de transformatie van de Hasseltse kerk een matige invloed gehad. In Hilversum heeft de komst van woondienstencentrum St. Joseph een goede invloed gehad op het sociaal kapitaal in de buurt.
- *De som is groter dan zijn delen;* een integrale wijkaanpak, welke het geval was in de Hilversumse casus, heeft vermoedelijk een positiever effect op het sociaal kapitaal in de buurt dan enkel een transformatie van de kerk zoals het geval was in de Tilburgse casus.
- *De aard van het gebouw heeft beperkte invloed op het sociaal kapitaal in de buurt;* deze conclusie kan voorzichtig getrokken worden daar het sociaal kapitaal in de buurt Hasselt, waar sprake was van de transformatie van een kerk, minder hoog scoort dan het sociaal kapitaal in de buurt Liebergen waar sprake was van nieuwbouw.

In figuur 2 en figuur 3 is een visualisatie te zien van de, op basis van dit onderzoek, voorzichtig te stellen conclusies.



Figuur 2 wijze van transformatie, gerealiseerde functies en effect sociaal kapitaal casus multifunctioneel wijkcentrum de Poorten



Figuur 3 Wijze van nieuwbouw, gerealiseerde functies en effect sociaal kapitaal casus woondienstencentrum St. Joseph

Met dit onderzoek is een eerste aanzet gegeven voor de mogelijke invulling van kerkgebouwen die ten goede komt aan het sociaal kapitaal in de buurt. Vanwege de complexiteit die het opnemen van de afhankelijke variabelen in het conceptueel model tot gevolg heeft gehad, is het aan te bevelen nader onderzoek op dit gebied uit te voeren. Het is aan te raden in een vervolgonderzoek een meervoudige casusstudie uit te voeren waarbij in ieder geval een vergelijking wordt gemaakt met een buurt waar weinig tot geen grootschalige ingrepen hebben plaatsgevonden. Door het uitvoeren van een dergelijke nulmeting is het wellicht mogelijk iets te zeggen over de algemene trend die het sociaal kapitaal in buurten doormaakt. Daarnaast is het aan te raden in vervolgonderzoek een koppeling te maken tussen de persoonlijke kenmerken van de buurtbewoners (inkomensniveau, leeftijdsopbouw en huishoudsamenstellingen) en het sociaal kapitaal in de buurt. Deze koppeling maakt het mogelijk om uitspraken te kunnen doen over de mate waarin persoonlijke kenmerken van invloed zijn op het sociaal kapitaal in de buurt.

Inhoudsopgave

Voorwoord	V
Samenvatting.....	VII
Inhoudsopgave	XI
1. Inleiding.....	1
1.1 Achtergrond.....	1
1.2 Kerken in het huidige tijdperk / aanleiding	2
1.3 Doelstelling	3
1.4 Relevantie.....	4
1.4.1 Maatschappelijke relevantie	4
1.4.2 Wetenschappelijke relevantie.....	4
1.5 Conceptueel model	5
1.5.1 Neighborhood Unit.....	5
1.5.2 Wijkgedachte.....	6
1.5.3 New Urbanism	6
1.5.4 Sociaal kapitaal	6
1.6 Specificatie conceptueel model.....	6
1.7 Onderzoeksmodel	7
1.8 Vraagstelling	8
1.9 Methodiek	9
1.9.1 Theoretisch deel – bureauonderzoek	9
1.9.2 Empirisch deel- meervoudige casestudie	9
1.9.3 Onderzoeksmateriaal.....	10
1.10 Leeswijzer	10
2. Theoretisch kader	13
2.1 Inleiding.....	13
2.2 Neighborhood unit.....	13
2.2.1 Inspiratiebronnen / ontstaan	13
2.2.2 Fysiek aspecten Neighborhood Unit.....	15
2.2.3 Kritieken	16
2.2.4 De Neighborhood Unit - conceptueel model	18
2.3 De Wijkgedachte	18
2.3.1 Inspiratiebronnen/ontstaan.....	18

2.3.2	Fysieke aspecten.....	20
2.3.3	Kritieken.....	21
2.3.4	De wijkgedachte – conceptueel model.....	23
2.4	New Urbanism	24
2.4.1	Inspiratiebronnen/ontstaan.....	24
2.4.2	Fysieke aspecten.....	25
2.4.3	Kritieken.....	26
2.4.4	New Urbanism – conceptueel model	28
2.5	Verschillen analyse.....	29
2.6	Sociaal kapitaal in de buurt	30
2.7	Deelconclusies / conceptueel model	33
3.	Religieus erfgoed	35
3.1	Inleiding.....	35
3.2	Beperkingen.....	35
3.3	Mogelijkheden.....	40
3.4	Deelconclusies / specificatie conceptueel model.....	42
4.	Methodologie	45
4.1	Inleiding.....	45
4.2	Onafhankelijke variabelen.....	45
4.2.1	Operationalisatie	45
4.2.2	Selectie onderzoekscasussen	48
4.3	Afhankelijke variabelen.....	52
4.3.1	Operationalisatie	52
4.3.2	Secundaire bronnen.....	53
4.3.3	Enquête.....	54
4.3.4	Interviews.....	55
4.4	Aanpak en beoordeling empirische analyse.....	56
4.5	Betrouwbaarheid en validiteit.....	57
5.	Casus: Multifunctioneel wijkcentrum De Poorten Tilburg.....	59
5.1	Inleiding.....	59
5.2	Context.....	59
5.2.1	Algemene beschrijving buurt	60
5.2.2	Fysieke ingreep.....	61
5.2.3	Overige ontwikkelingen	64

5.3	Vertrouwen.....	65
5.3.1	Analyse secundaire bronnen.....	65
5.3.2	Analyse enquête resultaten	66
5.3.3	Beoordeling onderling vertrouwen buurtbewoners.....	66
5.4	Netwerken.....	67
5.4.1	Analyse secundaire bronnen.....	67
5.4.2	Analyse enquête resultaten	69
5.4.3	Beoordeling netwerkgedrag buurtbewoners.....	71
5.5	Normen	71
5.5.1	Analyse secundaire bronnen.....	72
5.5.2	Analyse enquête resultaten	77
5.5.3	Beoordeling naleving van normen & waarden en ongeschreven regels	78
5.6	Deelconclusies	78
6.	Casus: Woondienstencentrum St. Joseph Hilversum	83
6.1	Inleiding.....	83
6.2	Context.....	83
6.2.1	Algemene omschrijving Liebergen	83
6.2.2	Fysieke ingreep.....	85
6.2.3	Overige ontwikkelingen	86
6.3	Vertrouwen.....	87
6.2.4	Analyse secundaire bronnen.....	88
6.2.5	Analyse enquête resultaten	88
6.2.6	Beoordeling onderling vertrouwen buurtbewoners	89
6.4	Netwerken.....	90
6.2.7	Analyse secundaire bronnen.....	90
6.2.8	Analyse enquête resultaten	93
6.2.9	Beoordeling netwerkgedrag buurtbewoners.....	94
6.5	Normen	95
6.2.10	Analyse secundaire bronnen.....	95
6.2.11	Analyse enquête resultaten	101
6.2.12	Beoordeling naleving normen & waarden en ongeschreven regels.....	102
6.6	Deelconclusies	103
7.	Conclusies, aanbevelingen en reflectie.....	107
7.1	Inleiding.....	107

7.2	Conclusies	107
7.3	Aanbevelingen	109
7.4	Reflectie op het onderzoek	110
	Literatuurlijst	113
	Bijlagen.....	121
	Bijlage 1 Beoordeling geclusterd of verspreid patroon voorzieningen Hasselt.....	121
	Bijlage 2 Enquête Hasselt	123
	Bijlage 3 Enquête Liebergen	126
	Bijlage 4 Algemene statistieken Hasselt.....	129
	Bijlage 5 Vrijwilligers Tilburg.....	130
	Bijlage 6 Algemene statistieken Liebergen.....	131
	Bijlage 7 Waarde oordeel sociaal kapitaal nu en op basis van lange termijn cijfers, Hasselt	132
	Bijlage 8 Kruistabellen.....	134
	Bijlage 9 Waarde oordeel sociaal kapitaal nu en op basis van lange termijn cijfers, Liebergen	135

1. Inleiding

1.1 Achtergrond

Het Christendom en de bouw van kerken ontstond in de Middeleeuwen. In Nederland kwam het Christendom rond de 7^e eeuw in opkomst door de Engelse monniken Willibrord en Bonifatius. Versterkt door de Franken was Nederland in de 8^e eeuw volledig bekeerd van heidense tradities. De kerk is sindsdien een belangrijk structurerend element in ons ruimtelijk patroon. Ondanks het feit dat er in de middeleeuwen nog nauwelijks sprake was van ruimtelijke planning, steden groeiden organisch, werden gebouwen van algemeen nut altijd in het centrum geplaatst. In die tijd waren dit de kerk en het stadhuis.

*“De kerk was in tegenstelling tot nu een gebruiksgebouw: je kon er mensen ontmoeten, voor kinderen was het een speelplaats, honden en kippen liepen in en uit en door de Utrechtse buurkerk liep zelfs een weg. Het centrale kerkgebouw, in steden met een bisschopszetel de kathedraal, was het belangrijkste gebouw van de stad, dat natuurlijk bij voorkeur groter en mooier moest zijn - en een hogere toren hebben - dan die in de nabijgelegen steden”
(Museumkennis, n.d).*

De kerk had een belangrijke maatschappelijke rol aangezien de staat en het geloof een eenheid vormden. Er was slechts sprake van één geloof, namelijk het Rooms-Katholieke geloof en deze werd aangemerkt als staatsgodsdienst. De kerk fungeerde als uitvoerende instantie binnen de maatschappij en verrichte zodoende handelingen waarvoor nu het stadhuis en andere (gemeentelijke) instellingen dienen (Roeterdink, 2002, p. 39). Pas sinds de 19^e eeuw worden kerken alleen voor godsuitoefening gebouwd (Roeterdink, 2002, p.16).

In 1566 woedde de Beeldenstorm in Nederland. Een belangrijke gebeurtenis in de kerkelijke geschiedenis. De Protestanten keerden zich tegen de Katholieken. Zij namen intrek in hun kerken en vernielden op grote schaal beelden, objecten van religieuze kunst en liturgisch gebruiksvoorwerpen. In veel landen werd het Protestantisme de staatsgodsdienst. In Nederland was dit echter niet het geval. Wel heeft het Protestantisme invloed gehad op het handelen van de overheid en het bouwbeleid van kerken. Gemeenschapsgeld mocht alleen gebruikt worden voor de bouw van Gereformeerde kerken. De bouw van andere kerken werd toegestaan, maar deze mochten niet in het straatbeeld opvallen. Daarnaast werden deze kerken niet gefinancierd met gemeenschapsgeld. Deze niet-gereformeerde kerken werden ook wel schuilkerken genoemd (Roeterdink, 2002, p. 41). Aan het einde van de periode 1600-1820 hadden de Protestanten bijna tweemaal zoveel kerken als de Katholieken. Dit kan deels verklaard worden door de Beeldenstorm, hierdoor erfden de Protestanten veel middeleeuwse (Rooms-katholieke) kerken. Maar de Protestanten konden in die periode (1600-1820) ook veel nieuwe kerken bouwen door het groot aantal leden dat zij hadden en de financiële middelen die zij kregen uit publieke fondsen (Roeterdink, 2002, p. 43).

In 1796 kreeg Nederland een Franse leider, Napoleon Bonaparte. Deze nieuwe leider had een omwenteling van beleid tot gevolg. De Staat en het geloof werden in dit jaar gescheiden. Sindsdien werden kerkelijke functies en kerkgebouwen niet meer betaald uit overheidsgeld. De wet werd aangepast en er gold gelijkheid voor alle kerkgenootschappen. Ruimtelijk gezien betekende deze omwenteling dat de Katholieken hun zogenoemde schuilkerken zichtbaar mochten maken (Roeterdink, 2002, p. 41). Dit werd gedaan door bijvoorbeeld een toren op de kerk te plaatsen.

Tussen 1860 en 1920 kwam de kerkenbouw in Nederland pas echt goed op gang. De kerkenbouw ging gepaard met de vele stadsuitbreidingen buiten de vestingmuren (Roeterdink, 2002, p.45). Stadsuitbreidingen werden mogelijk gemaakt door de vestingwet van 1874. Steden werden van hun plicht ontheven om vestingwerken te onderhouden en kregen officieel toestemming om de wallen te slechten, grachten te dempen en het schietveld te bebouwen. In die tijd werden veel stadsmuren gesloopt om stadsuitbreiding mogelijk te maken (Forten info, n.d).

Kerken kregen in die tijd nog de mooiste locaties toegewezen binnen de stadsuitbreiding.

In de wederopbouwfase (1940-1965) heeft wellicht de grootste piek aan kerkenbouw plaatsgevonden (Roeterdink, 2002, p.45). Er vonden vele stads- of dorpsuitbreiding plaats om tegemoet te komen aan het woningtekort en om de opgang gekomen suburbanisatie (jaren '60 vorige eeuw) op te vangen. De suburbanisatie zorgde er voor dat men vertrok uit de stad. De kerk verloor in bepaalde wijken en buurten haar lokale draagvlak. In deze tijd gingen kerken voor het eerst hun faciliteiten delen door Samen-Op-Weg acties. Zodoende kwamen er kerken leeg te staan.

Nederlandse steden en dorpen hebben zich door de eeuwen heen ontwikkeld rondom de kerk. Kerken hadden een belangrijke sociale en maatschappelijke functie en kregen een prominente plaats in de wijk of de buurt. In het huidige tijdperk verliest de kerk haar draagvlak in vele buurten en wijken. Op VINEX locaties mag men blij zijn als er een stukje grond bemachtigd kan worden met parochiale bestemming (Roeterdink, 2002, p. 45). Daarnaast komen steeds meer bestaande kerken leeg te staan. Het gaat met name om de kerken uit de wederopbouwfase (Bisdom Haarlem, Rotterdam & projectburo Belverdere, 2008, p.39).

1.2 Kerken in het huidige tijdperk / aanleiding

De aanleiding van dit onderzoek wordt gevormd door de (langdurige) leegstand van kerken als gevolg van secularisatie en een afnemende kerksheid. Ontkerking is een maatschappelijke trend welke zijn aantreden doet in de jaren '60 van de vorige eeuw. Door de ontzuiling, raakte de ontkerking in stroomversnelling (Centraal Bureau van de Statistiek [CBS], 2009, p.7). Maatschappelijke processen zoals individualisering, democratisering en emancipatie zorgden ervoor dat individuen eigen keuzes gingen maken en niet langer volgbaar de principes van idealistische groepen zouden naleven. De laatste 15 jaar is de ontkerking gestabiliseerd, wel is een fikse daling waar te nemen in het aantal kerkgangers die minstens één maal per maand naar de kerk gaan (CBS, 2009, p.3). De kerksheid neemt af. Inmiddels gaat minder dan één op de vijf personen regelmatig naar de kerk (CBS, 2009, p.7).

Ontkerking en de afnemende kerksheid van personen leidt er toe dat er minder kerkgebouwen nodig zijn. Kerksluitingen zijn onoverkomelijk. De afgelopen 40 jaar zijn er circa 900 kerksluitingen de revue gepasseerd. Verwacht wordt dat de komende tien jaar nog eens 1.200 kerken hun deuren moeten sluiten (Bisdom Haarlem, Rotterdam & projectbureau Belvédère, 2008, p. 7).

Leegstand van de kerk in buurten en wijken heeft zowel een ruimtelijk als een sociaal effect. Ruimtelijk gezien is langdurige leegstand van kerken in strijd met goede ruimtelijke ordening. Leegstand heeft diverse nadelige effecten. Vanuit de duurzaamheidsgedachte kan gesteld worden dat spaarzame grond onbenut wordt. Het kerkgebouw bevindt zich vaak op een waardevolle locatie midden in de buurt, wijk of stad. Een locatie die over het algemeen zeer geschikt is voor herbestemming of sloop en nieuwbouw. In het algemeen geldt dat leegstand er voor zorgt dat onbebouwde ruimte elders moet worden aangesneden (Van Driel, 2006). Op buurt niveau kan dit

bijvoorbeeld betekenen dat groene, openruimte wordt vol gebouwd terwijl een leegstaande kerk onbenut blijft. Daarnaast heeft leegstand effect op de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid van de omgeving. Leegstand van een kerk betekend over het algemeen dat het hart van een buurt-, wijk-, of stadscentrum wordt aangetast. Leegstand kan ook tot extremere effecten leiden zoals sociale onveiligheid en verlaten gebieden (Van Driel, 2006).

Het sociale effect van een leegstaande kerk moet gevonden worden in de mogelijke afname van sociale samenhang (CBS, 2009, p.8). Religieuze betrokkenheid wordt gezien als belangrijke factor voor sociale samenhang en komt tot uiting in bijvoorbeeld het geven van hulp aan anderen, de inzet van vrijwilligers in verenigingen en het geven van giften aan goede doelen (CBS, 2009, p. 8). Bij het wegvallen van de kerk kan de sociale samenhang afnemen wat gevolgen kan hebben voor het welzijn en de welvaart van mensen (CBS,2009, p.8).

“Religie wordt vaak geassocieerd met sociale samenhang. Reeds aan het begin van de 20^{ste} eeuw wees Durkheim in ‘Les Formes élémentaires de la vie religieuse’ erop dat door religie de sociale cohesie bevorderd wordt”

(CBS, 2009, p.7.).

Omwonenden hechten meestal waarde aan het kerkgebouw in hun leefomgeving. De mogelijke verandering in het uitzicht, een andere functie dan de rustige eredienst of het geheel verdwijnen van de maatschappelijke structuur zijn allemaal redenen tot alertheid en wens tot inspraak (Bisdom Haarlem, Rotterdam & projectbureau Belvédère, 2008, p. 110). Daarnaast heeft de kerk voor kerkgangers veelal een sterke emotionele waarde welke niet onderschat mag worden. De kerk is een belangrijke spil in het leven van de gelovigen die in de kerk persoonlijke gebeurtenissen als doop, eerste communie, belijdenis, vormsel, trouwen of overlijden hebben meegemaakt (Bisdom Haarlem, Rotterdam & projectbureau Belvédère, 2008, p.110).

De aanleiding van dit onderzoek moge duidelijk zijn. Leegstand van kerken is in strijd met goede ruimtelijke ordening en kan leiden tot een afnemende sociale samenhang in de buurt of de wijk. Leegstand van kerkgebouwen zal zich steeds frequenter voor gaan doen. Dit onderzoek wordt geplaatst in de context waar sprake is van een afnemende sociale samenhang, al dan niet veroorzaakt door leegstand in een kerkgebouw. Deze context sluit in algemene zin aan bij woningcorporaties, die over het algemeen geen bezit hebben in buurten met een optimale sociale samenhang. Daarnaast past de context, waarbij gezocht wordt naar een invulling van kerken die bijdragen aan de sociale samenhang (sociaal kapitaal), bij de maatschappelijke functie die de kerk in het verleden had.

1.3 Doelstelling

Primair heeft dit onderzoek tot doel om een bijdrage te leveren aan de wetenschap door het effect van sociaalruimtelijke planningsprincipes op het sociaal kapitaal in de buurt te toetsten. Daarnaast levert dit onderzoek eveneens een bijdrage aan de praktijk. Het onderzoek is met name interessant voor woningcorporaties. Dergelijke organisaties hebben maatschappelijke doeleinden, winst maken heeft voor hen geen prioriteit. Woningcorporaties houden zich naast het bouwen, verhuren en beheren van betaalbare woningen ook bezig met vraagstukken omtrent leefbaarheid en maatschappelijk vastgoed. Doordat dit onderzoek gefocust is op het verbeteren van sociaal kapitaal in de buurt heeft het duidelijk raakvlakken met het werkterrein van woningcorporaties.

Daarnaast is dit onderzoek eveneens interessant voor partijen die geïnteresseerd zijn in het behoud van cultureel/religieus erfgoed. Dit onderzoek heeft namelijk als uiteindelijk doel om functies voor te dragen die gerealiseerd kunnen worden in kerkgebouwen.

De doelstelling van dit onderzoek luidt als volgt:

- (a) Het doel van dit onderzoek is het toetsen van het veronderstelde effect dat bepaalde sociaal ruimtelijke planningsprincipes kunnen hebben op het sociaal kapitaal in de buurt en de toepassingsmogelijkheden van deze planningsprincipes bij de herbestemming van kerken.
door*
- (b) Op basis van een kwalitatieve effectmeting in meerdere casussen een interpretatie te geven aan de veronderstelde relatie waarbij de mogelijkheden en beperkingen van religieus erfgoed zijdelings aan bod komen door middel van literatuurstudie en praktijkervaringen uit de casussen.*

1.4 Relevantie

Het onderzoek kent zowel een maatschappelijke- als een wetenschappelijke relevantie.

Respectievelijk zal de relevantie per aspect nader worden verklaard in paragraaf 1.4.1 en 1.4.2.

1.4.1 Maatschappelijke relevantie

Dit onderzoek heeft een sterke maatschappelijke relevantie. Een leegstaande kerk in de woonomgeving kan verschillende nadelige effecten hebben. Ten eerste kan leegstand leiden tot verloedering en een afname in de sociale veiligheid. De ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid van de buurt kan onder druk komen te staan. Daarnaast heeft leegstand van religieus erfgoed een verzwarend effect aangezien dit kan leiden tot een afname in sociale samenhang. Het tegengaan van leegstand in de kerk is zodoende maatschappelijk gewenst.

Ten tweede hebben buurtbewoners vaak een (emotionele) binding met het kerkgebouw. Het is een landmark welke bijdraagt aan de identiteit van een buurt. Emotioneel gezien kunnen buurtbewoners er in het verleden persoonlijke gebeurtenissen hebben meegemaakt zoals communie, trouw, doop of overlijden. De samenleving is zodoende veelal gebaat bij het behoud van kerkgebouwen. De focus van dit onderzoek op de herbestemmingsmogelijkheden (behoud) van kerkgebouwen sluit zodoende aan bij de maatschappelijke behoeften. Ten derde wordt in dit onderzoek de relatie gelegd tussen de herbestemming van de kerk en het verbeteren van het sociaal kapitaal in de buurt. Dat deze koppeling maatschappelijke relevant is behoeft nauwelijks toelichting. Als de herbestemde kerk er toe kan bijdragen dat buurtbewoners meer met elkaar in contact komen kan dit diverse vormen van profijt opleveren (Kleinhans, 2005, p.8). Profijt kan de gedaante aannemen van een prettig woonklimaat, doordat de voorspelbaarheid van het gedrag van andere bewoners groter wordt. Maar ook concretere zaken behoren tot de mogelijkheden, zoals wederzijdse burenhulp, een oogje houden op andermans spelende kinderen, et cetera. (Kleinhans, 2005, p.8).

1.4.2 Wetenschappelijke relevantie

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek komt voort uit het feit dat er een interpretatie zal worden gegeven aan de mate waarin bestaande sociaalruimtelijke planningsprincipes bij kunnen dragen aan sociaal kapitaal. Bepaalde planningsprincipes suggereren dat zij ingezet kunnen worden voor het realiseren van sociale doelstellingen. Met dit onderzoek zal het niet mogelijk zijn om suggesties te doen wat betreft de verbetering of verdere ontwikkeling van de diverse

planningstheorieën afzonderlijk. Dit vanwege het feit dat niet alle elementen van de diverse theorieën getest zullen worden, er zullen enkele eigenschappen per theorie worden geselecteerd en opgenomen in het conceptueel model.

Wel zal er gekeken worden in hoeverre een combinatie van bestaande planningsprincipes van toepassing kan zijn bij de herbestemming van kerken. Eerdere onderzoeken op het gebied van het herbestemmen van religieus erfgoed waren met name inventariserend. In dit onderzoek ligt de nadruk op het vinden van passende functies in de kerk die het sociaal kapitaal in de buurt doet toenemen. Dit onderzoek is zodoende een welkome aanvulling op de eerder gedane onderzoeken op het gebied van het transformeren van kerken.

1.5 Conceptueel model

Het conceptueel model van dit onderzoek is opgebouwd uit bestaande theoretische inzichten vanuit sociaalruimtelijke planningstheorieën. Er is gekozen voor een focus op sociaalruimtelijke planningstheorieën vanwege de context van dit onderzoek namelijk, buurten waar sprake is van een afnemende, danwel lage sociale samenhang. Bepaalde sociaalruimtelijke planningstheorieën suggereren bij te kunnen dragen aan sociale doelstellingen. In dit onderzoek worden elementen uit sociaalruimtelijke planningsmethoden geselecteerd om door middel van de herbestemming van de kerk bij te dragen aan het sociaal kapitaal van een buurt. De onafhankelijke variabelen zullen geselecteerd worden uit een drietal planningstheorieën namelijk: de Neighborhood Unit, de Wijkgedachte en New Urbanism. Deze theorieën suggereren allen dat zij door middel van fysieke ingrepen kunnen bijdragen aan sociale doelstellingen. Bovenstaande theorieën zullen respectievelijk in de paragrafen 1.5.1 tot en met 1.5.3 geïntroduceerd worden. In paragraaf 1.5.4 zal kort aangegeven worden wat in dit onderzoek verstaan wordt onder sociaal kapitaal in de buurt, de afhankelijke variabele in dit onderzoek. In figuur 1 is een visualisatie gegeven van het conceptueel model in dit onderzoek.



Figuur 1 Conceptueel model

1.5.1 Neighborhood Unit

Het concept van de "Neighborhood Unit" is ontstaan in 1920 en is afkomstig uit Amerika. Het concept is van de hand van Clarence Perry (Banerjee & Baer, 1984). Het creëren van gemeenschapsvorming was het uitgangspunt van deze Amerikaanse pedagoog en planoloog. Hij ontwikkelde een ontwerp/blauwdruk voor de ideale buurt. Het schooldistrict was een belangrijk planningsprincipe in zijn theorie. De ideale omvang van de buurt wordt in de theorie van Perry bepaald door het aantal kinderen dat de school kan bedienen. Daarnaast geeft deze planningstheorie aanknopingspunten voor de situering van woningen en de te hanteren hiërarchie tussen wegen en voorzieningen. Clarence Perry definieerde zes fysieke eigenschappen voor de buurt welke aanknopingspunten kunnen zijn voor dit onderzoek.

1.5.2 Wijkgedachte

In Nederland was de wijkgedachte het sociaal-ruimtelijk concept voor de naoorlogse stadsuitbreidingen (Van der Cammen & De Klerk, 2003, p. 194). Het concept is een afgeleide van het Amerikaanse concept van de Neighborhood Unit. De Nederlandse wijkgedachte gaat echter een stuk verder en geeft zeer specifieke planningsprincipes weer op uiteenlopende vlakken zoals: aanbod algemene voorzieningen, medische en sociale zorg, sociaal verkeer, spel en sport, opvoeding en onderwijs, culturele ontwikkeling, geestelijke ontwikkeling, wetenschap en kunst, godsdienstig en kerkelijke leven (Studiegroep Bos, 1946). De Studiegroep Bos streefden met het concept van de wijkgedachte naar gemeenschapsvorming onder wijkbewoners. De planningsprincipes die voor deze gemeenschapsvorming moesten zorgen zijn voor dit onderzoek interessant om nader te onderzoeken.

1.5.3 New Urbanism

New Urbanism is een sociaalruimtelijke planningstheorie afkomstig uit de hedendaagse, Amerikaanse, planningspraktijk. Het is een planningsparadigma dat is ontstaan aan het eind van de 20^{ste} eeuw welke gebaseerd is op het idee van multifunctioneel gebruik. De planningsprincipes van New Urbanism moeten gezien worden als een strategie om bij te dragen aan het verbeteren van de leefomgeving in het centrum van de buurt (Bohl, 2010). De planningsprincipes van New Urbanism houden rekening met de huidige planningspraktijk en kunnen bijdragen aan het verbeteren van sociale samenhang (Katz, 1994, p. x) (Talen, 2002). De planningsprincipes van New Urbanism zijn goed van toepassing op het kleinste element van stedelijke ontwikkeling, namelijk het gebouw (Katz, 1994). Het is zodoende interessant om na te gaan welke elementen van New Urbanism toepasbaar zijn bij de herbestemming van religieus erfgoed.

1.5.4 Sociaal kapitaal

In zijn algemeenheid kan sociaal kapitaal omschreven worden als de hulpmiddelen die aanwezig zijn binnen een gemeenschap om sociale organisatie vorm te geven. Sociale organisatie binnen een gemeenschap wordt versterkt door bijvoorbeeld gemeenschapsactiviteiten, sociale steun en participatie (Kleinhans, 2005, p.6). Sociaal kapitaal ziet meerwaarde in wijd vertakte netwerken met relaties die weinig intensief en frequent zijn. Sociaal kapitaal sluit aan bij de opkomst van 'lichte gemeenschappen' (Kleinhans, 2005, p. 5). De zogenaamde communities lite zijn minder geformaliseerd, bestaan uit netwerkstructuren en hebben een opener en tijdelijker karakter dan traditionele gemeenschappen en structuren (Duyvendak & Hurenkamp in Kleinhans, 2005, p.6). De buurt heeft slechts een beperkte sociale betekenis naast andere ruimtelijke schaalniveaus waarbinnen sociale contacten worden gelegd (Kleinhans, 2005, p. 62). Het genereren van sociaal kapitaal in de buurt heeft betrekking op kortstondige en minder tastbare sociale interacties waarbij bewoners niet zo zeer deel uit maken van elkaars netwerk. Putnam in Kleinhans (2005, p. 8) betoogt dat vluchtige sociale interacties, al dan niet in de directe leefomgeving, een kleine investering in sociaal kapitaal kunnen vormen. De mate waarin bewoners elkaar herkennen en sociaal kunnen plaatsen (publieke familiariteit) kan er voor zorgen dat het sociaal kapitaal in de buurt toeneemt (Kleinhans, 2005, p. 8).

1.6 Specificatie conceptueel model

Uit de voorgaande paragraaf is gebleken dat het conceptueel model in dit onderzoek bestaat uit onafhankelijke en afhankelijke variabelen. De onafhankelijke variabelen zullen bestaan uit planningsprincipes afkomstig uit de sociaalruimtelijke planningstheorieën; Neighborhood Unit,

Wijkgedachte en New Urbanism. De afhankelijke variabelen zullen uitgewerkt worden aan de hand van het concept sociaal kapitaal.

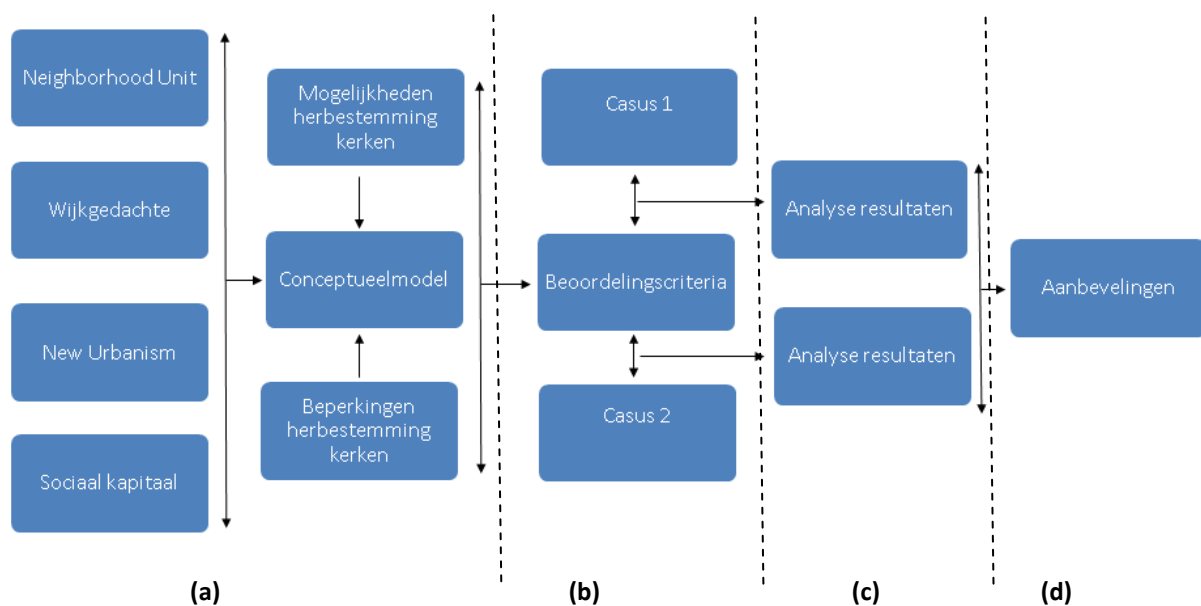
Het conceptueel model van dit onderzoek zal gespecificeerd worden met een interveniërende variabele namelijk, het kerkgebouw. De specifieke mogelijkheden en beperkingen van religieus erfgoed zullen opgenomen worden in het conceptueel model. Een belangrijke reden voor de leegstand van kerken moet namelijk gevonden worden in de complexiteit van het herbestemmen. Technisch gezien is hergebruik van kerken moeilijk te realiseren. Het kerkgebouw is meestal inefficiënt, de bestaande vorm is bepalend en zal nooit de meest ideale vorm zijn voor de nieuwe functie (Roeterdink, 2002, p. 22). Daarnaast hanteren geloofsgemeenschappen diverse opvattingen omtrent het herbestemmen van het kerkgebouw. Het financiële aspect is vermoedelijk het grootste probleem bij de herbestemming van kerken. Het achterstallige onderhoud is vaak groot en de onderhoudskosten zullen, ook na de herbestemming hoog blijven (Roeterdink, 2002, p. 22).

Middels dit onderzoek wordt getracht aanbevelingen te geven voor leegstaande kerken. Om een gedegen advies te kunnen geven kan er niet voorbij gegaan worden aan de mogelijkheden en beperkingen van kerkgebouwen. De mogelijke functies die aangedragen zullen worden, moeten wel realiseerbaar zijn in praktijk.

1.7 Onderzoeksmodel

Een onderzoeksmodel wordt gebruikt om schematisch weer te geven wat het doel van het onderzoek is en welke globale stappen er gezet moeten worden om dit doel te bereiken (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 67). In figuur 2 is te zien dat het onderzoek in vier fasen verdeeld kan worden. De eerste fase van het onderzoek bestaat uit theorievorming en resulteert in een conceptueel model. Een operationalisatie van de theoretische elementen moet er voor zorgen dat het conceptueel model praktisch toepasbaar wordt in fase b van het onderzoek. In de tweede fase van het onderzoek zal de veronderstelde causale relatie, tussen sociaalruimtelijke planningsprincipes en sociaal kapitaal in de buurt, in de empirie nagegaan worden.

In fase c van het onderzoek zullen de bevindingen uit de casestudies geanalyseerd worden.



Figuur 2 Onderzoeksmodel

Het onderzoek zal uiteindelijk in fase d resulteren in aanbevelingen ten aanzien van de wetenschap en de praktijk. De aanbevelingen ten aanzien van de wetenschap zullen betrekking hebben op de bruikbaarheid van bestaande planningsprincipes bij de herbestemming van kerken. Daarnaast zullen aanbevelingen gedaan worden voor vervolgonderzoek.

De aanbevelingen met betrekking tot de praktijk zullen gericht zijn aan organisaties met maatschappelijke doeleinden of partijen die geïnteresseerd zijn in het behoud van religieus erfgoed. Er zal een overzicht gegeven worden van vereisten die leiden tot een succesvolle herbestemming van kerken welke het sociaal kapitaal in de wijk doet toenemen.

1.8 Vraagstelling

Om de doelstelling van dit onderzoek te bereiken wordt gewerkt met één centrale vraag en daaruit afgeleide deelvragen. De volgende centrale vraag is geformuleerd:

Op welke wijze kan de transformatie van kerken leiden tot functies die het sociaal kapitaal in de buurt doet toenemen?

Om de centrale vraag meer sturend vermogen te geven is vanuit de centrale vraag een zevental deelvragen geformuleerd. Allereerst zal er een conceptueel model opgesteld worden om na te gaan welke variabelen van belang zijn voor het toetsten van de veronderstelde causale relatie tussen sociaalruimtelijke planningsprincipes en sociaal kapitaal in de buurt. De volgende deelvragen hebben betrekking op fase a van het onderzoek:

1. *Welke ruimtelijke aanbevelingen kunnen verkregen worden vanuit de theorieën Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism?*
2. *Wat kan er verstaan worden onder sociaal kapitaal in de buurt?*
3. *Welke specifieke mogelijkheden en beperkingen heeft het kerkgebouw indien deze getransformeerd wordt volgens de ruimtelijke aanbevelingen die verkregen zijn bij deelvraag 1?*

In fase b van het onderzoek is het noodzakelijk dat het conceptueel model geoperationaliseerd wordt. Het moet immers duidelijk zijn op welke parameters gelet moet worden gedurende de casusstudie. Vervolgens zal er een inhoudelijk analyse van de casussen plaatsvinden. De volgende deelvragen zijn geformuleerd voor fase b van het onderzoek:

4. *In hoeverre is het sociaal kapitaal in de buurt veranderd door de ruimtelijke aanbevelingen uit deelvraag 1?*¹
5. *Welke mogelijkheden en beperkingen bieden de gerealiseerde functies in de casus voor het creëren van sociaal kapitaal?*

In fase c en d van het onderzoek zullen de resultaten van de casestudy geanalyseerd worden. Er zal nagegaan worden in hoeverre de geselecteerde elementen uit de verschillende planningstheorieën bijdragen aan het sociaal kapitaal in de buurt. Er zal antwoord worden gegeven op de centrale vraag van dit onderzoek. Op basis van de geanalyseerde resultaten zullen aanbevelingen gedaan worden

¹ Voor beantwoording van deze vraag is het noodzakelijk om zowel de sociaalruimtelijke planningsprincipes als het concept van sociaal kapitaal te operationaliseren.

aan wetenschap en praktijk. De volgende deelvragen zijn geformuleerd voor fase c en d van het onderzoek:

6. *Welke aanbevelingen ten aanzien van de wetenschap en de praktijk kunnen er gedaan worden?*
7. *In hoeverre is het conceptueel model bruikbaar voor de herbestemming van kerken in zijn algemeenheid (generaliseerbaarheid)?*

1.9 Methodiek

In dit onderzoek wordt onderzocht in hoeverre sociaalruimtelijke planningsprincipes verklaarbaar kunnen zijn voor een positief effect op het sociaal kapitaal in een buurt. Door een combinatie van de onderzoeksstrategieën bureauonderzoek en meervoudige casusstudie zal een interpretatie worden gegeven aan de mate waarin sociaalruimtelijke planningsprincipes bij kunnen dragen aan het sociaal kapitaal van een buurt. In de paragrafen 1.9.1 en 1.9.2 zal respectievelijk aandacht besteed worden aan het bureauonderzoek en de meervoudige casusstudie. In paragraaf 1.9.3 zal stil gestaan worden bij het benodigde onderzoeksmateriaal.

1.9.1 Theoretisch deel – bureauonderzoek

Het theoretische deel van het onderzoek zal uitgevoerd worden volgens de principes van een bureauonderzoek. Er zal gebruik gemaakt worden van door anderen geproduceerd materiaal. Getracht wordt met dit bestaande materiaal tot nieuwe inzichten te komen (Verschuren & Doorewaard, 2007). Er is veel bestaande kennis en literatuur te vinden over de mogelijkheid om middels ruimtelijke plannen, sociale doelstellingen te realiseren. Er zal een kwalitatieve inhoudsanalyse plaatsvinden over een drietal planningstheorieën (Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism). Daarnaast zal meer praktijkgerichte literatuur geraadpleegd worden betreffende het herbestemmen van kerken. Deze literatuur moet inzicht geven in de specifieke beperkingen en mogelijkheden van religieus erfgoed.

De onderzoeksstrategie die gehanteerd wordt in het theoretische deel past bij de deductieve onderzoeksbenadering van het onderzoek. Bij de deductieve methode gebruik je bestaande theorieën en modellen en probeer je causale verbanden tussen variabelen te verklaren (Saunders et al., 2008, p.31).

1.9.2 Empirisch deel- meervoudige casestudie

Aan het conceptueel model, welke volgt uit de literatuurstudie, zal in de empirie een interpretatie gegeven moeten worden. Vanwege de complexiteit van de afhankelijke variabelen zal veel aandacht besteed moeten worden aan de operationalisatie van deze parameters en de manier waarop deze parameters gemeten kunnen worden in een bestaande leefomgeving. Een veel gebruikte methodiek voor het achterhalen van het sociaal kapitaal in de buurt is middels een grootschalig enquêteonderzoek onder buurtbewoners. Een dergelijke onderzoeksbenadering is in het tijdbestek van dit onderzoek niet mogelijk. Er is gezocht naar alternatieve methodieken waarbij uitgekomen is op de meervoudige casusstudie. Door het uitvoeren van een meervoudige casusstudie kan er een diepgaande analyse plaatsvinden van twee of meer casussen. Er dient zoveel mogelijk gestreefd te worden naar triangulatie om zo de betrouwbaarheid van de resultaten te vergroten. Het voordeel van een meervoudige casusstudie ten opzichte van een enkelvoudige casusstudie ligt op het vlak van de generaliseerbaarheid. Door het uitvoeren van een meervoudige casestudie kan bepaald worden of de resultaten van de eerste casus ook van toepassing zijn op de controle casus.

De onafhankelijke variabelen in dit onderzoek, welke geselecteerd zal worden vanuit sociaalruimtelijke planningsprincipes, zullen bepalend zijn voor de casussen die in aanmerking komen voor onderzoek. Alleen casussen die worden gekenmerkt door de onafhankelijke variabelen zijn voor dit onderzoek geschikt. Door in deze casussen het sociaal kapitaal inzichtelijk te maken kan op enige wijze een verband gelegd worden met de invloed van sociaalruimtelijke planningsprincipes. Het is daarbij wel van uitermate belang dat de overige factoren, die eveneens van effect kunnen zijn op het sociaal kapitaal in de betreffende buurten, worden aangegeven.

De daadwerkelijke casus selectie en daaraan gestelde criteria zullen in hoofdstuk 4 van dit onderzoek aan bod komen.

1.9.3 Onderzoeksmateriaal

In de theoretische fase van het onderzoek zal een verdieping plaatsvinden van de sociaalruimtelijke planningstheorieën de Neighborhood Unit, de Wijkgedachte en New Urbanism. Uit deze theorieën zullen die elementen geselecteerd worden die een nuttige bijdragen kunnen leveren aan het verbeteren van sociaal kapitaal in een buurt. Om deze verdiepingsslag te kunnen maken zal gebruik worden gemaakt van literatuur. Literatuur fungeert in de eerste fase van het onderzoek als kennisbron. Voor het verkrijgen van literatuur zullen diverse zoeksystemen zoals google scholar, scopus, en de zoekmodus van de bibliotheek catalogus gebruikt gaan worden.

In de empirische fase van het onderzoek zullen twee of meer casussen onderzocht worden. Er zal zoveel mogelijk gestreefd worden naar triangulatie. Het meten van een toename of een afname in het sociaal kapitaal van een buurt is moeilijk en harde data zal over het algemeen ontbreken. Er zal gebruik gemaakt worden van benaderende variabelen. Er zal gebruik worden gemaakt van secundaire bronnen, zoals databestanden van gemeenten, politiestatistieken of centraal gedocumenteerde gegevens van het CBS. Deze data zal gecombineerd worden met kwalitatieve gegevens verkregen vanuit primaire bronnen. Er zal een indicatieve enquête onder buurtbewoners worden gehouden en er zullen interviews ingepland worden met overige stakeholders zoals de gemeente, woningcorporatie en welzijnsorganisatie. Met behulp van interviewtechnieken zal deze kwalitatieve informatie verkegen en gedocumenteerd worden.

1.10 Leeswijzer

Deze onderzoeksthesis bestaat uit zeven hoofdstukken. Deze hoofdstukken zullen hieronder kort worden toegelicht met uitzondering van dit inleidende hoofdstuk.

In hoofdstuk 2 wordt het theoretisch kader van dit onderzoek gevormd. Dit kader bestaat uit onafhankelijke- en afhankelijke variabelen. De onafhankelijke variabelen zijn geselecteerd uit een drietal sociaalruimtelijke planningstheorieën welke aan bod komen in de paragrafen 2.2 tot en met 2.4. In paragraaf 2.5 zullen de tot dusver besproken theorieën kort worden samengevat met behulp van een verschillenanalyse. Paragraaf 2.6 beschrijft de afhankelijke variabele van dit onderzoek namelijk, sociaal kapitaal in de buurt. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conceptueel model.

Hoofdstuk 3 staat geheel in het teken van de mogelijkheden en beperkingen van het transformeren van kerkgebouwen. Het hoofdstuk resulteert in een specificatie van het conceptueel welke in hoofdstuk 2 is opgesteld.

In hoofdstuk 4 wordt de methodische aanpak van de empirische analyse toegelicht. Paragraaf 4.2 staat geheel in het teken van de onafhankelijke variabelen van dit onderzoek. In deze paragraaf zullen de onafhankelijke variabelen geoperationaliseerd worden en de casus selectie zal plaatsvinden. In paragraaf 4.3 wordt aandacht besteed aan de operationalisatie van de afhankelijke variabele en de bronnen die noodzakelijk zijn om datamateriaal te verkrijgen over deze afhankelijke variabele. In paragraaf 4.4 is een eigen beoordelingsmatrix opgesteld. Deze beoordelingsmatrix zal in de casussen hulp bieden bij het analyseren van de verschillende data betreffende het sociaal kapitaal in de buurt. Met deze beoordelingsmatrix wordt het mogelijk om een kwalificering te geven aan het sociaal kapitaal in de buurt en de mate waarin de fysiek ingreep hierop van invloed is. Het hoofdstuk wordt afgesloten met paragraaf 4.5 welke betrekking heeft op de betrouwbaarheid en validiteit van de empirische analyse .

In hoofdstuk 5 en 6 zullen een tweetal onderzoekscasussen geanalyseerd worden. Bepaald zal worden in hoeverre de fysieke ingreep, in deze twee casussen, van invloed is geweest op het sociaal kapitaal in deze buurten.

Tot slot staat hoofdstuk 7 in het teken van de conclusies, aanbevelingen en kritische reflectie. In paragraaf 7.2 zal door middel van conclusies antwoord worden gegeven op de centrale vraag in dit onderzoek. In paragraaf 7.3 zullen aanbevelingen gedaan worden ten aanzien van de wetenschap en de praktijk. Het hoofdstuk zal worden afgesloten met een kritische reflectie op het onderzoeksproces en de onderzoeksresultaten (paragraaf 7.4).

2. Theoretisch kader

2.1 Inleiding

Dit onderzoek wordt benaderd met de deductieve methode wat inhoudt dat er gebruik gemaakt zal worden van bestaande theorie (Saunders et al., 2008). In dit hoofdstuk wordt een conceptueel model opgesteld op basis van bestaande, sociaalruimtelijke planningstheorieën en op basis van bestaande theoretische noties rondom sociaal kapitaal, waarvan Robert Putnam de grondlegger is. Om dit conceptueel model op te stellen is het noodzakelijk om de volgende deelvragen te beantwoorden:

- *Welke ruimtelijke aanbevelingen kunnen verkregen worden vanuit de theorieën Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism?*
- *Wat kan er verstaan worden onder sociaal kapitaal in de buurt?*

De paragrafen 2.2 tot en met 2.4 hebben betrekking op de selectie van onafhankelijke variabelen uit de sociaalruimtelijke planningstheorieën Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism. Elk van deze paragrafen kent een systematische opbouw waarbij allereerst een beschrijving wordt gegeven van het ontstaan /inspiratiebronnen van de theorie. Vervolgens komen de fysieke aspecten van de theorie aan bod. In de daaropvolgende subparagraaf zullen de kritieken van de theorie besproken worden, deze kunnen als lering dienen bij het opstellen van een conceptueel model voor het herbestemmen van kerken. Elke paragraaf wordt afgesloten met een selectie van elementen uit de theorie die opgenomen zullen worden in het conceptueel model. In paragraaf 2.5 wordt, als samenvatting, een verschillen analyse uitgevoerd met betrekking tot de drie besproken, sociaalruimtelijke planningstheorieën. In paragraaf 2.6 wordt stilgestaan bij de afhankelijke variabele in dit onderzoek, namelijk sociaal kapitaal in de buurt. Er zal een algemene beschrijving van deze term plaatsvinden en er zullen variabelen geselecteerd worden waarmee dit begrip uitgelegd kan worden. Het hoofdstuk wordt afgesloten met deelconclusies waar, middels het conceptueel model, antwoord wordt gegeven op de zojuist gestelde deelvragen.

2.2 Neighborhood unit

In deze paragraaf worden de uitgangspunten van de Neighborhood Unit theorie van Clarence Perry besproken. Om deze theorie beter te doorgronden heeft er een literatuurstudie plaatsgevonden naar de inspiratiebronnen en fysieke aspecten van de Neighborhood Unit. Daarnaast is er gekeken naar de kritieken die zijn voortgekomen uit de theorie van Clarence Perry. Deze aspecten komen in de subparagrafen 2.2.1 tot en met 2.2.3 aan bod. Paragraaf 2.2 wordt afgesloten met de planningsprincipes die, vanuit de theorie van de Neighborhood Unit, opgenomen zullen worden in het conceptueel model (paragraaf 2.2.4).

2.2.1 Inspiratiebronnen / ontstaan

Het concept van de “*Neighborhood Unit*” is ontstaan aan het begin van de 20^{ste} eeuw en is afkomstig uit Amerika. Een eerste aanzet van het concept werd gedaan door William E. Drummond (Johnson, 2002). Echter, een formele publicatie bleef uit. In 1929 was het Clarence Perry die kwam met een verhandeling in de “*Regional Plan of New York and It's Environs*”. Hierin stelde hij een arrangement voor de samenleving op welke gebaseerd was op het gezinsleven (Lawhon, 2009; Van der Kammen & De Klerk, 2003; Tannenbaum, 1948). Perry werd geïnspireerd door de institutionele, sociale en fysieke ontwerpkrachten van die tijd. Door zijn werk bij the Russell Sage Foundation kwam Perry in contact met individuele buurtbewoners en werd hij zodoende geconfronteerd met de Amerikaanse samenleving rond 1900 (Lawhon, 2009; Johnson, 2002). Naast de ervaringen die Clarence Perry

opdeed bij de Russell Sage Foundation waren er eveneens andere bronnen die het sociale en fysieke aspect van de Neighborhood Unit hebben beïnvloed. De belangrijkste inspiratiebronnen voor Clarence Perry waren: socioloog Cooley, de Settelement House Movement en de Garden Cities Movement. Deze zullen hieronder achtereenvolgens worden beschreven.

1. Socioloog Charles Horton Cooley

Met zijn begrip “*primary group*” wilde Cooley duidelijk maken dat face-to-face contacten en samenwerking belangrijk zijn voor het sociaal gedrag van individuen. De directe omgeving van de individu, de familie en buurt, zijn in hoge mate verantwoordelijk voor de ontwikkeling van gezondheid, persoonlijkheid en sociaal gedrag (Banerjee & Baer, 1984).

“The most important spheres of his intimate association and co-operation- through by no means the only ones- are the family, the play-group of children, and the neighbourhood or community group of elders...”

(Johnson, 2002, p.229-230).

Perry integreerde de ideologie van Cooley in het concept van de Neighborhood Unit door voorzieningen aan te brengen die sociale interactie tussen buurtbewoners mogelijk kon maken (Lawhon, 2009).

2. Settlement House Movement

Deze hervormingsstroming is oorspronkelijk afkomstig uit Engeland waar in London de eerste “*settlement house*” zijn intrede maakte (Lu, 2006). De Amerikaanse Jane Adams bracht het idee van settlement houses naar Amerika en heeft dit concept verder ontwikkeld (Lawhon, 2009). Een settlement house is te vergelijken met het huidige buurthuis waar sociaal werkers actief zijn (Lewis, n.d.). Het settlement house werd gezien als potentieel element om immigranten te laten integreren in de Amerikaanse samenleving. Het was de manier van Jane Adams om menselijke idealen te behoeden in een samenleving die sterk aan het verstedelijken was (Banerjee & Bear, 1984, p.21) Het settlement house werd een plaats waar interactie en gemeenschapsvorming kon plaatsvinden (Lawhon, 2009).

“Settlement houses, as precursors of contemporary models of senior citizens’ centres, social service centres, missions, retirement homes, and so on, served similar welfare functions in the congested poor areas of the city, but with a much broader range of clientele and services. Settlement houses provided various educational and recreational services for the entire community”

(Banerjee & Baer, 1984, p.33).

De interesse van Perry in het multifunctioneel gebruik van een schoolgebouw, is afkomstig van de Settlement House Movement. Perry zag een belangrijke kans voor het schoolgebouw om na schooltijd te fungeren als buurthuis. Het schoolgebouw werd een belangrijke plek waar bewoners konden deelnemen aan sociale, politieke en fysieke activiteiten. Een centraal gepositioneerd buurthuis kon de kansen tot sociale interactie en betrokkenheid vergroten. Dit was dan ook de

reden dat Perry het schoolgebouw een prominente plaats in het midden van de wijk toebedeelde (Lawhon, 2009).

3. Garden Cities Movement

Een belangrijke stroming in de planningsgeschiedenis is het Garden City concept van Ebenezer Howard (Lu, 2006). Zijn verhandeling, *“To-morrow: A peaceful Path to Real Reform”*, heeft eveneens als inspiratiebron voor Clarence Perry gediend. Perry zag meerwaarde in een tuinomgeving met gekromde wegen en doodlopende straten (Lawhon, 2009). In een dergelijke omgeving konden bewoners veilig en gemakkelijk over straat waardoor de mogelijkheid tot sociale contacten en gemeenschapsvorming vergroot zou worden. In het concept van de Neighborhood Unit stelde Perry een hiërarchische wegensysteem voor waarbij het autogebruik in de buurt tot een minimum werd beperkt en de doorgaande wegen als grenzen van de wijk fungeerden. Ook reserveerde Perry ruimte voor groenstroken en open plekken rondom publieke voorzieningen zodat recreatie in de buurt mogelijk werd.

2.2.2 Fysiek aspecten Neighborhood Unit

Perry definieerde in zijn concept diverse fysieke elementen die ervoor moesten zorgen dat er interactie tussen bewoners kon ontstaan. Hij ontwikkelde een ontwerp/blauwdruk voor de ideale buurt. Clarence Perry stelde zich een buurt voor met scholen, een buurtcentrum, kerken en recreatieplekken (Banerjee & Baer, 1984). De school was een belangrijk structurerend element in het concept van Perry. In zijn boek *“A wider use of the schoolplan”* onderzocht hij de mogelijkheid om buiten schooltijden, buurtactiviteiten te organiseren in het schoolgebouw (Perry, 1913). In het concept van de Neighborhood Unit stelde Perry een school voor met een groot speelterrein eromheen welke gebruikt kon worden door de gehele buurt. Ook de ideale omvang van de buurt werd gedomineerd door de school. Perry stelde een buurt voor van ongeveer 5.000-9.000 inwoners (Lawhon, 2009). Deze populatie zou voldoende zijn voor het levensvatbaar houden van een basisschool. Het concept gaf daarnaast aanknopingspunten voor de situering van woningen en de te hanteren hiërarchie tussen wegen en voorzieningen. Zodoende streefde Perry er in zijn concept naar dat buurtbewoners binnen een straal van circa 400 meter (commerciële) voorzieningen konden bereiken, zonder belemmering van grote verkeersaders (Lawhon, 2009). Perry stelde eveneens voor dat tien procent van het buurtoppervlakte gereserveerd moest worden voor recreatieve doeleinden (Lawhon, 2009). Samengevat, definieerde Clarence Perry zes fysieke eigenschappen voor de buurt:

1. *“Size.” A residential unit development should provide for that population for which one elementary school is ordinarily required, its actual area depending upon its population density.*
2. *Boundaries. The unit should be bounded on all sides by arterial streets, sufficiently wide to facilitate its by-passing, instead of penetration, by through traffic.*
3. *Open spaces. A system of small parks and recreation spaces, planned to meet the needs of the particular neighbourhood, should be provided.*
4. *Institution sites. Sites for the school and other institutions having service spheres coinciding with the limits of the unit should be suitably grouped about a central point, or common.*
5. *Local shops. One or more shopping districts, adequate for the population to be served, should be laid out in the circumference of the unit, preferably at traffic junctions and adjacent to similar districts of adjoining neighbourhoods.*

6. *Internal street system.* The unit should be provided with a special street system, each highway being proportioned to its probable traffic load, and the street net as a whole being designed to facilitate circulation within the unit and to discourage its use by through traffic”

(Perry in Banerjee & Baer, 1984, p.19).



Figuur 3 Neighborhood unit diagram van Clarence Perry
Bron: Olson (2010)

2.2.3 Kritieken

De theorie van Clarence Perry is in de loop der jaren zeker niet onbekritiseerd gebleven. Vooral het boek *“Beyond the Neighborhood Unit”* van Banerjee & Baer (1984), is zeer kritisch ten aanzien van het concept van Perry.

Een veel genoemd negatief effect van de Neighborhood Unit is sociale en economische segregatie (Lawhon, 2009; Banerjee & Baer, 1984). Het concept zou voornamelijk bedoeld zijn voor families met kinderen. Van kinderloze gezinnen en alleenstaanden werd niet verwacht dat zij het buurtleven zouden opzoeken (Banerjee & Baer, 1984). Isaacs en Bauer in Banerjee & Baer(1984, p. 23) stellen dat deze vorm van uitsluiting ervoor zorgde dat de buurten qua etniciteit en inkomensniveau homogeen werden. Silver in Lawhon (2009) stelt dat segregatie een bewust doel was van de Neighborhood Unit en dat dit paste in een tijdperk waarbij men dacht dat homogeniteit geheel in het belang was van buurtbewoners. De opmerking van Silver is niet geheel gegrond. Perry streefde in zijn

concept immers wel degelijk naar het creëren van gemengde woonmilieus. Echter, meestal waren de woningen in de buurt slechts voor een specifieke doelgroep financieel haalbaar. Sociale diversiteit kan gezien worden als een negatief, extern effect van het concept (Lawhon, 2009, p. 123). Daarnaast kan het ontstaan van homogene buurten niet geheel toegerekend worden aan het concept van Perry. Na de economische malaise van 1929 stelde de Federal Housing Administration (FHA) richtlijnen vast die het creëren van diversiteit in de buurt ontmoedigden. Ook Gillette (1983) steunt het concept van Perry, hij stelt dat Perry zijn gehele carrière op zoek was naar mogelijkheden voor het verbeteren van het sociale leven van de mens en dat het niet zijn intentie is geweest om sociale verdeeldheid te creëren.

Een andere kritieke noot komt uit de hoek van Slidell in Banerjee & Baer (1984) en heeft betrekking op de financiële consequenties van het concept. De voorgeschreven dichtheid van de wijk zou niet overeenkomen met de kritieke massa die noodzakelijk is om bepaalde voorzieningen te faciliteren. Daarnaast zou de economische vitaliteit van voorzieningen aangetast worden doordat deze eveneens aangeboden worden in het centrum van een stad (Slidell in Banerjee & Baer, 1984, p. 30).

Vanuit de filosofie kwam het commentaar dat de gedachtegang van de Neighborhood Unit niet paste bij de postindustriële samenleving. Men zat niet te wachten op een verenigingsleven en buurthuizen (Banerjee & Baer, 1984). Het concept zou van de hand zijn van blanke middeninkomens en zou zodoende vooral overeenkomen met de normen, waarden en levenswijze van deze blanke middenstanders (Banerjee & Baer, 1984). Een evaluatie van empirische studies in Banerjee & Baer (1984), toont aan dat er serieuze vraagtekens gezet kunnen worden bij de mate waarin een fysiek ontwerp bij kan dragen aan de bevrediging van sociale doelstellingen. Met name gezinnen en ouderen zijn gebaat bij een buurt met geplande elementen voor sociale interactie.

Critici hebben ook vraagtekens gezet bij de mate waarin de Neighborhood Unit een fysiek ontwerp model is of een vorm van fysiek determinisme (Lawhon, 2009). Fysiek determinisme gaat ervan uit dat een ruimtelijk ontwerp het gedrag van mensen kan beïnvloeden. Vanwege het feit dat Perry het concept ontwikkelde in de hervormingsfase van de begin 20^{ste} eeuw, zijn critici van mening dat ook Perry het fysiek determinisme nastreefde in zijn concept. Dit is echter een ongegrond standpunt, het is niet aannemelijk dat het veranderen van menselijk gedrag de hoofddoelstelling van de Neighborhood Unit was. Dit heeft Patricios in Lawhon (2009) aangetoond in zijn onderzoek *“The Neighborhood Concept: A Retrospective of Physical Design and Social Interaction”*. Hij heeft de mate van fysiek ontwerp of fysiek determinisme van de Neighborhood Unit op een continuüm geplaatst. Hieruit is gebleken dat de Perry met zijn concept een opportunistische benadering hanteerde, wat inhoudt dat het concept streeft naar het bieden van mogelijkheden tot sociale interactie (Lawhon, 2009). Dit wordt eveneens bevestigd door Tannenbaum (1948). Zij benadrukt dat Perry's beroemde verhandeling vrijwel in zijn geheel over de fysieke elementen van de Neighborhood Unit gaat. Perry wilde het gemak van de mens dienen. De oplossing vond hij onder andere in het aanbieden van publieke- en commerciële voorzieningen in de directe nabijheid van de buurtbewoner. Het bereiken van sociale doelstellingen was dus niet het hoofddoel van de Neighborhood Unit, het moet slechts gezien worden als een gewenst extern effect (Tannenbaum, 1984). In hoeverre sociale doelstellingen worden behaald is afhankelijk van elke individu afzonderlijk. Immers, het resultaat hangt af van de mate waarin door het individu gebruik gemaakt wordt van de mogelijkheden die geboden (Gans in Lawhon, 2009).

2.2.4 De Neighborhood Unit - conceptueel model

De zes fysieke eigenschappen, welke Clarence Perry in zijn concept voor de Neighborhood Unit formuleert, waren bedoelt voor nieuwe wijken. De wijk werd gezien als basale bouwsteen voor de bestaande stad (Lawhon, 2009). Veel van de uitgangspunten die Perry noemt, zijn zodoende niet toepasbaar in dit onderzoek. Het uitgangspunt van dit onderzoek is dat er een oplossing wordt geboden voor kerken die zich reeds in een bestaande, bebouwde omgeving bevinden. De omvang, de grens, de open ruimte en het wegenpatroon liggen hierbij al vast. Wel biedt het concept van Perry aanknopingspunten voor de plaatsbepaling van publieke of commerciële voorzieningen. Zoals Perry veronderstelt, moeten voorzieningen zich op een centraal gegroepeerd punt in de buurt bevinden. De voorkeur gaat uit naar een locatie die een goede ontsluiting kent. Dergelijke locaties zijn voor alle buurtbewoners goed toegankelijk en kunnen zodoende de mogelijkheid tot sociale interactie bevorderen. De vertaling van Perry's theorie naar het conceptueel model komt tot uiting in het feit dat een succesvolle herbestemming van de kerk, welke bijdraagt aan sociaal kapitaal in de buurt, alleen tot stand kan komen als de kerk zich op een centraal punt in de wijk bevindt. Daarnaast moet de kerk op een dergelijke wijze getransformeerd worden dat het de mogelijkheid tot sociale interactie biedt.

Het volgende element van de Neighborhood Unit zal gebruikt worden in het conceptueel model:

- Publieke- en private voorzieningen centraal gegroepeerd in de wijk.

2.3 De Wijkgedachte

In deze paragraaf zal duidelijk worden wat de uitgangspunten zijn van Studiegroep Bos in het concept van de Wijkgedachte. Om deze theorie beter te doorgronden heeft er een literatuurstudie plaatsgevonden naar de inspiratiebronnen en fysieke aspecten van de Wijkgedachte. De kritieken van dit concept zullen eveneens besproken worden. Al deze aspecten zullen in de subparagrafen 2.3.1 tot en met 2.3.3 aan bod komen. Paragraaf 2.3 wordt afgesloten met de planning principes die, vanuit het concept van de Wijkgedachte, opgenomen zullen worden in het conceptueel model.

2.3.1 Inspiratiebronnen/ontstaan

In Nederland was de wijkgedachte het sociaalruimtelijk concept voor de naoorlogse stadsuitbreidingen (van der Cammen & De Klerk, 2003, p. 194). Na de bombardementen van Rotterdam kwamen stedenbouwers en architecten in een studiegroep bijeen om een nieuwe (binnen) stad te ontwerpen. De studiegroep stond onder leiding van de heer Bos, directeur van de Rotterdamsdienst (Rath, 2002; Meier, 2006; Nannen, 2000). Zij schreven in 1946 de beroemde verhandeling *"De stad der toekomst, de toekomst der stad"*. Naast de opbouw van de stad Rotterdam, wilde studiegroep Bos ook handvatten bieden voor de in zijn algemeenheid, voortschrijdende, anonieme verhoudingen tussen bewoners in steden. De wijkgedachte moet gezien worden als poging om een antwoord te geven op een aantal maatschappelijke ontwikkelingen. De bedreigingen werden in eerste instantie in verband gebracht met het karakter van de industriële maatschappij. Het tempo van de technische en economische ontwikkelingen zou een negatieve invloed hebben op het sociale en persoonlijke leven van de mens. De term massa-mens is in het concept van de Wijkgedachte veelvuldig gebruikt (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 55; Meier, 2006). De wijkgedachte streefde naar gemeenschapsvorming onder wijkbewoners.

De relatie tussen stad, mens en wijk stond centraal in het concept van de wijkgedachte (Meier, 2006). Het concept is een afgeleide van het Amerikaanse concept van de Neighborhood Unit zoals in

paragraaf 2.2 besproken (Yücesoy, 2006; Nethur, n.d.; Doevendans & Stolzenburg, 1988). Echter, de principes van de Neighborhood Unit zijn niet volledig overgenomen in de Wijkgedachte (Yücesoy, 2006). Er liggen ook andere inspiratiebronnen aan het concept van de wijkgedachte ten grondslag, namelijk: de richtlijnen woning architectuur van de Studiegroep Woningarchitectuur, ontwerp Tuindorp Waalhaven en echelon paroissial. Onderstaand zal achtereenvolgens een beschrijving van deze inspiratiebronnen plaatsvinden om het ontstaan van de wijkgedachte in het juiste perspectief te kunnen plaatsen.

1. Studiegroep woonarchitectuur

In 1943 werd de studiegroep woonarchitectuur opgezet. De studiegroep kwam in verzet tegen de slechte bouwkundige staat van woningen gebouwd vlak na de oorlog (Schuyt & Taverne, 2004). De studiegroep ontwikkelden een architectuurprogramma voor woningbouw. De rapporten waren zeer bureaucratisch en beschreven niet alleen de programmatische vereisten voor na-oorlogse woningen, er werd ook ingehaakt op de sociale en organisatorische vereisten. De rapporten waren zeer detaillistisch en erg ambitieus (Schuyt & Taverne, 2004). Volgens ambtenaren en politici hielden de architecten zich teveel bezig met de behoeften van de verschillende typen huishoudens en te weinig met de technische aspecten van woningen. De studiegroep bestond uit drieënveertig studiekringen verspreid over Nederland (Vanstiphout, 2005). Architecten zoals Van Tijen en Van den Broek hadden een prominente rol in deze studiegroep (Schuyt & Taverne, 2004). Verschillende gedeelten van de door de studiegroep opgestelde *“richtlijnen woningarchitectuur”*, hebben als uitgangspunt gediend voor het concept van de Wijkgedachte (Studiegroep Bos, 1946, p. 60). Met name de woningbouwbehoeften van de verschillende typen huishoudens heeft invulling gekregen in de wijkgedachte.

2. Tuindorp Waalraven

Het ontwerp voor de Rotterdamse uitbreidingswijk Tuindorp Waalhaven bestond uit een combinatie van verschillende wooncategorieën en levensstijlen. Het ontwerp voorzag een heldere hovenstructuur wat ten goede kwam aan de overzichtelijkheid van de wijk (Wendt, 2008; Bonas, n.d.), één van de latere vereisten die in het concept van de wijkgedachte wordt gesteld. Overzichtelijkheid en totaliteit zijn nodig voor gemeenschapsvorming (Studiegroep Bos, 1946, p.49). Het ontwerp voor Tuindorp Waalhaven is nooit gerealiseerd. Wel was Tuindorp Waalhaven een modelwijk voor de naoorlogse stedenbouw in Rotterdam. Het heeft ondermeer als voorstudie gediend voor het uiteindelijke concept van de wijkgedachte welke door de Studiegroep Bos (1946) is uitgedacht. Architect Van Tijen, eveneens initiatiefnemer voor het ontwerp Tuindorp Waalhaven, maakte deel uit van de Studiegroep Bos. Het is zodoende niet geheel toevallig dat er overeenkomsten te vinden zijn. Geïnspireerd door de in het ontwerp van Tuindorp Waalhaven voorgestelde menging van woontypen en levensstijlen, deelde studiegroep Bos het leven van de mens grofweg in vier fasen in. Voor elke levensfase werden specifieke eisen aan de woonvorm gesteld (Studiegroep Bos, 1946, p. 65). In de verhandeling van Studiegroep Bos worden expliciet vereisten genoemd voor het soort woningen die aanwezig moet zijn in de buurt en wijk.

3. Echelon paroissial

Dit ruimtelijke concept is afkomstig uit Frankrijk en is daar in minstens veertig steden toegepast. De kerkelijke parochie werd door de Fransen beschouwd als de natuurlijke *“fysieke”* maat voor gezonde

gemeenschapsvorming en zodoende ook als ideale maat voor de moderne stedenbouw (Blom et al., 2004, p. 19). De kerk besteedden in de wederopbouwfase veel aandacht aan de wijkgedachte. Het streven naar gemeenschapsvorming sloot goed aan bij hetgeen de kerk beoogden (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 25). In het zuiden van Nederland ontstaat de parochie gedachte als afgeleide van de wijkgedachte. Alleen de Rooms-Katholieke kerk legde de relatie tussen wijk en parochie. Het ideaalbeeld voor gemeenschapsvorming was volgens de Rooms-Katholieke kerk het geografisch samenvallen van wijk en parochie. Het samenvallen van de grenzen wijk en parochie werd niet als wet gezien maar wel als groot nut. De wijk moest zo ingericht zijn dat het godsdienstige leven bevordert zou worden. De Protestantse kerkgenootschappen hadden een andere visie op de territoriale binding van de gemeente. Zij zagen pas op stedelijk niveau een kerkelijke gemeente.

2.3.2 Fysieke aspecten

In de studie van studiegroep Bos wordt gepleit voor de ontwikkeling van gemeenschapszin door de opbouw van de stad in zijn geheel te bekijken (Studiegroep Bos, 1946, p.292). De gelede stad (Blom et al., 2004). In de gelede stad zijn wijk en stad complementair aan elkaar (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.22) In het concept van de wijkgedachte worden totaliteit en overzichtelijkheid als voorwaarden gesteld voor de ontwikkeling van gemeenschapsvorming (studiegroep Bos, 1946, p.49). Anders dan het concept van Perry, beperken de fysieke aspecten van de wijkgedachte zich niet tot buurtniveau. In het concept van de wijkgedachte komt de gehele stad aan bod. De stadsbewoner kan zich slechts thuis voelen in de stad als de stedelijke omgeving gestructureerd is in overzichtelijke, concentrische cirkels. Het leven van de stadsbewoner is volgens de visie van Studiegroep Bos strak ingedeeld in concentrische cirkels; het gezin, buurt of dorp, wijk of stadje, grote stad of streek, provincie en land (Nethur, n.d.; studiegroep Bos, 1946; Doevedans & Stolzenburg, 1988; Meier, 2006). Voor elke eenheid is door de studiegroep het aantal inwoners, woningen en voorzieningen vastgesteld. Naarmate de cirkels wijder worden, worden ook de activiteiten en voorzieningen van een groter schaalniveau. De wijkgedachte is een programmatische uitwerking van het begrip gemeenschap (Meier, 2006). Het is een typische uiting van de modernistische maakbaarheid gecombineerd met een focus op traditioneel gegroeide buurtgemeenschappen (Meier, 2006). De verhandeling van de studiegroep Bos omvat veel detaillistische uitgangspunten. Op hoofdlijnen zijn de ruimtelijke vereisten van de wijkgedachte als volgt:

1. Duidelijke begrenzing; de stad als gecentraliseerde eenheid met een geheel van onderscheidende wijken met een eigen karakter en sociaalculturele werkingssfeer (Studiegroep Bos, 1946, p.50). De wijk wordt als belangrijke bouwsteen gezien voor het creëren van een moderne stadsgemeenschap (Studiegroep Bos, 1946, p. 41). De begrenzingen bestaan uit grote stedenbouwkundige elementen (Studiegroep Bos, 1946, p. 319). Dit kunnen onder andere grote wegen, natuurlijke barrières of industrieterreinen zijn.
2. Hiërarchische opbouw van voorzieningen casu quo levenstotaliteit; aanhangers van de wijkgedachte zagen ruimtelijke scheiding als gevaar voor de levenstotaliteit. Het ideaalbeeld van de Studiegroep Bos is dat je voor de dagelijkse activiteiten de wijk niet uit hoeft. Het begrip 'levenstotaliteit' speelde een belangrijke rol in de wijkgedachte. Alle facetten van het leven zouden in de wijk terug moeten komen; werken, recreëren en scholing hoorden allemaal bij het leven in de wijk en in de buurt. De winkels zouden fungeren als gemeenschapsvormende elementen (Nethur, n.d.).

3. Centrale groepering van voorzieningen caso quo overzichtelijkheid; winkels moeten een geconcentreerde ligging hebben langs grote verkeersaders of in het centrum van de wijk (Studiegroep Bos, 1946, p. 321). Dit komt de overzichtelijkheid van de wijk ten goede. Scholen moeten bij voorkeur in de nabijheid van het gemeenschapshuis worden gesitueerd om een bloeiend wijkleven tot stand te brengen. De school hoeft niet alleen een ontmoetingsplaats te zijn voor ouders, maar ook volwassenen kunnen na schooltijden gebruik maken van deze ruimtes (Studiegroep Bos, 1946, p. 325).
4. Wijkomvang; een wijk bevat 5.000-10.000 woningen en gemiddeld 20.000-40.000 inwoners. Ruim genoeg voor sociaalculturele activiteiten en niet te groot om persoonlijk overzicht en verantwoordelijkheidsgevoel te kunnen waarborgen. De afstand tot voorzieningen moet voor een ieder 500 meter tot één kilometer bedragen (Studiegroep Bos, 1946, p. 319).
5. Groenvoorziening; tussen de verschillende buurten moeten groenstroken aanwezig zijn. Deze groenstroken zijn in eerste instantie alleen bedoeld voor recreatiedoeleinden van jeugd met een lagere school leeftijd. Niet elke wijk heeft een park, een wijkpark zal gedeeld moeten worden met verschillende, omliggende wijken.
6. Sociale voorzieningen; in de wijk is bij voorkeur een wijkhuis aanwezig welke als een soort dependance van het gemeentehuis/stadshuis fungeert. Daarnaast bevinden zich in het wijkhuis eerste lijn gezondheidsorganisaties zoals de huisarts, tandarts en een kantoor voor maatschappelijk hulpbetoon. Naast het wijkhuis bevindt zich in de wijk een ontspanningsgebouw. Het ontspanningsgebouw bevat ruimtes voor culturele ontwikkeling en ruimtes die fungeren als wijkrestaurant of wijkcafé. Door verschillende groepen in één gebouw te huisvesten kan de saamhorigheid groeien (Studiegroep Bos, 1946, p. 323).



Figuur 4 De wijkgedachte geschematiseerd
Bron: Van der Cammen & de Klerk (2003)

2.3.3 Kritieken

Het concept van de wijkgedachte, gepresenteerd in de verhandeling van studiegroep Bos, heeft in de jaren na zijn publicatie in 1946 veel kritiek moeten incasseren. Uit een literatuurbeschouwing is gebleken dat de bedenkingen hoofdzakelijk gaan over het maatschappelijke streven van het concept.

Kort na de publicatie is het concept bekritiseerd door architect en stedenbouwkundige S.J. van Embden. Het concept ademt, volgens van Embden, vooral de sfeer van de samenleving uit gedurende de bezettingsjaren waarin men naarstig op zoek ging naar elkaar, naar gedwongen levendigheid (Van Embden in Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 43). Volgens socioloog J.A.A. van Doorn was de samenleving na de oorlog veranderd. Zijn kritieken op het concept van de wijkgedachte zijn met name op deze verandering gebaseerd. Zijn kritieken legt Van Doorn vast in zijn verhandeling *“Wijk en Stad; reële integratiekaders?”* uit 1955. Hij vraagt zich af of de moderne stadsbewoner nog wel zit te wachten op intensieve burenerelaties. Daarmee gepaard, stelt hij zichzelf de vraag of de moderne stadsbewoner echt vereenzaamd en ontworteld in de massale stad door het ontbreken van deze intensieve contacten. De kritieken van Van Doorn (1955) gaan voornamelijk over de verkeerde veronderstelling die aan de wijkgedachte ten grondslag ligt. Er heeft nooit een stad-sociologisch onderzoek plaatsgevonden waarin is aangetoond dat het in de naoorlogse stad schort aan gemeenschapsgevoel (Van Doorn, 1955, p.63). Als kritiekpunt wordt eveneens aangedragen dat de wijkgedachte een romantisch beeld schetst waarin menselijk contact gestimuleerd zou moeten worden (Meier, 2006, p.37). Na de oorlog heeft er echter een welvaartsexplosie over de wijkgedachte heen geslagen waardoor er in de maatschappij geheel andere processen aan de gang waren dan in de wijkgedachte werd gesteld. De stadsbewoner was meer op zijn privacy gesteld dan in de wijkgedachte werd aangenomen (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.38). De wijk kan slechts voor ouderen en kinderen als integratiekader dienen (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.37).

De studiegroep stelt in haar concept een scala aan voorzieningen en activiteiten voor die noodzakelijk werden geacht voor een waar gemeenschapsleven. Critici stellen echter dat deze voorzieningen en activiteiten los van het ideële gezichtspunt van de wijkgedachte, nuttig en noodzakelijk zijn. Zo is de aanwezigheid van een school in de wijk, los van het gemeenschaps bevorderend element, een noodzakelijke voorziening. In het concept wordt het echter zo uitgelegd dat de aanwezigheid van voorzieningen noodzakelijk is om de wijk te laten fungeren als sociale eenheid. De wijkgedachte stelt het samenleven en het welzijn van de stadsbewoner centraal. Het concept heeft slechts een beperkte stedenbouwkundig element. De stedenbouw wordt als middel gezien om de vernieuwing in de geesten van de stadsbewoner te bewerkstelligen (Van Embden in Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.44).

De wijkgedachte is de uiting van een sterk maakbaarheidsprincipe. Sterker dan het concept van de Neighborhood Unit, schuilt in het concept van de wijkgedachte een zeker fysiek determinisme. De studiegroep Bos ging ervan uit dat de vorming van gemeenschap gestuurd kon worden door stedenbouwkundige planning (Nethurm, n.d.). De ‘gesellschaftsamenleving’ zou weer kunnen worden omgevormd tot een ‘gemeinschaft’. Uit een evaluatiestudie naar het functioneren van de wijk Zuidwijk in Rotterdam, de eerste wijk waar het concept van de wijkgedachte tot uitvoer is gebracht, is gebleken dat het samenlevingsconcept niet was aangeslagen (Van Doorn-Janssen in Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 40). In de jaren na de evaluatiestudie zijn de stedenbouwkundige principes losgekoppeld van hun ideologische rechtvaardiging (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 56). Het streven om binnen de wijkgedachte te komen tot een gemeenschap was onhaalbaar (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.56). Wel wordt nog altijd getracht om middels ontwerpen condities te schapen om het gedrag van bewoners te beïnvloeden. In die zin heeft de wijkgedachte nog lang invloed gehad op de gebouwde omgeving. Ook architect W.M. Dudok heeft zicht uitgelaten over het concept van de wijkgedachte. Dudok was een voorstander van het concept maar vond wel dat het idee teveel de sfeer ademende van de samenleving tijdens de oorlog. Volgens

Dudok was de verzuiling een ontbindend element van de wijkgedachte. Dudok sluit zich uiteindelijk dan ook niet aan bij het maatschappelijk aspect van het concept maar ziet alleen heil in het ordenend aspect in fysieke zin.

Swanborn et al. (1965) stellen dat territoriale kaders weinig betekenis heeft voor sociale verbindingen tussen bewoners. Het concept van de wijkgedachte wordt hiermee indirect onderuit gehaald. Contacten worden, volgens hen, slechts in het functionele vlak van de publieke sector gehouden.

2.3.4 De wijkgedachte – conceptueel model

Studiegroep Bos beschrijft in hun verhandeling *“De stad der toekomst, de toekomst der stad”* tot in detail hoe de ideale buurt, wijk en stad opbouw er uit ziet. De ver uitgewerkte stedenbouwkundige aspecten die zij benoemen zullen niet toegepast worden in het conceptueel model. De reden hiervoor is dat veel van de genoemde stedenbouwkundige aspecten verouderd zijn en de sfeer ademen van de samenleving gedurende de bezettingsjaren van de vorige eeuw. Zodoende zullen de meer algemene aspecten van de wijkgedachte opgenomen worden in het conceptueel model. Zeker aangezien gebleken is dat de stedenbouwkundige principes van de wijkgedachte van grote invloed zijn geweest in de Nederlandse stedenbouw. De functioneel hiërarchische orde van buurt, wijk, stadsdeel en stadscentrum is in veel Nederlandse steden terug te zien. Ook de hiërarchische spreiding van voorzieningen wordt nog steeds toegepast (distributie planologie). Deze hiërarchie is enerzijds gebaseerd op de wensen en behoefte van mensen en anderzijds op het draagvlak dat voor bepaalde voorzieningen noodzakelijk is (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 49). De wijkgedachte gaat uit van de gelede stad waar stad en wijk complementair zijn. Niet alleen stad en wijk zijn geen concurrenten van elkaar, ook de wijken onderling zijn dat niet (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.22). De principes afzetpotentie en complementariteit kunnen van betekenis zijn bij de herbestemming van kerken. Een zekere afzetpotentie zal noodzakelijk zijn voor de levensvatbaarheid van de functie(s). De nieuwe functie(s) in de kerk moet een aanvulling zijn op hetgeen zich reeds in de wijk en de daaromheen liggende wijken bevindt. Zodoende is het begrip complementariteit van belang.

Succesfactoren liggen op het functionele vlak van de publieke sector waar voorzieningen worden geboden voor ouderen en kinderen. Uit een evaluatiestudie van wijkcentrum 't Karregat, is gebleken dat het samenbrengen van wijkvoorzieningen onder één dak een positieve bijdrage heeft geleverd aan de sociale contacten tussen de bewoners (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p.51). Het onderbrengen van verschillende functies onder één dak wordt dus als voorwaarde gesteld voor het herbestemmen van een kerk die bijdraagt aan het sociaal kapitaal in de buurt. Afhankelijk van de wijkopbouw kunnen functies voor ouderen en kinderen de grootste bijdrage leveren aan het sociaal kapitaal in de buurt.

Het volgende element van de Wijkgedachte zal gebruikt worden in het conceptueel model:

- Afzetpotentie & complementariteit.

2.4 New Urbanism

In deze paragraaf zal duidelijk worden wat de uitgangspunten zijn van de leden van het Congress of the New Urbanism (CNU) in het concept van New Urbanism. Om deze theorie beter te doorgronden heeft er een literatuurstudie plaatsgevonden naar de inspiratiebronnen en fysieke aspecten van New Urbanism. De kritieken van dit concept zullen eveneens besproken worden. Al deze aspecten zullen in de subparagrafen 2.4.1 tot en met 2.4.3 aan bod komen. Paragraaf 2.4 wordt afgesloten met de planningprincipes die, vanuit het concept van New Urbanism, opgenomen zullen worden in het conceptueel model.

2.4.1 Inspiratiebronnen/ontstaan

New Urbanism is een planningsparadigma dat is ontstaan aan het eind van de 20^{ste} eeuw. Het concept is afkomstig uit Amerika waar een groep van architecten, planners en ontwikkelaars een reactie ontwikkelden tegen de conservatieve stadsuitbreidingen die zich sinds 1940 over het land uitvloeiden (Fulton, 1996, p.1). Deze stadsuitbreidingen werden gedomineerd door de auto (Ford, 1999). Voorstanders van New Urbanism (New Urbanists) waren van mening dat deze uitbreidingen een belemmering waren voor een zinvol maatschappelijk leven. Er waren weinig open plekken en door de grote afhankelijkheid van de auto was het onder andere voor kinderen en mensen zonder auto, nauwelijks mogelijk om zich te voet door de wijk te verplaatsen. Daarbij kwam dat er veel congestie was op de doorgaande wegen van en naar de wijken (Fulton, 1996; Ford, 1999). Het leven in de Amerikaanse voorsteden is ook wel gedefinieerd als steriel en saai door het gebrek aan diversiteit en vibratie van het stadsleven (Ford, 1999).

Peter Katz, één van de initiatiefnemers van het concept, schrijft in zijn boek, *“The New Urbanism: Toward an Architecture of Community”*, dat de planningsprincipes uit de periode 1900-1920 een grote stempel hebben gedrukt op het concept van New Urbanism. Het concept is het meest geïnspireerd door neo-traditionele planningsconcepten zoals City Beautiful en de Garden City Movement (Fulton, 1996; Sander, 2002; Bohl, 2000). New Urbanists delen de gedachten dat traditionele buurten veel bevredigender zijn (Fulton, 1996). In zijn algemeenheid proberen aanhangers van het concept fysieke voorwaarden te benoemen waarmee traditionele buurten gecreëerd en/of nagebootst kunnen worden. New Urbanism moet gezien worden als een strategie om versnippering en auto-afhankelijkheid te verminderen en sterkere samenlevingen te bevorderen (Sander, 2002).

De beroemde verhandeling *“The Death and Life of Great American Cities”* van Jane Jacobs, heeft naast de neo-traditionele planningsprincipes eveneens ter inspiratie gediend voor het concept van New Urbanism. Zij wakkerde reeds in 1960 de discussie aan omtrent de leefbaarheid in de Amerikaanse voorsteden. De inspiratiebronnen en hun invloed op het concept van New Urbanism zullen hieronder kort worden toegelicht.

1. City Beautiful

De City Beautiful stroming ontstond rond 1900 en heeft invloed gehad op het ontwerp, de planning en het management van Amerikaanse steden (Kessler, n.d.). Ordening door schoonheid moest ondermeer leiden tot gemeenschapsvorming en het elimineren van maatschappelijke kwalen (Van der Kammen & De Klerk, 2003; Sander, 2002). De City Beautiful stroming hield rekening met de omgevings-, sociaalculturele- en esthetische aspecten. Boulevards en lage monumentale gebouwen (musea, bibliotheken, gemeentehuizen en treinstations) waren

belangrijke elementen van schoonheid en overzichtelijkheid. De architectuur van gebouwen was geïnspireerd op de Franse Beaux Arts stroming uit de 19^e eeuw. Aanhangers van de City Beautiful stroming hadden oog voor menselijk gedrag, milieu, landschapsarchitectuur en groen. De humanistische ideologie van New Urbanism is afkomstig van deze aspecten van de City Beautiful stroming (Masoumi, 2010).

2. Garden City Movement

Net als het concept van de Neighborhood Unit, is New Urbanism geïnspireerd door het concept van de Garden City Movement. Mensen mogelijkheden bieden tot maatschappelijke aansluiting is hetgeen New Urbanism en de Garden City Movement verenigt (Stephenson, 2002). De kern van Ebenezer Howard's idee, was verzoening van kapitaal en arbeid (Van der Cammen & De Klerk, 2003, p. 104). Iedereen in de wijk moet toegang hebben tot werk, winkels en open landschap. Aspecten die hierbij aansluiten en terug te vinden zijn in de gedachten van New Urbanists, zijn: bereikbaarheid, gemeenschappelijkheid en veiligheid. Immers aanhangers van New Urbanism willen af van de auto afhankelijkheid en willen voor iedereen mogelijkheden creëren voor sociale ontwikkeling en gemeenschapsvorming.

3. Jane Jacobs

Verreweg de meeste aspecten van New Urbanism vertonen overeenkomsten met de idealen van Jane Jacobs. Zij was fervent voorstander van dichtbevolkte buurten met daarin een zo groot mogelijke diversiteit van bevolking, functies en architectuur (KEI, n.d.a). Diversiteit komt volgens haar ten goede aan de levendigheid, creativiteit, veiligheid en bevordert sociale interactie tussen mensen. *"Fine grain mixing of diverse uses creates vibrant and successful neighborhoods"* (Jacobs, in Grant, 2002, p.72). Steden zijn er voor mensen en niet voor auto's, was het motto van Jane Jacobs. Deze uitspraak verwoordt in alle glorie de sfeer die het concept van New Urbanism ademt. Menselijke schaal is van belang voor een bloeiend straatleven. Jane Jacobs stelt dat *"eyes on the street"* van belang zijn voor het veiligheidsgevoel. Daarnaast is een straat met voorzieningen een belangrijke bron voor sociale contacten. New Urbanists streven in hun concept naar gemoedelijke straten waar mensen veilig over straat kunnen en zo in staat worden gesteld tot sociale interactie.

2.4.2 Fysieke aspecten

Het concept en de fysieke aspecten van New Urbanism zijn vastgelegd in een charter welke wordt gedocumenteerd door het CNU. Deze organisatie bestaat uit volgelingen die allen vanuit verschillende achtergronden navolging geven aan het New Urbanism concept. Aanhangers van het concept promoten beloopbare buurten met diverse vormen van grondgebruik en een goede aansluiting op het openbaarvervoersnetwerk (CNU, n.d.; Fulton, 1996). Het charter geeft planningsprincipes weer voor verschillende schaalniveaus, namelijk:

- *"Regio: metropool, stad en gemeente;*
- *Buurt, wijk en overgangsgebied (corridor);*
- *Blok, straat en gebouw"*

(Fulton, 1996, p. 10; Katz, 1994, p. xvii; CNU, n.d.).

Net als in het concept van Clarence Perry voorziet New Urbanism een belangrijke rol voor de buurt als bouwsteen voor het herstellen van sociale waarden en het fysieke ontwerp. New Urbanism kan gezien worden als update van het concept Neighborhood Unit (Bohl, 2000). De fysieke aspecten van New Urbanism moeten er voor zorgen dat er buurten ontstaan die de sfeer ademen van de traditionele stadswijk, aangepast aan onder andere de huidige parkeerbehoefte en wensen een behoefte ten aanzien van woningbouw en commercieel vastgoed. De fysieke aspecten die het New Urbanism nastreeft voor de buurt kunnen als volgt worden samengevat:

- *“Compact walkable neighborhoods with clearly defined edges;*
- *A clearly defined centre with public space, public buildings, a transit stop and retail business;*
- *An interconnected street network, forming coherent blocks and lined with building fronts rather than parking lots;*
- *A diverse mix of activities and housing options;*
- *Civic spaces in prominent places;*
- *Open spaces in convenient locations throughout the neighborhoods”*

(Lund, 2003; Katz, 1994; CNU, n.d.; Sander, 2002).

Uit de fysieke vereisten die het New Urbanism stelt voor de buurt, blijkt duidelijk de invloed van neo-traditionele planningsprincipes. De fysieke vereisten vertonen veel overeenkomsten met de reeds besproken planningstheorieën, Neighborhood Unit en Wijkgedachte. Kort gezegd, streeft New Urbanism naar beloopbare buurten met diverse vormen van grondgebruik en aansluiting op het openbaarvervoer netwerk.

De uitgangspunten van New Urbanism kunnen zowel bij inbreidings- als uitbreidingsprojecten worden gehanteerd (Katz, 1994, p. x). Voor inbreidingsprojecten geldt dat New Urbanism als strategie gezien moet worden voor het behoud van historische elementen (Bohl, 2000). Er dient eervol om te worden gegaan met de aanwezige structuren en architectonische kwaliteiten van een buurt. Het inbreidingsproject moet aansluiten op de bestaande situatie en rekening houden met het reeds aanwezige sociaal kapitaal. *“In-fill projects are often allied with historic preservation schemes aimed at enhancing older communities rather than disrupting them with inharmonious modernity”* (Ford, 1999, p. 249).

2.4.3 Kritieken

Het concept van New Urbanism is een zeer specifieke reactie op de Amerikaanse planningspraktijken van “Suburban design”. Kritieken afkomstig van planners, architecten en geografen, veelal niet overtuigend en goed gefundeerd, zijn lang niet allemaal interessant om als lering voor dit onderzoek te dienen. Simpelweg omdat de Amerikaanse situatie sterk verschilt van de Nederlandse planningsopgave. Een groot verschil zijn de suburbane ontwikkelingen die sterk gebaseerd zijn op de auto (Ford, 1999). Deze volledig auto-afhankelijke wijken kennen wij in Nederland niet. Het New Urbanism probeert met een openbaarvervoersnetwerk op regionale schaal de afhankelijkheid van de auto te verminderen. Verkeerskundigen geloven hier niet in (Fulton, 1996; Ellis, 2002). Toch stellen New Urbanists, dat alleen al door het bieden van keuzemogelijkheden (lopen, fiets of openbaarvervoer) er een stap in de goede richting wordt gezet (Fulton, 1996). Volgens Holtzlower, in Ellis (2002), kunnen hogere dichtheden het autogebruik verminderen. In Nederland zijn we wat betreft schaars ruimtegebruik veel verder dan Amerika. Bovenstaande discussie is in het kader van

dit onderzoek dus eigenlijk niet relevant maar geeft wel de reden aan waarom niet alle kritieken rondom New Urbanism even uitgebreid besproken zullen worden.

Andere kritieken op het concept van New Urbanism komen voornamelijk voort uit bespottingen door het gebruik van termen zoals: *nostalgie, fantasy world en kitscherigheid* (Ellis, 2002). Dit zijn slechts karakteristieken die niet goed worden beargumenteerd. De synoniemen die door critici in het leven zijn geroepen verwijzen volgens hen naar de wens terug te gaan naar de minder complexe wereld van het verleden. Zij stellen dat New Urbanists bang zijn voor de confrontatie met het heden (Ellis, 2002; Ford, 1999). Deze kritieken zijn volgens aanhangers van het concept volledig onterecht. Het concept wilt absoluut niet terugkeren naar de racistische en economische ongelijkheden van het verleden. Het streeft naar toegankelijkheid en een kosmopolitisch leven, waarbij toegang tot sociale en culturele activiteiten voor een ieder gelijk is (Ellis, 2002). Grote kritiek is er ook vanuit de sociaaleconomische hoek. Deze waarden zouden compleet genegeerd worden bij het concept van New Urbanism (Ellis, 2002). New Urbanists zijn zich echter wel degelijk bewust van het feit dat mensen individualistischer, mobieler en minder plaatsgebonden zijn geworden (Ellis, 2002). Dit komt ondermeer tot uitdrukking in het feit dat zij principes weergeven op verschillende schaalniveaus (regio, buurt en blok). Vanuit de architectuur komt het commentaar dat het concept geen rekening houdt met historische veranderingen en de ontwerpkraft van de individu. New Urbanism moet echter niet als architectuurstijl gezien worden maar kan afhankelijk van de context meerdere architectonische stijlen combineren. Architectuur is gericht op het object, New Urbanism gaat uit van een systeem (Ellis, 2002). New Urbanism wordt ook wel gezien als slechts een marketingtool. Volgens critici is het een middel dat wordt ingezet om mensen aan te trekken die op zoek zijn naar een dorpse woonomgeving welke beloopbaar is (Fulton, 1996; Ford, 1999). Dit kan daaropvolgend weer leiden tot een bepaalde vorm van segregatie (Ford, 1999).

New Urbanism streeft naar kleinschaligheid en compactheid. Volgens critici staat dit in contrast met de schaalvergroting die vandaag de dag aan de orde is (Fulton, 1996). Kritieken op dit vlak zijn door aanhangers van het concept erkend. De huidige samenleving vraagt om steeds meer keuzemogelijkheden wat inherent is aan een toename aan vloeroppervlakten dat gevraagd wordt voor commerciële voorzieningen (Bohl, 2000; Ellis, 2002). Schaalvergroting en grote commerciële complexen, op enige afstand van de woonomgeving, spelen in Amerika een grotere rol dan in Nederland. De filialisering heeft in Nederland echter een soortgelijk effect dat ervoor zorgt dat kleine, lokale ondernemingen uit het straatbeeld verdwijnen. De schaal van commercie is sterk toegenomen (Fulton, 1996). New Urbanists geven toe dat grootschalige winkels niet passen binnen het concept van New Urbanism. Dit is anders voor commerciële voorzieningen die gericht zijn op gemak. Denk hierbij aan stomerijen, schoenmakers en ander vakmanschap (Fulton, 1996). Het nadeel van deze voorzieningen is echter dat zij maar heel beperkt bijdragen aan de economische vitaliteit van de wijk. Over het geheel genomen zijn New Urbanists van mening dat de stedelijk vorm niet bepaald mag worden door de commercie (Fulton, 1996).

Voor dit onderzoek zijn met name de kritieken omtrent de sociale doelstellingen van New Urbanism interessant. Critici stellen immers dat gemeenschappen niet gecreëerd kunnen worden (Ellis, 2002; Ford, 1999). Dit is een discussie die al decennia lang speelt, zoals reeds bij de voorgaande twee planningsprincipes is aangetoond. Ook bij het concept van New Urbanism laait deze discussie weer op. New Urbanism moet gezien worden als verbreding van mogelijkheden en niet als een verbreding van beperkingen (Ellis, 2002). De buurt die New Urbanism voor ogen heeft, wordt niet belemmerd

door begrenzings en omheiningen (Ellis, 2002). Er zijn voorzieningen voor de auto en het openbaarvervoer. Er is een goede aansluiting met het groter geheel zodat ook sociale interactie op hoger schaalniveau mogelijk is. Bewoners worden zodoende niet in hun sociale contacten gelimiteerd door de loopafstand tussen de woning en de voorzieningen. New Urbanism biedt plaatsgebonden, sociale interactie mogelijkheden voor de mensen die daar behoefte aan hebben (Ellis, 2002; Bohl, 2000). New Urbanists erkennen dat de gebouwde omgeving slechts een van de variabelen is die van invloed kan zijn op gemeenschapsvorming (Ellis, 2002; Fulton, 1996; Bohl, 2000; Lund, 2003). De mate van gemeenschapsvorming wordt ook beïnvloed door sociale-, economische- en culturele variabelen (Ellis, 2002; Bohl, 2000; Sander, 2002). Het CNU verwoordt dit duidelijk in haar charter:

"We recognize that physical solutions by themselves will not solve social and economic problems, but neither can economic vitality, community stability, and environmental health be sustained without a coherent and supportive physical framework"

(CNU, n.d.).

Talen (2002), heeft in haar onderzoek *"The social goals of new urbanism"*, gekeken naar de mate waarin de principes die het CNU in haar charter verwoordt, bijdragen aan sociale doelstellingen (community, social equity en common good). Het streven naar sociale gelijkheid komt in het charter naar voren door belang te hechten aan fysieke bereikbaarheid en financiële bereikbaarheid en door het bieden van een gebalanceerde mix van publieke- en private voorzieningen (Talen, 2002). Principes die ten goede komen aan het gemeenschappelijk goed gaan met name over het behoud van plaatsgebonden identiteit (Talen, 2002). De bestaande gebouwde omgeving is zodoende een belangrijke factor om rekening mee te houden. Het charter verwoordt geen principes die tot ware gemeenschapsvorming leidt. Het is echter ook maar de vraag of hier naar gestreefd moet worden, hier zal in paragraaf 2.6 meer aandacht aan besteed worden.

2.4.4 New Urbanism – conceptueel model

New Urbanism is een theorie welke goed past bij het behoud van historische waarden en identiteit (Bohl, 2000). Daarnaast kan de theorie ook goed van toepassing zijn op het kleinste element van stedelijke ontwikkeling; het gebouw (Katz, 1994). Mede vanwege het feit dat bepaalde planningselementen van New Urbanism bijdragen aan sociale doelstellingen, maakt het dat de theorie van New Urbanism goed toepasbaar is in dit onderzoek. Een belangrijke factor die Talen (2002) in haar onderzoek aandraagt, is de bereikbaarheid van voorzieningen. Een compact opgezette wijk komt ten goede aan de bereikbaarheid en gelijkheid van alle bewoners. De opzet van de wijk is in dit onderzoek echter een gegeven. Indien noodzakelijk zou de herbestemming van de kerk gecombineerd moeten worden met een verbetering van de bereikbaarheidsmogelijkheden te voet, fiets, auto of openbaar vervoer. Een andere vorm van bereikbaarheid is die van financiële bereikbaarheid. De voorgestelde functies moeten laagdrempelig zijn en weinig financiële consequenties hebben.

New Urbanism streeft naar behoud van historische waarden en traditionele wijken. Talen(2002) heeft dit streven vertaald naar behoud van plaatsgebonden identiteit. Dit komt volgens haar ten goede aan het gemeenschappelijk goed. De kerk heeft vaak een belangrijke waarde als het gaat om

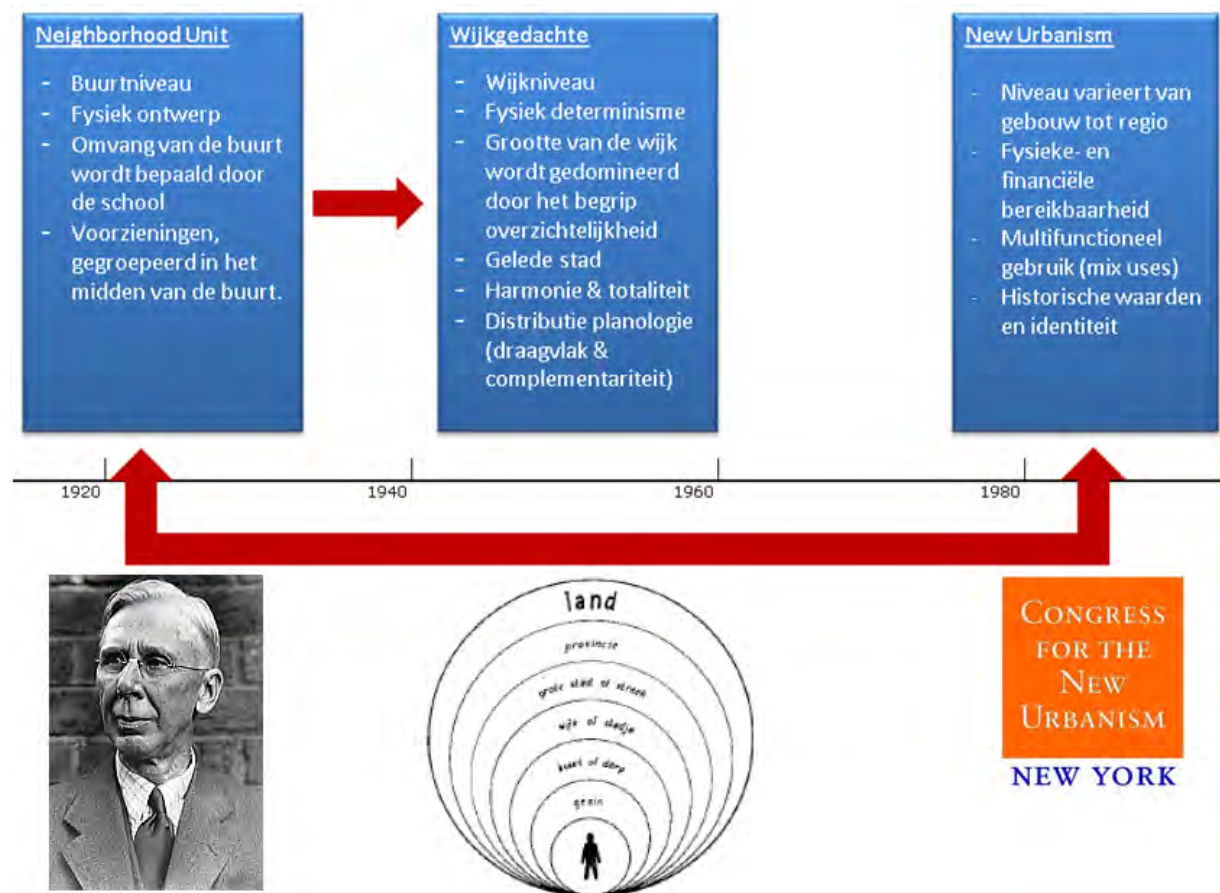
identiteit en herkenbaarheid in de wijk. Het conceptueel model streeft zodoende naar behoud van de kerk in plaats van sloop en nieuwbouw.

De volgende elementen van New Urbanism zullen gebruikt worden in het conceptueel model:

- Fysieke- en financiële bereikbaarheid;
- Multifunctioneel gebruik op gebouw niveau;
- Behoud van cultuurhistorische waarden en identiteit (herbestemmen in plaats van slopen).

2.5 Verschillen analyse

Deze paragraaf is bedoeld om een overzicht te bieden van de belangrijkste verschillen van de hiervoor besproken sociaalruimtelijke planningstheorieën. Daarnaast wordt het historische pad en de ontwikkeling van de verschillende theorieën met elkaar in relatie gebracht. Figuur 5 is samengesteld om een verhelderend overzicht te bieden en zal hieronder worden toegelicht.



Figuur 5 Verschillen analyse

De theorie van Clarence Perry is in een tijdperk tot stand gekomen waarin mensen sterk locatie gebonden waren en zodoende afhankelijk waren van het voorzieningenaanbod in de buurt. Clarence Perry vond de school één van de belangrijkste voorzieningen voor een buurt. Dit was volgens hem een plek waar mensen zich sociaal en cultureel konden ontwikkelen. Overdag was het een leercentrum voor kinderen, buiten schooltijden kon de school, in de opinie van Clarence Perry, een belangrijke betekenis zijn voor overige buurtbewoners. Door functies centraal te groeperen wilde

Perry buurtbewoners de mogelijkheid geven tot sociale interactie. Perry had hierbij niet voor ogen om het sociaal gedrag van buurtbewoners te veranderen. Dit is anders bij de invulling die de Nederlandse Studiegroep Bos aan het concept van de wijkgedachte gaf. De gehele verhandeling van deze studiegroep ademde een sfeer van fysiek determinisme uit. De Wijkgedachte is echter sterk gebaseerd op het gedachtegoed van Clarence Perry. Het Nederlandse concept hield wel meer rekening met het feit dat mensen niet alleen sociale contacten in de buurt opdoen maar ook op andere schaalniveaus. Het concept gaat uit van de gelede stad, het aanbod van de voorzieningen is afgestemd op het benodigde, economische draagvlak van deze voorzieningen.

In figuur 5 is een wederkerende pijl gevisualiseerd tussen de theorie van Clarence Perry en het New Urbanism. Deze pijl staat voor het feit dat New Urbanism sterk geïnspireerd is door neo-traditionele planningstheorieën zoals de Neighborhood Unit. Aanhangers van dit concept zien meerwaarde in traditionele buurten en historische aspecten. De opzet van de buurten volgens het idee van New Urbanism moet uitnodigen tot interactie. Behoud van historische waarden is in het belang van de identiteit van de buurt en het gemeenschappelijk goed. Diversiteit en multifunctioneel gebruik komen ten goede aan de sociale interactie mogelijkheden tussen mensen. Het zorgt voor levendigheid, hiervoor moet wel rekening gehouden worden met de bereikbaarheid van voorzieningen in fysieke- en financiële zin.

Uit de drie planningstheorieën zijn elementen geselecteerd die kunnen bijdragen aan sociale doelstellingen. Daarnaast kunnen de principes die geselecteerd zijn op enige wijze hulp bieden bij de transformatie van kerken. De volgende elementen zijn geselecteerd:

- Publieke- en private voorzieningen centraal gegroepeerd in de wijk (Neighborhood Unit);
- Afzetpotentie & complementariteit (Wijkgedachte);
- Multifunctioneel gebruik op gebouw niveau (New Urbanism);
- Fysieke- en financiële bereikbaarheid (New Urbanism);
- Behoud van cultuurhistorische waarden en identiteit (New Urbanism).

2.6 Sociaal kapitaal in de buurt

In dit onderzoek wordt bestudeerd in hoeverre een ingreep in de buurt, overeenkomstig de onafhankelijke variabelen, sociaal effect heeft. Veelvoorkomende begrippen die in de literatuur worden gebruikt om een sociaal effect aan te duiden zijn: sociale cohesie en sociaal kapitaal.

Sociale cohesie wordt veelal geassocieerd met intensieve relaties binnen sociale netwerken (Kleinhans, 2005, p. 6). Een afname in contact tussen bewoners wordt zodoende al snel gezien als een afname in sociale cohesie (Kleinhans, 2005, p. 5). Sociale cohesie is een begrip dat te weinig rekening houdt met de verandering waarop mensen hun sociale contacten vandaag de dag vormgeven. Daarnaast is sociale cohesie een vaag begrip geworden vanwege veelvuldig gebruik en de uiteenlopende pogingen om het begrip te operationaliseren (Forrest & Kearns, 2001).

Het begrip 'sociaal kapitaal' sluit beter aan bij de huidige samenleving. Sociaal kapitaal ziet meerwaarde in wijd vertakte netwerken met relaties die weinig intensief en frequent zijn. Sociaal kapitaal sluit aan bij de opkomst van 'lichte gemeenschappen' (Kleinhans, 2005, p.5). De zogenaamde 'communities lite' zijn minder geformaliseerd, bestaan uit netwerkstructuren en hebben een opener en tijdelijker karakter dan traditionele gemeenschappen en structuren (Duyvendak & Hurenkamp in Kleinhans, 2005, p.6). Robert D. Putnam is met zijn verhandeling *"Making democracy work"* één van

de grondleggers van het begrip sociaal kapitaal (Stolle, 1999). Sociaal kapitaal gaat volgens Putnam over de aanwezigheid van vertrouwen, normen van wederkerigheid en netwerken in een samenleving (Putnam, 1993). De aanwezigheid van dergelijke factoren zorgt ervoor dat samenlevingen efficiënter zijn en dat activiteiten sneller worden opgepakt en conflicten op een meer vreedzame wijze worden opgelost. De OESO, geciteerd in Van Schaik (n.d, p. D6) hanteert de volgende definitie voor sociaal kapitaal: *“Networks together with shared norms, values and understandings that facilitate co-operation within or among groups”*.

Vertrouwen is een essentieel element van sociaal kapitaal. Hoe groter het vertrouwen, hoe groter de bereidheid tot samenwerking. Het ontstaan van vertrouwen is sterk afhankelijk van de geldende normen en de maatschappelijke betrokkenheid (participatie in netwerken) (Putnam, 1993, p.171).



Figuur 6 cirkelredenering normen, netwerken en vertrouwen

Met voldoende vertrouwen zijn mensen sneller bereid om dingen voor anderen te doen zonder dat daar bepaalde verwachtingen of financiële consequenties aan gekoppeld worden (Sander, 2002). Dit wordt door Putnam ‘normen van wederkerigheid’ genoemd. Het verrichten van wederzijdse diensten ontstaat meestal binnen persoonlijke kring of vanuit de deelname in een bepaald netwerk zoals buurtverenigingen, sportverenigingen of hobby clubjes. Ook Coleman (1988) refereert naar de invloed van normen op sociaal kapitaal. Als normen bestaan en ze zijn effectief, dan kan het effect hebben op sociaal kapitaal (Coleman, 1988). Een norm is effectief als het er bijvoorbeeld voor zorgt dat criminaliteit afneemt waardoor mensen zowel overdag als ‘s nachts veilig over straat kunnen (Coleman, 1988). Bijzonder effectief zijn normen die ervoor zorgen dat mensen bereid zijn hun individuele belang op zij te zetten voor het algemene belang.

Sociale netwerken hebben op hun buurt weer een positief effect op vertrouwen en wederkerigheid. Door te participeren in netwerken kan men er achter komen wie te vertrouwen is en wie niet (Sander, 2002; Putnam, 1993). Hoe hechter sociale netwerken zijn ingebed in een samenleving hoe meer men bereid is tot samenwerking in het algemeen belang (Putnam, 1993). Volgens Putnam fungeren netwerken ook als leerschool van de democratie. Netwerken generen vertrouwen en stimuleren gevoelens van wederkerigheid (Stolle, 1999).

Sociaal kapitaal verschilt van andere vormen van kapitaal gezien het feit dat dit een publiek goed is. Het is zodoende een hulpbron waarvan alle leden van een gemeenschap profiteren, ongeacht of ze zelf bijdragen aan de vorming van sociaal kapitaal of niet (Stolle, 1999). Normaliter zorgt gebruik van

kapitaal in een afname daarvan. Gebruik van sociaal kapitaal heeft het tegenovergestelde effect. Juist door sociaal kapitaal te verwaarlozen of te negeren zal het afnemen (Putnam, 1993; Sander, 2002). Sociaal kapitaal is context gebonden en heeft geen voorraad die naar believen gereproduceerd kan worden (van Schaik, n.d.).

Het begrip sociaal kapitaal is niet één op één te gebruiken in de context van de buurt. De buurt kan immers niet gelijkgesteld worden aan een sociaal netwerk (Kleinhans, 2005, p.7). De buurt heeft slechts een beperkte sociale betekenis naast andere ruimtelijke schaalniveaus waarbinnen sociale contacten worden gelegd (Kleinhans, 2005, p.62). Het genereren van sociaal kapitaal in de buurt, heeft betrekking op kortstondige en minder tastbare sociale interacties waarbij bewoners niet zozeer deel hoeven uit te maken van elkaars netwerk. Putnam betoogt in Kleinhans (2005, p.8), dat vluchtige sociale interacties, al dan niet in de directe leefomgeving, een kleine investering in sociaal kapitaal kunnen zijn. De mate waarin bewoners elkaar herkennen en sociaal kunnen plaatsen (publieke familiariteit) kan ervoor zorgen dat het sociaal kapitaal in de buurt toeneemt (Kleinhans, 2005, p. 8). Het woonklimaat kan prettiger worden aangezien het gedrag van andere bewoners voorspelbaarder wordt. Daarnaast kan het ook tot andere specifieke vormen van sociaal kapitaal leiden zoals: wederzijdse burenhulp, een oogje houden op andermans spelende kinderen, afspraken over het gebruik van schaarse parkeerruimte of het organiseren van verzet tegen een bedreiging voor de buurt (Kleinhans, 2005, p.8).

De aanwezigheid van sociaal kapitaal is tot dusver neergezet als een positief fenomeen. Echter, de aanwezigheid van teveel sociaal kapitaal in de buurt heeft ook een keerzijde. Het kan leiden tot homogene buurten en sociale uitsluiting. Inwoners kunnen zo'n sterke band hebben dat nieuwe bewoners nauwelijks worden toegelaten. Denk bijvoorbeeld aan een straatje dat het recht in eigen hand neemt voor wat betreft de toelating van nieuwkomers (De Kam & Needham, 2003). Er wordt in de literatuur ook wel gesproken over bonding & bridging capital. Bridging capital verenigt vreemden door middel van netwerken en gedeelde normen. Negatieve effecten van gemeenschapsvorming worden aangeduid met de term "bonding capital". Dit is kapitaal dat mensen die elkaar al kennen verenigd (De Kam & Needham, 2003).

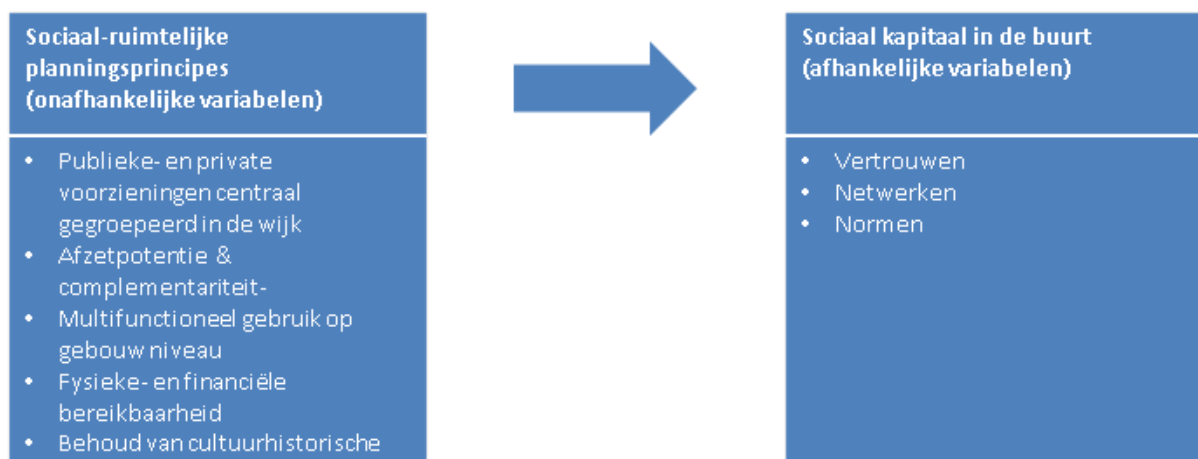
Zoals uit bovenstaande uiteenzetting is gebleken, zijn effecten op het sociaal kapitaal in sterke mate afhankelijk van drie begrippen, namelijk:

- Vertrouwen: de mate waarin het gedrag van andere voorspelbaar is. Vertrouwen tussen bewoners kan ontstaan op grond van herhaalde en positieve sociale contacten tussen bewoners (Kleinhans, 2005, p. 69).
- Netwerken/ organisatiegraad: dit kan zich uiten in lidmaatschap, vrijwilligerswerk en de mate waarin bewoners deelnemen aan activiteiten in georganiseerde verbanden (Kleinhans, 2005, p.70).
- Normen/wederkerigheid: het betreffen hier ongeschreven, sociale leefregels en opvattingen over de omgang tussen bewoners en de directe leefomgeving. Bijvoorbeeld het uitblijven van overlast of slim gebruik van schaarse parkeerruimte (Kleinhans, 2005, p. 66). Wederkerigheid uit zich ondermeer in het verschaffen van kleine, wederzijdse diensten aan burens of andere buurtbewoners. Bijvoorbeeld het verzorgen van de planten/huisdieren tijdens vakantie (Kleinhans, 2005, p. 64).

In hoofdstuk 4 zullen deze begrippen geoperationaliseerd worden, waardoor het mogelijk wordt om te meten wat het effect van de ingreep is op het sociaal kapitaal in de buurt.

2.7 Deelconclusies / conceptueel model

In dit hoofdstuk zijn de bestaande, sociaalruimtelijke planningstheorieën Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism bestudeerd. Uit elk van deze theorieën is één of meerdere variabele geselecteerd die hulp kunnen bieden bij het bepalen van nieuwe functies voor het kerkgebouw die ten goede komen aan het sociaal kapitaal in de buurt. In figuur 7 is het conceptueel model, welke een schematische weergave is van de causale relatie die in dit onderzoek verondersteld wordt, weergegeven. In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op een tweetal deelvragen die achtereenvolgens besproken zullen worden.



Figuur 7 Conceptueel model

Deelvraag 1: Welke ruimtelijke aanbevelingen kunnen verkregen worden vanuit de theorieën Neighborhood Unit, Wijkgedachte en New Urbanism?

Gemeenschappelijk aan de uitgangspunten van de verschillende sociaalruimtelijke planningstheorieën is, dat zij allen streven naar een zekere mate van gemeenschapsvorming. Waarbij New Urbanism rekening houdt met het feit dat mensen individualistischer, mobieler en minder plaatsgebonden zijn geworden. Dit komt onder meer tot uitdrukking in het feit dat zij principes weergeven op verschillende schaalniveaus (regio, buurt en blok).

Vanuit de sociaal- ruimtelijke planningstheorieën zijn variabelen geselecteerd die hulp kunnen bieden bij het bepalen van een nieuwe invulling van kerkgebouwen die het sociaal kapitaal doet toenemen.

Door publieke- en private voorzieningen centraal te groeperen in de buurt kan er een bijdrage geleverd worden aan gemeenschapsvorming, zo stelt Clarence Perry in zijn theorie van de Neighborhood Unit. Door voorzieningen centraal te groeperen wordt de kans op sociale interactie tussen buurtbewoners vergroot. Dit kan een zekere vergroting van het sociaal kapitaal in de buurt tot gevolg hebben. De voorkeur gaat uit naar een locatie die een goede ontsluiting kent. Dergelijke locaties zijn voor alle buurtbewoners goed toegankelijk en kunnen zodoende de mogelijkheid tot sociale interactie bevorderen. De vertaling van Perry's theorie naar het conceptueel model komt tot

uiting in het feit dat een succesvolle herbestemming van de kerk, welke bijdraagt aan sociaal kapitaal in de buurt, alleen tot stand kan komen als de kerk zich op een centraal punt in de wijk bevindt.

Bij het bepalen van een nieuwe invulling voor het kerkgebouw zal rekening gehouden moeten worden met de vereisten van draagvlak en complementariteit. Deze vereisten zijn geselecteerd vanuit het concept van de Wijkgedachte. Functies die worden aangedragen als nieuwe invulling van de kerk moeten complementair zijn aan het bestaande voorzieningenaanbod. Als hier geen rekening mee wordt gehouden kan er onderlinge concurrentie tussen functies ontstaan, de kans dat buurtbewoners sociaal interacteren is dan kleiner. Buurtbewoners moeten immers een keuze maken. Dit zelfde element geldt voor het vereiste van afzetpotentie. Indien er functies in de kerk worden voorgedragen die niet voldoende hebben aan het draagvlak dat de buurt te bieden heeft, wordt de kans dat buurtbewoners elkaar treffen kleiner.

New Urbanism streeft op verschillende schaalniveaus naar een gezonde mix van activiteiten en voorzieningen, zo ook op gebouwniveau. Het groeperen van verschillende voorzieningen in een gebouw komt ten goede aan de sociale interactie mogelijkheden van buurtbewoners. Dit zelfde geldt voor locaties die goed bereikbaar zijn, zowel fysiek als financieel.

Een vreemde eend in de bijt is wellicht de veronderstelling dat een identiteit bepalend gebouw of gebouw van cultuurhistorisch waarde bij kan dragen aan het sociaal kapitaal in de buurt. Het uitgangspunt van New Urbanists is dat dergelijke gebouwen ten goede komen aan het gemeenschappelijk goed, het kan een element in de buurt zijn dat bewoners bindt. De veronderstelling is dat sloop van gebouwen met een cultuurhistorische waarde een negatief effect heeft op het sociaal kapitaal in de buurt doordat het plaatsgebonden identiteitsgevoel afneemt.

Deelvraag 2: Wat kan er verstaan worden onder sociaal kapitaal in de buurt?

Sociaal kapitaal gaat over de aanwezigheid van vertrouwen, normen van wederkerigheid en netwerken in een samenleving. Het generen van sociaal kapitaal in de buurt, heeft betrekking op kortstondige en minder tastbare sociale interacties waarbij bewoners niet zozeer deel hoeven uit te maken van elkaars netwerk.

3. Religieus erfgoed

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het conceptueel model, welke in het voorgaande hoofdstuk tot stand is gekomen, in de context van het religieus erfgoed geplaatst. Er zal een specificatie van het conceptueel model plaatsvinden. De mogelijkheden en beperkingen voor het herbestemmen van kerkgebouwen, zullen in dit hoofdstuk centraal staan. Inzicht in de mogelijkheden en beperkingen is noodzakelijk om uiteindelijk niet alleen een combinatie aan functies in de kerk voor te dragen die bijdragen aan het sociaal kapitaal in de buurt maar, ook een combinatie aan functies die realiseerbaar zijn in het kerkgebouw. Daarnaast dient opgemerkt te worden dat er mogelijkheden en beperkingen van algemene aard aangedragen zullen worden. De mogelijkheden en beperkingen kunnen per situatie verschillen. In dit hoofdstuk zal antwoord gegeven worden op de volgende deelvraag:

- *Welke specifieke mogelijkheden en beperkingen heeft het kerkgebouw indien deze getransformeerd wordt volgens de ruimtelijke aanbevelingen die verkregen zijn bij deelvraag 1?*

De inhoud van dit hoofdstuk is hoofdzakelijk tot stand gekomen middels een literatuurstudie. Daarnaast is de literatuurstudie aangevuld met verworven kennis uit het onderzoeksatelier “kerkencluster Zaandam”. Door als teamlid mee te werken in dit onderzoeksatelier is kennis vergaard van experts die zich in de dagelijkse praktijk bezig houden met herbestemming danwel cultureel erfgoed. De opdrachtgever van het kerkencluster Zaandam is het Bisdom Haarlem-Amsterdam. Zodoende betekende deelname aan het onderzoeksatelier ook dat er kennis is opgedaan over de strategische worstelingen van het Bisdom.

In paragraaf 3.2 zullen de beperkingen rondom het herbestemmen van kerkgebouwen aan bod komen. In de daaropvolgende paragraaf (3.3) zullen de kansen/mogelijkheden voor het herbestemmen van kerkgebouwen aangegeven worden. In paragraaf 3.4 zal middels een specificatie van het conceptueel model antwoord gegeven worden op de zojuist gestelde vraag.

3.2 Beperkingen

Nederland kent vele herbestemmingsopgaven die zeer uiteenlopend zijn en elk hun eigen obstakels kennen. Op de kantorenmarkt bijvoorbeeld, wordt herbestemming over het algemeen belemmerd door de hoge waarde waarmee het pand nog in de boeken staat. Maar ook is er veel leegstand boven winkels die, door het ontbreken van een probleemeigenaar, vaak niet tot een herbestemming komen (Internationale Biënnale leegstand & Herbestemming, september 2011). Het herbestemmen van kerken kent zo haar eigen problemen, deze zullen hieronder worden besproken.

Monumentale status

Een monumentale status is over het algemeen een uiting van een algemeen belang tot behoud van een bepaald gebouw of landschap. Deze gebouwen en/of landschappen moeten behouden blijven vanwege hun schoonheid, wetenschap of cultuurhistorische waarde (Monumentwet, 1988). Indien een kerkgebouw een monumentale status heeft in de vorm van een rijksmonument, provinciaal monument of gemeentelijk monument, worden in het algemeen de herbestemmingsmogelijkheden beperkt. In de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht [WABO] is regelgeving vastgelegd voor gebouwde monumenten. Dit heeft een heel vergunningstelsel tot gevolg. Het uitgangspunt is, dat

het verboden is om zonder omgevingsvergunning een beschermd monument te slopen, verstoren, verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen. Daarnaast is het ook verboden om het beschermde monument te gebruiken of laten gebruiken waardoor het wordt ontsierd of in gevaar wordt gebracht (Wabo, 2008).

De toekenning van een monumentale status aan een kerkgebouw heeft, naast de fysieke beperkingen, ook economische gevolgen. In het onderzoek *“herbestemming kerken en kerklocaties”* (Bisdom Haarlem, Rotterdam, projectbureau Belvédère, 2008) is een vergelijking gemaakt tussen de herbestemming van een monumentaal kerkgebouw in vergelijking tot sloop/nieuwbouw van een soortgelijke bestemming. In theorie ontstond hier een prijsreductie van 66 procent (Bisdommen Haarlem, Rotterdam, projectbureau Belvédère, 2008). Vooral de Rooms-katholieke kerk en specifiek het bisdom Haarlem-Amsterdam, ziet dit als verkopende partij van kerkgebouwen als handelsbeperking (Onderzoeksatelier, persoonlijke communicatie, 2 november 2011).

Een ander nadeel van de monumentale status is dat het in praktijk nogal eens wordt gebruikt als pressiemiddel. Het gebruiken van de monumentenstatus als pressiemiddel geldt alleen voor de gemeentelijke monumentenstatus. Dit is de enige status die niet van bovenaf wordt aangewezen door het Rijk of de Provincie, maar op verzoek van belanghebbenden kan worden aangewezen door Burgemeester en Wethouders. Dit heeft alles te maken met het visueel eigendom dat omwonenden claimen wanneer sloop of enig andere verandering die het woongenot kan aantasten, dreigt. *“Gemeenten wijzen een kerkgebouw aan als monument om een vinger in de pap te houden veelal zonder goed gemotiveerde reden”* (Architectenweb, 2008). Een monumentale aanwijzing gedurende het herbestemmingstraject heeft vrijwel altijd een prijsdrukkend effect (Bisdom Haarlem, Rotterdam, projectbureau belvédère, 2008). Desondanks, heeft dit over het algemeen geen aantrekkende werking op potentiële kopers. De monumentale status zorgt er namelijk voor dat er over het algemeen grote investeringen gevraagd worden voor het casco. Het ogenschijnlijke financiële voordeel wordt zodoende te niet gedaan. Oneigenlijk gebruik van de monumentenstatus heeft voor geloofsgemeenschappen tot gevolg dat hun revolverend fonds wordt aangetast. De verkoopopbrengsten, die noodzakelijk zijn voor het in stand houden van zoveel mogelijk kerkgebouwen, dalen. De wetgever heeft voor ogen het oneigenlijk gebruik van de monumentstatus tegen te gaan. Vanaf 1 januari 2012 kan het bevoegd gezag alleen nog maar een monumentenstatus afgeven na overleg met de eigenaar (art. 3.2.a Wabo) (Overheid.nl, n.d.).

Visueel eigendom

Een ander probleem bij het herbestemmen van kerkgebouwen is het visueel eigendom dat de samenleving claimt. Het kerkgebouw is vaak een identiteitsbepalend icoon in de gebouwde omgeving welke men niet kwijt wilt. Daarnaast heeft een deel van de belanghebbenden ook een emotionele binding met het gebouw vanwege memorabele gebeurtenissen als doop, trouw, of overlijden. Dit visueel eigendom van de samenleving zorgt ervoor dat de eigenaar niet ten volle zijn eigendomsrechten kan uitoefenen. Het Bisdom ervaart het visueel eigendom als sterke belemmering in haar vastgoedbeleid. Immers, de visuele eigenaren ervaren over het algemeen alleen de baten maar niet de lasten. Volgens het Bisdom is het onterecht dat de grote financiële onderhoudslast alleen gedragen wordt door parochianen (Onderzoeksatelier, persoonlijke communicatie, 31 oktober 2011). Een belemmering van het eigendomsrecht, veroorzaakt door het visueel eigendom van de samenleving, zorgt voor een complex herbestemmingproces met veel belanghebbenden. Een proces waar potentiële ontwikkelaars/herbestemmers door worden afgeschrikt. Dat het visueel eigendom

grote invloed heeft in/op het herbestemmingstraject, blijkt uit het feit dat de Hasseltse kerk in Tilburg behoeft is tegen sloop doordat buurtbewoners in opstand kwamen. In Dongen is een kerk gesloopt door de afwezigheid van het visueel eigendom. Kortom, daar kwamen omwonende niet in opstand tegen sloop (K. Dankers, Persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Verhouding gevel/vloeroppervlakte

De vorm van het kerkgebouw is bepalend voor de mogelijkheden tot herbestemming. Er is sprake van een ideale gebouwworm indien het nuttig vloeroppervlakte en het bruto-vloeroppervlakte nagenoeg gelijk zijn. Over het algemeen geldt voor kerkgebouwen dat het bruto-vloeroppervlakte vele malen groter is dan het nuttig te realiseren vloeroppervlakte. Er is relatief weinig geveloppervlakte aanwezig in verhouding tot het vloeroppervlakte (B. Vis, persoonlijke communicatie, 3 november 2011). In het geval van nieuwbouw is dat een gewenste situatie. Normaliter wordt er bij nieuwbouw gestreefd naar zo min mogelijk gevels omdat deze een relatief duur bouwdeel vormen en zodoende een verzwarend effect hebben op de investeringskosten (B. Vis; S. Keulemans, persoonlijke communicatie, 17 november 2011). Voor de herbestemming van kerkgebouwen geldt juist het tegenovergestelde. De aanwezigheid van relatief veel geveloppervlak is positief en vergemakkelijkt de herbestemmingsmogelijkheden. Bij aanwezigheid van relatief veel geveloppervlakte is het gemakkelijker de grote kerkruimte op te delen in kleinere vertrekken en kunnen gevelopeningen gemakkelijker gecreëerd worden (B. Vis, persoonlijke communicatie, 3 november 2011). Vaak heeft de kerk een rechthoekig oppervlakte, deze vorm heeft niet de meest ideale verhouding gevel/vloeroppervlakte. De binnenruimte van het kerkgebouw kan zodoende niet optimaal benut worden en er ontstaat over het algemeen een relatieve grote verkeersruimte die niet verhuurbaar is. Er is sprake van een inefficiënte verdeelsleutel waarbij het niet mogelijk is de hoge exploitatielasten efficiënt te verdelen over de huurders (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Afname subsidies

De rijksoverheid kan op basis van het Besluit Rijkssubsidiering Instandhouding Monumenten [BRIM] subsidie verstrekken. Deze subsidie is beschikbaar voor planmatig of incidentele restauratie van rijksmonumenten die geen woondoeleinden hebben. Voor een kerkgebouw geldt dat het Rijk maximaal 65 procent van de subsidiabele kosten van een zesjarig onderhoudsplan bijdraagt (Historiek, 2011). De belangstelling voor de rijkssubsidie is groot. Vorig jaar was reeds op de eerste dag waarop de subsidie aangevraagd kon worden de subsidie pot leeg (Historiek, 2011). Er kwamen 2.200 aanvragen binnen waarvan er 1.700 afgewezen moesten worden. Staatssecretaris Zijlstra van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap verwacht dat de komende jaren de vraag naar de subsidie onvermoeid hoog zal blijven. Vanwege de grote belangstelling heeft dezelfde staatssecretaris in een beleidsbrief laten weten dat het maximale bedrag aan subsidieverstreking vanaf januari 2012 naar beneden bijgesteld zal worden. Dit om aan meer aanvragen te kunnen voldoen. Dit houdt concreet in dat de financieel beschikbare middelen vanuit het Rijk beperkt zullen blijven. Het subsidieplafond is verlaagd van € 699.999 naar € 100.000 wat concreet inhoudt dat voor de subsidieaanvraag van een kerk nog maar maximaal € 65.000 wordt verstrekt (RCE, n.d.a). Vanuit het Rijk is wel de mogelijkheid geboden om een aparte subsidie aan te vragen voor de kerk en de toren.

Fysieke beperkingen

Voor het herbestemmen van kerkgebouwen geldt het bouwbesluit nieuwbouw. Dit volgt uit artikel 1.12 van het bouwbesluit waarin staat dat voor het geheel of gedeeltelijk vernieuwen of veranderen

of het vergroten van een bouwwerk de voorschriften van een te bouwen bouwwerk van toepassing zijn (Bouwbesluit, 2011a). In de omgevingsvergunning kan afgeweken worden van deze voorschriften (Bouwbesluit, 2011b). In het bouwbesluit worden diverse wettelijke vereisten vastgelegd op het gebied van veiligheid, gezondheid, bruikbaarheid, energiezuinigheid en milieu van een gebouw (bouwbesluitonline, n.d.). Het realiseren van voldoende en veilige vluchtroutes is in een kerkgebouw vermoedelijk het moeilijkste te realiseren (S. Keulemans, persoonlijke communicatie, 17 november 2011). Dit wordt veroorzaakt door de vorm van het gebouw en de beperkte mogelijkheid tot het creëren van gevelopeningen. In het bouwbesluit wordt voor naar functie en bezettingsgraad bepaald hoe groot het rookcompartiment maximaal mag zijn. Naast veiligheid is ook het creëren van gezonde ruimtes in de vorm van lichttoetreding moeilijk te realiseren. Kerkgebouwen zijn meestal donker en de enkele lichtopeningen die er zijn, zijn meestal van glas in lood welke het daglicht filteren. Nieuwe gevelopeningen creëren is over het algemeen moeilijk omdat deze de esthetische kwaliteit van gebouw schaden wat in het geval van een monumentale status zelfs verboden is. Vanuit het bouwbesluit is het vereiste voor daglicht toetreding het strengste voor de realisering van woonfuncties en logiesfuncties (Bouwbesluit, 2006). Een ander fysieke beperking van het kerkgebouw is het aanleggen van een luchtverversingsinstallatie. Het nieuwe binnenklimaat dat gerealiseerd wordt, kan het gebouw ernstig aantasten (Roeterdink, 2002). Een andere fysieke beperking van de kerklocatie wordt veroorzaakt door de toename in autobezit en autogebruik (CROW, 2008). Veel kerken zijn gebouwd in een tijdperk waarin de auto nog geen rol speelde binnen de planvorming. In praktijk zie je daarom vaak maar weinig parkeerplaatsen bij het kerkgebouw. Deze beperking geldt over het algemeen voor kerken die gesitueerd zijn in een sterk stedelijk gebied. Bij herbestemming moet rekening worden gehouden met de parkeernorm die vanuit de overheid wordt gesteld. De parkeernorm geeft het aantal parkeerplaatsen bij een bestemming aan (CROW, 2008). De parkeernorm is afhankelijk van de bereikbaarheidskenmerken van de locatie, de specifieke kenmerken van de functie, de mobiliteitskenmerken van de gebruikers/bezoekers van het gebouw en het gemeentelijke parkeerbeleid (CROW, 2008). Doordat er over het algemeen weinig parkeerplaatsen aanwezig zijn bij het kerkgebouw, zal er gewerkt moeten worden met een parkeerbalans. Bij het opstellen van een parkeerbalans wordt gekeken naar de capaciteit van de directe omgeving en de beschikbaarheid van parkeerplaatsen bij overige voorzieningen in de buurt. In een sterk stedelijk gebied kan de realisatie van een bepaalde functie in de kerk gehinderd worden door het vereiste van de gemeentelijke parkeernorm.

Identiteit

De identiteit van het kerkgebouw kan de herbestemmingsmogelijkheden beperken (M. Kaak, persoonlijke communicatie, 2 november 2011). Over het algemeen heeft de kerk een overweldigende en mysterieuze uitstraling. Deze specifieke uitstraling kan effect hebben op het gedrag van mensen. Mensen gaan bijvoorbeeld op gedempte toon praten. Het effect wat een kerkgebouw teweeg brengt, kan belemmerend werken bij het herbestemmen. Functies die tot doel hebben om mensen comfort en gemak te bieden zijn wellicht moeilijk te realiseren, denk hierbij bijvoorbeeld aan de realisatie van een hotel (M. Kaak, persoonlijke communicatie, 2 november 2011). Een praktijkvoorbeeld is het Kruisherenhotel in Maastricht. Daar is een klooster en gotisch kerk getransformeerd tot luxueuze designhotel. De kamers zijn gerealiseerd in het kloostercomplex, de algemene voorzieningen zoals het restaurant en vergaderruimten zijn gerealiseerd in het kerkgebouw. Van belang is om duidelijke contrasten te bieden tussen heden en verleden.



Figuur 8 Fotoimpressie Kruisherenhotel Maastricht
Bron: chateauhôtels, n.d

Herbestemmingsbeleid geloofsgemeenschap

Het herbestemmingsbeleid van een geloofsgemeenschap heeft een sterke invloed op het soort functies die een plaats mogen krijgen in het kerkgebouw. Kerkelijke instellingen vinden een beperkter aanbod passend dan projectontwikkelaars en buitenstaanders (Bisdom Haarlem, Rotterdam, projectbureau belvédère, 2008). Er is onderscheid waar te nemen tussen twee grote geloven in Nederland, de Protestanten en de Rooms katholieken. Over het algemeen is eerst genoemde eerder bereid tot herbestemming dan laatst genoemde. De Rooms Katholieke kerk geeft de voorkeur aan sloop. Dit is te verklaren vanuit de gedachte dat voor Rooms Katholieken het kerkgebouw een gewijde plaats is. Indien het kerkgebouw onttrokken wordt aan de eredienst, dient bij het Rooms Katholieke geloof de kerk ontwijfd te worden en dit is in hun optiek het best te realiseren door sloop (Roeterdink, 2002). De bisschop neemt het besluit tot herbestemming of sloop. Zijn opvattingen en persoonlijke ideeën kunnen daarin doorslaggevend zijn. Dit kan dan ook een verklarende reden zijn voor het feit dat in het Bisdom Utrecht en Den Bosch meer herbestemmingen gerealiseerd zijn in tegenstelling tot de andere bisdommen (Bisdom Haarlem, Rotterdam, projectbureau Belvédère, 2008). Naast het feit dat de Rooms Katholieke kerk liever ziet dat de kerk wordt gesloopt, vanuit het oogpunt van optimale ontwijding, heeft het Bisdom ook een belangrijk financiële drijfveer om te kiezen voor sloop. Sloop van het kerkgebouw zorgt er immers voor dat de waarde van de grond onder het kerkgebouw ten volle kan worden benut. De afdeling Bisschoppelijk Advies Bouwzaken van het bisdom Haarlem-Amsterdam houdt zich ondermeer bezig met strategische vraagstukken rondom het vastgoed. Zij onderzoeken momenteel de mogelijkheid om de grond middels een erfpachtconstructie te verkopen. Grond heeft immers een bewezen, eeuwig durende waarde en vergt geen onderhoud of exploitatie (Bisdom Haarlem-Amsterdam, 2011). Middels een erfpacht constructie valt de waarde van de grond toe aan het Bisdom en is het kerkelijk vermogen op lange termijn beter beschermd. Deze ondernemende houding zal ervoor zorgen dat de opstal een lagere waarde kent waardoor herbestemming sneller haalbaar is. Het gevaar is wel dat commerciële partijen over het algemeen liever geen erfpachtconstructie aangaan.

Protestanten zijn over het algemeen eerder bereid tot het afstaan van hun kerken, waar het niet dat de functie die in het kerkgebouw gerealiseerd wordt niet al te profaan is (Roeterdink, 2002). In de Protestantse visie is het christelijk geloof niet aan het gebouw verbonden (Protestantse kerk Nederland [PKN], n.d.). De protestantse visie op het kerkgebouw geeft aan dat de voorkeur uit gaat naar sociaalculturele voorzieningen en dat commercieel en profaan gebruik af te raden is (PKN, 2008). De plaatselijke gemeente van de Protestantse kerk beslist uiteindelijk zelf wat er met het leegstaande kerkgebouw gebeurt. Doordat de Protestantse Kerk onder Nederlands beleid valt, is het gemakkelijker om over herbestemming te beslissen, zeker gezien het feit dat Nederland een vooruitstrevend land is. Dit is een ander belangrijk verschil met de Rooms-Katholieke kerk welke onder een wereldkerk valt (Roeterdink, 2002).

3.3 Mogelijkheden

Naast beperkingen zijn er ook procesmatige, conceptmatige en financiële mogelijkheden te noemen voor het herbestemmen van kerken. De procesmatige voordelen kunnen behaald worden met behulp van het bestemmingsplaninstrument. De financiële mogelijkheden liggen op het vlak van het casco en de subsidiemogelijkheid die staatssecretaris Zijlstra in het leven heeft geroepen. Conceptmatig gezien liggen de kansen voor het herbestemmen van kerkgebouwen in tijdelijke verhuur en place making. Al deze mogelijkheden zullen hieronder nader worden uitgewerkt.

Bestemmingsplan

Goede ruimtelijke ordening bestaat uit het afwegen van belangen. Goede ruimtelijke ordening vraagt zodoende ook om het in acht nemen van cultuurhistorische waarden. Het bestemmingsplan is een belangrijk instrument om deze waarde te beschermen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed [RCE](n.d.b) doet in een beleidsbrief het volgende voorstel:

“Om een stabiele en meer structurele basis te geven aan de borging van cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening, wordt aan artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening toegevoegd dat gemeenten bij het vaststellen van bestemmingsplannen niet alleen rekening moeten houden met cultuurhistorische waarden onder de grond, maar ook met waarden boven de grond. Dat betekent dat gemeenten een analyse moeten maken van de cultuurhistorie in een bestemmingsplangebied, en daar conclusies aan moeten verbinden die in het bestemmingsplan verankerd worden”

(RCE, n.d.b, p. 8).

Burgers kunnen door deze verandering al tijdens de planvoorbereiding ingrijpen tegen ongewenste veranderingen. Het accent verschuift van toetsing achteraf naar helderheid vooraf. Deze verandering in regelgeving zorgt voor meer zekerheid bij ontwikkelende partijen want het verkleint immers de kans op langslappende processen met buurtbewoners die opkomen voor hun “visueel eigendom”.

Kostenbesparing casco

In het algemeen geldt dat bij herbestemming de kosten ten aanzien van sloop en realisering van het casco bespaard kunnen worden. Als het casco in goede staat is kan dit zo’n tien tot twintig procent besparen op de nieuwbouwwaarde (Roeterdink, 2002). Vaak is het echter zo dat een constructeur de draagkracht van de constructie kritisch zal moeten doorrekenen. Dit omdat er bij herbestemming functies worden toegevoegd die de druk op de huidige constructie doet toenemen. Ook de kapconstructie, welke veelal uit houten gewelven bestaat, kan tot hoge kosten leiden als deze niet in goede staat (B.Vis; S. Keulemans, persoonlijke communicatie, 17 november 2011). Doordat het casco van het kerkgebouw vaak van duurzame materialen zoals steen en leien is opgebouwd, zorgt een eenmalige investering hierin, ervoor dat de levensduur van het gebouw zo weer met honderd jaar verlengd wordt. Er hoeven dan voor het casco nog maar weinig reservering opgenomen te worden in de meerjarenonderhoudsbegroting. Voor veel kerkgenootschappen is het grootschalig onderhoud echter niet meer financieel op te brengen. Dit komt omdat het vaak niet om één gebouw gaat maar om een cluster van kerken. Het Bisdom Haarlem-Amsterdam kampt onder andere in de Zaanstreek met dit probleem (Onderzoeksatelier, persoonlijke communicatie, 29 september 2011). Hier heeft zij acht Rooms Katholieke kerken in gebruik waarvan uit een meerjarenonderhoudsbegroting is gebleken dat het onderhoud, zowel interieur als exterieur, 72 miljoen euro bedraagt voor de

komende zes jaar (Onderzoeksatelier, persoonlijke communicatie, 31 oktober 2011). Dit vraagt om een strategische aanpak aangezien de parochies zelf, met steeds minder kerkgangers, deze kosten niet meer kunnen opbrengen. Het Bisdom Haarlem-Amsterdam onderzoekt de mogelijkheden van afstoten, herbestemmen of herontwikkeling. Uiteraard heeft niet alleen het Bisdom Haarlem-Amsterdam met deze problematieken te maken, het is een patroon welke op veel plekken in Nederland waar te nemen is.

Subsidie stimuleren herbestemming monumenten

Op initiatief van staatssecretaris Zijlstra is er een subsidie in het leven geroepen om herbestemming van monumenten een steun in de rug te geven (RCE, 2011). Vanaf 1 november 2011 kan er een subsidie aangevraagd worden voor het onderzoeken van de haalbaarheid van een herbestemming. Daarnaast kan de overheid bijdragen aan het wind- en waterdicht maken van het complex. De regeling is bedoeld voor gebouwen die zich niet zo makkelijk lenen voor herbestemming. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed noemt hier als voorbeeld expliciet het herbestemmen van kerkgebouwen (RCE, 2011). De haalbaarheidssubsidie kan aangevraagd worden door eigenaren maar ook door gemeente, ontwikkelaars, corporaties of omwonenden die zich verenigd hebben in een stichting. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap zal jaarlijks een bedrag van 2,4 miljoen euro beschikbaar stellen waarvan 1,4 miljoen euro bedoeld is voor het wind- en waterdicht maken van monumentale gebouwen die voor herbestemming in aanmerking komen (RCE, 2011). De subsidie voor een haalbaarheidsonderzoek bedraagt maximaal € 17.500 en minimaal € 7.000. De subsidie voor het wind- en waterdicht maken bedraagt maximaal € 35.000 en minimaal € 7.000. Uitgangspunt bij beide subsidievormen is dat 30% door de (potentiële) eigenaar wordt gefinancierd (RCE, n.d.c).

Incrementeel ontwikkelen

Tijdelijk gebruik van de kerk kan als strategie gebruikt worden om de mogelijkheden van een locatie te ontdekken (Onderzoeksatelier, persoonlijke communicatie, 2 november 2011). Tijdelijk gebruik geeft een impuls aan de leefbaarheid, de gebruikers zetten niet zelden de toon voor de definitieve herbestemming (KEI, n.d.b). Tijdelijk gebruik genereert over het algemeen traffic en kan leiden tot een vliegwielen (Onderzoeksatelier, persoonlijke communicatie, 2 november 2011). Immers potentiële partijen kunnen de sfeer en mogelijkheden van het gebouw ervaren door het te gebruiken. Belangrijk is dat de eigenaar strategisch omgaat met het tijdelijk gebruik. Vooraf moet bepaald worden wat het doel van de tijdelijke verhuur is; planvorming of reuring maken (R. Vader, persoonlijke communicatie, 2 november 2011). Als er geen duidelijk eindbeeld is, kan tijdelijk gebruik goede plannen en ideeën tegenwerken.

Place making en identiteit

Het voordeel waar bijna elk kerkgebouw van kan profiteren, is dat het een identiteit heeft (M. Kaak, persoonlijke communicatie, 2 november 2011). Over het algemeen heeft iedereen wel een bepaald gevoel bij- en mening over- het kerkgebouw. De identiteit maakt dat het kerkgebouw een "Unique Selling Point" [USP] heeft. De samenleving heeft steeds meer behoefte aan identiteit en plekken met een betekenis. Deze behoefte heeft hernieuwde invloed gekregen na ontwikkeling van de, veelal als troosteloos en identiteit loos beschouwde, Vinex wijken.

Om de identiteit van het kerkgebouw ten volle te kunnen benutten, is het belangrijk dat het gebouw los wordt gezien van de oorspronkelijke functie. Er zal niet angstvallig naar het verleden gekeken moeten worden maar vooral naar de mogelijkheden om een nieuwe identiteit te bepalen. Dit vraagt

om creativiteit en originaliteit. Bij place making staat onder andere het gebruik en de beleving van mensen centraal (Lupi et al., 2007). De ultieme vorm van place making is een ziel toevoegen aan de locatie. Het voordeel van een kerkgebouw is dat het vaak al een bepaalde betekenis heeft vanuit historie dit vergemakkelijkt het proces van place making.

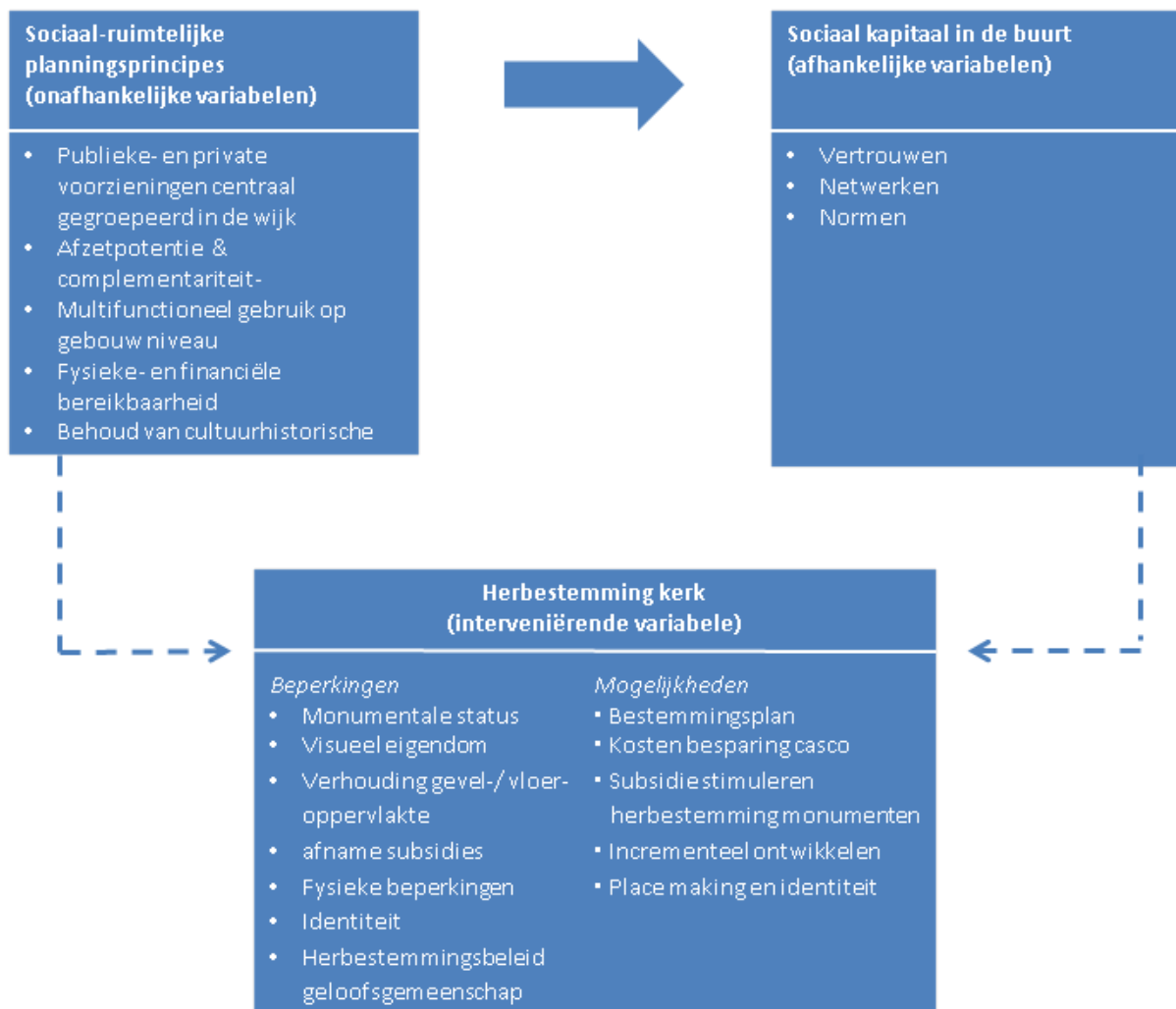
3.4 Deelconclusies / specificatie conceptueel model

In dit hoofdstuk is gekeken naar de specifieke mogelijkheden en beperkingen voor het transformeren van een kerkgebouw. In figuur 9 zijn de mogelijkheden en beperkingen voor het transformeren van kerkgebouwen, als specificatie van het conceptueel model, weergegeven. In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de volgende deelvraag: *Welke specifieke mogelijkheden en beperkingen heeft het kerkgebouw indien deze getransformeerd wordt volgens de ruimtelijke aanbevelingen die verkregen zijn bij deelvraag 1?*

De beperkingen rondom het transformeren van een kerkgebouw worden onder meer gevormd door de monumentale status, deze bemoeilijkt het doen van ingrepen aan het gebouw die nadelige effecten hebben voor de cultuurhistorische waarden. Daarnaast wordt de eigenaar van een kerkgebouw vaak belemmerd in het uitoefenen van zijn eigendomsrecht. Dit omdat omwonende beroep doen op hun zogenoemd, 'visueel eigendom'.

De vorm van het gebouw, over het algemeen weinig geveloppervlakte ten opzichte van vloeroppervlakte, belemmert de nieuwe invulling van het kerkgebouw. Enerzijds is het moeilijk om gevelopeningen te realiseren en anderzijds ontstaat er vaak een grote verkeersruimte die exploitatie technisch niet gunstig is. De subsidiebijdrage vanuit het rijk wordt steeds beperkter. De voorschriften vanuit het bouwbesluit zijn streng, het transformeren van een kerkgebouw wordt behandeld als nieuwbouw. Voornamelijk de vereisten voor een veilige vluchtroute en daglichttoetreding zijn moeilijk te realiseren in een kerkgebouw. Daarnaast is de gehanteerde parkeernorm vanuit gemeentelijk beleid bepalend voor de het scala van functies in het kerkgebouw. De identiteit van het kerkgebouw kan zowel mogelijkheden als beperking opleggen. In negatieve zin kunnen functies met een zeker ontspanningsdoel, denk aan hotels, moeilijker te realiseren zijn aangezien de kerk een zekere mystieke uitstraling heeft die het gedrag/gevoel van mensen kan beïnvloeden. Als laatste beperking is het herbestemmingsbeleid van de betreffende geloofsgemeenschap genoemd. De Rooms-Katholieke kerk ziet liever dat het kerkgebouw gesloopt wordt. In het geval van behoudt mogen er zeker niet al te profane functies in het kerkgebouw gerealiseerd worden. Bij de Protestantse kerk is het beleid over het algemeen soepeler en zijn profane functies bespreekbaar.

Een van de mogelijkheden voor het transformeren van een kerkgebouw wordt geboden door de toekomstige verankering van cultuurhistorie bij het opstellen van het bestemmingsplan, op dergelijke wijze heeft de burger vooraf inspraak en vergemakkelijkt dit vermoedelijk de procesgang later. Indien het casco in goede staat is kan dit tot kostenbesparing leiden. De subsidie 'stimuleren herbestemming monumenten' maakt het mogelijk een financiële compensatie aan te vragen bij de RCE voor het doen van een haalbaarheidsstudie. Daarnaast kan de overheid een subsidie verstrekken voor het wind- en waterdicht maken van het gebouw. Een andere mogelijkheid van het kerkgebouw is, gebruikers kennis te laten maken met het kerkgebouw door het incrementeel te ontwikkelen. Vaak geven tijdelijke gebruikers de aanzet tot een definitieve invulling. Een laatste mogelijkheid van het kerkgebouw is het benutten van de identiteit door deze in te zetten in het proces van place making.



Figuur 9 Specificatie conceptueel model

4. Methodologie

4.1 Inleiding

De koppeling tussen theorie en praktijk staat in dit hoofdstuk centraal. De variabelen uit het conceptueel model zullen geoperationaliseerd worden. Het operationaliseren van de variabelen is vanwege verschillende redenen noodzakelijk. De onafhankelijke variabelen, geselecteerd vanuit de sociaalruimtelijke planningstheorieën, moeten geoperationaliseerd worden om casussen te kunnen selecteren. De parameters van de afhankelijke variabele zullen geoperationaliseerd moeten worden om te bepalen welke databronnen geraadpleegd moeten worden om in de casussen een interpretatie te kunnen geven over het sociaal kapitaal in de buurt. Het operationaliseren van sociaal kapitaal is een ambitieuze taak aangezien het een complex concept is. Naast het feit dat de operationalisatie van dit concept ambitieus is zal het daadwerkelijk meten van dit concept in een bestaande leefomgeving wellicht nog complexer zijn. In dit hoofdstuk zal gezocht worden naar een combinatie van methoden om het sociaal kapitaal in een bepaalde samenleving (buurt) inzichtelijk te maken.

Paragraaf 4.2 staat volledig in het teken van de onafhankelijke variabelen in dit onderzoek. Deze zullen geoperationaliseerd worden (4.2.1) en ingezet worden voor het selecteren van de onderzoekscasussen (4.2.2). Paragraaf 4.3 staat in het teken van de methodische overwegingen met betrekking tot de afhankelijke variabele in dit onderzoek. De parameters van de afhankelijke variabele zullen geoperationaliseerd worden (paragraaf 4.3.1). In de paragrafen 4.3.2 tot en met 4.3.4 zal beschreven worden welke bronnen geraadpleegd zullen worden met betrekking tot de parameters vertrouwen, netwerken en normen. Gezien de complexiteit van de afhankelijke variabele is er gekozen voor een combinatie van bronnen. Er zal gebruik gemaakt worden van secundaire bronnen, primaire brongegevens verkregen uit een enquête onder buurtbewoners en de verkrijging van data middels interviews met sleutelpersonen. In paragraaf 4.4 zal een beoordelingsmatrix opgesteld worden om de verschillende databronnen te kunnen beoordelen in de casusstudies. Paragraaf 4.5 gaat over de betrouwbaarheid en validiteit van de empirische analyse. Doordat dit hoofdstuk geheel in het teken staat van methodische overwegingen zullen er geen specifieke deelvragen beantwoord worden.

4.2 Onafhankelijke variabelen

De onafhankelijke variabelen zijn afkomstig uit sociaalruimtelijke planningsprincipes. Deze principes moeten ervoor zorgen dat er een positief effect ontstaat op het sociaal kapitaal in de buurt. Verondersteld wordt dat deze principes daarom in acht moeten worden genomen bij het herbestemmen van kerken. Het operationaliseren van de onafhankelijke variabelen is noodzakelijk voor het selecteren van de casussen. Alleen casussen die worden gekenmerkt door de onafhankelijke variabelen zijn voor dit onderzoek geschikt. Operationalisatie van de onafhankelijke variabelen zal geschieden door gebruik te maken van nominale, ordinale en metrische variabelen.

In paragraaf **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.** zullen de onafhankelijke variabelen geoperationaliseerd worden, in paragraaf 4.3 zal de selectie van de onderzoekscasussen plaatsvinden.

4.2.1 Operationalisatie

Multifunctioneel gebruik op gebouwniveau (kerk)

Het combineren van voorzieningen in één (kerk)gebouw komt ten goede aan de

interactiemogelijkheden van buurtbewoners. Met name functies in de publieke sector die het bedienen van kinderen en ouderen tot doel hebben, zijn succesvol gebleken. Indien in het (kerk)gebouw een combinatie van publieke en private voorzieningen is gerealiseerd voor verschillende doelgroepen dan wordt optimaal aan deze variabele voldaan. In tabel 1 is te zien welke ordinale schaal gebruikt zal worden om te bepalen in welke mate de casus voldoet aan het vereiste van multifunctioneel gebruik.

Gebruik	Doelgroep	Geschiktheid casus
Monofunctioneel (publiek of privaat)	één doelgroep	Slecht
Multifunctioneel (publiek en privaat)	één doelgroep	Matig
Multifunctioneel (publiek en privaat)	Meerdere doelgroepen	goed

Tabel 1 Ordinale schaal multifunctioneel gebruik

Afzetpotentie en complementariteit

Om te bepalen of er sprake is van voldoende afzetpotentie zal er gekeken worden naar de stedelijkheid van het gebied. De stedelijkheid van het gebied is een maatstaf voor de concentratie van menselijke activiteiten gebaseerd op de gemiddelde omgevingsadressendichtheid (CBS, n.d.a). Kort gezegd, hoe stedelijker het gebied hoe groter de kans op menselijke interactie en menselijke activiteiten. Het CBS (n.d.a) hanteert de volgende indeling:

- *“zeer sterk stedelijk: gemiddelde van 2.500 of meer adressen per km²;*
- *sterk stedelijk: gemiddelde van 1.500 tot 2.500 adressen per km²;*
- *matig stedelijk: gemiddelde van 1.000 tot 1.500 adressen per km²;*
- *weinig stedelijk: gemiddelde van 500 tot 1.000 adressen per km²;*
- *niet stedelijk: gemiddelde van minder dan 500 adressen per km²”*

(CBS, n.d.a).

Het volgende uitgangspunt wordt gehanteerd om het draagvlak te bepalen: *hoe sterker de stedelijkheid van het gebied hoe groter de afzetpotentie*. Het werkgebied van de opdrachtgever is sterk stedelijk. Om relevante aanbevelingen te kunnen doen zal gestreefd worden naar casussen die overeenkomen met deze mate van stedelijkheid of minder. De stedelijkheid van de casus mag in ieder geval niet sterker zijn. De kans bestaat dan dat er in de casus functies gerealiseerd zijn die niet haalbaar zijn gezien de stedelijkheid van het werkgebied van de opdrachtgever. Het risico dat er geen relevante aanbevelingen worden gedaan is te groot.

Wat betreft het vereiste van complementariteit zal er een inventarisatie gemaakt moeten worden naar de aanwezige functies in de wijk in vergelijking met de nieuw gerealiseerde functies in het (kerk)gebouw. Kortom, het gaat om de vraag: zijn de gerealiseerde voorzieningen een aanvulling op het bestaande aanbod? Daarnaast is het van belang dat het gaat om functies die de buurt bedienen. De functies moeten levensvatbaar zijn op basis van de grootte van de buurt. In de casus mag dus geen sprake zijn van functies die afhankelijk zijn van een buurt overschrijdende populatie. In tabel 2 is te zien welke ordinale schaal gebruikt zal worden om te bepalen in welke mate de casus voldoet aan het vereiste van complementariteit.

Funcities zijn complementair aan bestaand aanbod	Buurtvoorziening	Geschiktheid casus
nee	nee	Slecht
ja/nee	nee/ja	Matig
ja	ja	goed

Tabel 2 Ordinale schaal complementariteit en buurtvoorziening

Behoud van cultuurhistorische waarden en identiteit

Het vaststellen van de cultuurhistorische waarden van een gebouw is over het algemeen geen makkelijke opgave. Er dienen uitspraken gedaan te worden over diverse aspecten zoals architectuur, architectuurhistorie, bouwhistorie, kunsthistorie, stedenbouw en sociale planologie (Bisdrom Haarlem, Rotterdam & projectburo Belverdère, 2008, p. 96). In dit onderzoek wordt er vanuit gegaan dat een monumentstatus, al dan niet provinciaal- of gemeentelijke, aangeeft dat het (kerk)gebouw van cultuurhistorische waarde is. Maar ook gebouwen zonder monumentale status kunnen een belangrijke rol spelen voor de identiteit in een samenleving. Het gebouw kan als sociaal brandpunt in de wijk gelden. De betekenis van een gebouw komt veelal aan het licht wanneer deze bedreigd wordt met sloop (Bisdrom Haarlem, Rotterdam & projectburo Belverdère, 2008, p. 87). Bij het ontbreken van een monumentale status zal zodoende gekeken worden of het gebouw bedreigt is met sloop en welke signalen er uit de buurt kwamen. De uitkomst van de beoordeling is een nominale variabele. De casus voldoet 'ja' of 'nee'.

Publieke en private voorzieningen centraal gegroepeerd

Alle sociaalruimtelijke planningstheorieën benadrukken de noodzaak van centraal gegroepeerde voorzieningen. Met behulp van de joint-count methode zal bepaald worden of de aanwezige voorzieningen een verspreid of geclusterd patroon vertonen². Het hanteren van deze methode resulteert in een metrisch variabele namelijk, de Z-waarde. Deze Z-waarde bepaald of het (kerk)gebouw zich geclusterd bij andere voorzieningen bevindt of solitair in de buurt ligt. De Z-waarde bepaalt de geschiktheid van de casus.

Fysieke en financiële bereikbaarheid

De bereikbaarheid van het (kerk) gebouw en de daarin gerealiseerde voorzieningen is noodzakelijk om ook daadwerkelijk mensen met elkaar in contact te laten komen. Door middel van observatie zal bepaald moeten worden in hoeverre de locatie, in fysieke zin, bereikbaar is. De locatie is bereikbaar indien er voetpaden, fietspaden en parkeermogelijkheden aanwezig zijn. Daarnaast moet er op loopafstand de mogelijkheid zijn tot gebruik van openbaar vervoer. In tabel 3 is te zien welke ordinale schaal gebruikt zal worden om te bepalen in welke mate de casus voldoet aan het vereiste van fysieke bereikbaarheid.

² De joint-count methode is afkomstig uit de geostatistiek. Met behulp van de join-count methode kan worden vastgesteld in hoeverre een bepaald patroon afwijkt van een volstrekt willekeurig patroon. Het hanteren van deze methode houdt in dat er gekeken wordt naar de mate waarin bepaalde objecten of activiteiten gelijk zijn aan objecten of activiteiten die daar vlakbij liggen (Van der Velde, 2009). De uitkomst van de joint-count methode is een Z-waarde. Over het algemeen geldt dat hoge Z-scores voor de BB en WW combinaties op een geclusterd patroon duiden en een hoge Z-score op BW combinaties op gespreide patronen (Van der Velde, 2009).

Fysieke bereikbaarheid (aanwezigheid van voetpaden, fietspaden, parkeerplaatsen en openbaarvervoer)	Geschiktheid casus
Nee	Slecht
Deels	Matig
Ja	goed

Tabel 3 Ordinale schaal fysieke bereikbaarheid

De financiële bereikbaarheid van de locatie wordt bepaald door de bijdrage die gevraagd wordt voor buurtactiviteiten (let op: hierbij gaat het dus niet om cursussen en workshops waar cursusgeld voor wordt gevraagd). Verondersteld wordt dat de prijs die betaald moet worden voor deelname aan buurtactiviteiten tot een minimum beperkt moet zijn. De financiële bereikbaarheid is het beste indien deelname aan buurtactiviteiten gratis is of tegen een kostprijsdekkende vergoeding.

In Tabel 4 is te zien welke nominale schaal gebruikt zal worden om te bepalen in welke mate de casus voldoet aan het vereiste van en financiële bereikbaarheid.

Buurtactiviteiten gratis of kostprijsdekkend	Geschiktheid casus
Nee	Slecht
Ja	goed

Tabel 4 Nominale schaal bereikbaarheid

4.2.2 Selectie onderzoekscasussen

De casussen die voor dit onderzoek in aanmerking komen, moeten voldoen aan de onafhankelijke variabelen die geselecteerd zijn vanuit de sociaalruimtelijke planningsprincipes. Er is echter één bewuste uitzondering gemaakt. In de controle casus zal geen sprake zijn van een herbestemde kerk maar van een sloop en nieuwbouw project. Op dergelijke wijze kan gekeken worden of het gebouw als zodanig invloed heeft op het sociaal kapitaal in de buurt. De zoektocht naar geschikte casussen is breed ingezet met als resultaat een tweetal geschikte casussen. De volgende stappen zijn doorlopen:

Stap 1: Multifunctioneel gebruik op (kerk)gebouwniveau

Met behulp van de databases van Reliwiki en het onderzoek van Bisdom Haarlem, Rotterdam en projectbureau Belvédère (2008) is gezocht naar herbestemde kerken waarin een combinatie van functies is gerealiseerd. Reliwiki is een database over religieuze gebouwen, welke onder meer als input heeft gediend voor bovengenoemd onderzoek. Dit onderzoeksteam heeft de input van Reliwiki gereproduceerd tot een overzichtelijk geheel waarbij elke herbestemde kerk in beeld is gebracht. Per herbestemde kerk is in het onderzoek van Bisdom Haarlem, Rotterdam en projectbureau Belvédère (2008) een uitspraak gedaan over stedelijkheid van het gebied waarin het gebouw zich bevindt, de categorie denominatie, de afmeting van het gebouw, het type gebouw, de categorie herbestemming, de categorie monumentale waarde, de religieuze waarde en de aanwezigheid van een redengevende omschrijving. Doordat het onderzoeksteam een categoriale aanduiding heeft gegeven aan de herbestemming was het mogelijk om op eenvoudige wijze te filteren hoeveel kerken er herbestemd zijn tot multifunctioneel gebruik. In totaal staan er in de groslijst 34 kerken met een herbestemming, gecategoriseerd als multifunctioneel.

Stap 2: Afzetpotentie en complementariteit

Vervolgens zijn de 34 geselecteerde kerken gefilterd op basis van de stedelijkheid van het gebied

waarin de herbestemde kerk zich bevindt. Van de 34 geselecteerde kerken uit de groslijst blijven, na het filteren op stedelijkheid, nog zes kerken met multifunctioneel gebruik over. Uit een verdere inventarisatie blijkt dat al deze kerken plaats bieden aan functies die over het algemeen een groter schaalniveau kennen dan de buurt. Veelvoorkomende functies zijn; zaalverhuur, expositieruimten en concertruimten. Daarnaast bleek dat één van de zes kerken uiteindelijk niet herbestemd is maar nog steeds als kerkelijk centrum fungeert. Het was niet mogelijk een geschikte casus uit de groslijst van het Bisdom Haarlem, Rotterdam en projectbureau Belvédère (2008) te selecteren.

De zoektocht naar een herbestemde kerk met een combinatie aan publieke voorzieningen op buurtniveau, zette zich voort. Door het raadplegen van het onderzoek *“vier-op-een-rij: een vergelijking van vier multifunctionele accommodaties”*, kwam multifunctioneel wijkcentrum De Poorten, gerealiseerd in de Hasseltsekerk te Tilburg, onder de aandacht (Casade, 2007). In deze voormalige kerk is een combinatie van de volgende buurt- en wijkvoorzieningen samengebracht: wijkcentrum met ontmoetingsruimte, ouderenruimte, 12 multifunctionele ruimten van diverse grootte, jeugdwerk, diverse kantoorruimten, openbare bibliotheek, peuterspeelzaal en naschoolse opvang. Er zijn functies gerealiseerd die verschillende doelgroepen bedienen. De functies zijn een aanvulling op het reeds bestaande voorzieningenniveau dat hoofdzakelijk uit retail en horeca bestaat. De transformatie van kerk naar multifunctioneel centrum, zoals deze in Tilburg is gerealiseerd, is uniek in Nederland.

Voor het selecteren van de tweede casus is gezocht, naar een multifunctioneel gebouw met buurtvoorzieningen, in het werkgebied van Dudok Wonen. Een potentiële casus is ‘woondienstencentrum St. Joseph’ in Hilversum. De gerealiseerde functies in dit centrum zijn vergelijkbaar met de functies die in de Tilburgse kerk zijn gerealiseerd. In woondienstencentrum St. Joseph zijn de volgende voorzieningen gerealiseerd: een peuterspeelzaal, een kinderopvangvoorziening, een naschoolse opvang voorziening, een kapper, een fysiotherapeut en een wijksteunpunt met twee activiteitenruimten, een ontmoetingsruimte met restaurant en een steunpunt van de bibliotheek. De functies die gerealiseerd zijn, bedienen meerdere doelgroepen zoals ouderen, mensen met een beperking en kinderen. Doordat er nog geen voorzieningen aanwezig waren in de buurt, voldoet deze casus zeker aan het complementariteit vereiste.

In de nu volgende stappen zal de geschiktheid van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten en woondienstencentrum St. Joseph als onderzoekscasussen, nader onderzocht worden.

Stap 3: Behoud van cultuurhistorische waarden en identiteit

Multifunctioneel wijkcentrum de Poorten

De Hasseltse kerk in Tilburg had geen monumentale status, wel heeft de kerk een belangrijke identiteitsbepalende functie. Dit bleek uit de protesten die uit de buurt kwamen toen de kerk bedreigd werd met sloop. De mate waarin de buurt zich organiseerde om de kerk te behoeden voor sloop, heeft ervoor gezorgd dat deze inmiddels succesvol is herbestemd. Deze casus voldoet zodoende aan het vereiste dat er een gebouw van cultuurhistorische waarden en identiteit behouden is gebleven.

Woondienstencentrum St. Joseph

Woon- en dienstencentrum Sint Joseph heeft geen monumentale status, dit was een sloop- en nieuwbouwproject. Mogelijkerwijs is de casus geschikt als controle casus.

Stap 4: Publieke en private voorzieningen centraal gegroepeerd

Multifunctioneel wijkcentrum de Poorten

Met behulp van de joint-count methodiek is bepaald in hoeverre de voorzieningen, die zich hoofdzakelijk langs de Hasselststraat bevinden, een geclusterd of verspreid patroon vertonen. De Z-waardes, die het resultaat zijn van deze methodiek, zijn maatgevend voor het vaststellen van ofwel een geclusterd patroon danwel een verspreid patroon van voorzieningen (Van der Velde, 2009).

De Z-waardes bedragen 1,05 (BB), -0,01 (WW) en -0,11 (BW). Over het algemeen duidt een lage Z-score op de BB en WW combinaties op een geclusterd patroon. Een hoge Z-score op BW combinaties duidt op een gespreide patronen (Van der Velde, 2009). In deze casus is geen sprake van een gespreid patroon omdat de Z-score van de combinatie BW kleiner is dan 0. Deze score duidt op een meer geclusterd patroon van publieke en private voorzieningen. Om de berekening na te gaan dient bijlage 1 geraadpleegd te worden.

Woondienstencentrum St. Joseph

Het woondienstencentrum St. Joseph bevindt zich in de buurt Liebergen. In deze buurt bevonden zich voor de komst van dit centrum geen voorzieningen. Zodoende kan gesteld worden dat met de komst van St. Joseph een centrale plek in de buurt is ontstaan waar verschillende voorzieningen zijn gegroepeerd.

Stap 5: Fysieke en financiële bereikbaarheid

Multifunctioneel wijkcentrum De Poorten

De fysieke bereikbaarheid van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten is goed. Er zijn fiets- en voetpaden aanwezig en de auto kan gratis geparkeerd worden op de parkeerplaats voor de kerk. Een bushalte bevindt zich op minder dan vijf minuten loopafstand. Ook de financiële bereikbaarheid van het wijkcentrum is goed. De buurtactiviteiten die georganiseerd worden zijn over het algemeen gratis of tegen een kleine vergoeding, niet meer dan kostprijsdekkend (J. Bestter, persoonlijke communicatie, 28 november 2011).

Woondienstencentrum St. Joseph

De komst van woondienstencentrum St. Joseph heeft er toegeleid dat ook de openbare ruimte is aangepakt. Aan de kant van de Minckelersstraat is een brede stoep. Dit komt de toegankelijkheid van ouderen met rollator of rolstoel en moeders met kinderwagens ten goede. Aan de Minckelersstraat is eveneens een separaat fietspad. Binnen vijf minuten loopafstand bevindt zich een bushalte. De auto kan in de parkeerhavens langs de Minckelersstraat geparkeerd worden of in de omliggende buurt. De fysieke bereikbaarheid van woondienstencentrum St. Joseph scoort zodoende goed. De buurtactiviteiten die georganiseerd worden zijn over het algemeen gratis of tegen een klein vergoeding, niet meer dan kostprijsdekkend (T. Tuk, persoonlijke communicatie, 16 november 2011)

In Tabel 5 en Tabel 6 is de beoordeling van beide casussen overzichtelijk samengevat. Beide casussen komen in aanmerking voor een verdere analyse. In de casusstudie zal gekeken worden in hoeverre de gerealiseerde combinatie van functies heeft geleid tot een toename van het sociaal kapitaal in de buurt.

Multifunctioneel wijkcentrum de Poorten			
Visualisatie	 		
	Onafhankelijke variabele	Score	Geschiktheid casus
Multifunctioneel gebruik op (kerk)gebouwniveau	Multifunctioneel, meerdere doelgroepen	Goed	✓
Afzetpotentie en complementariteit	Sterk stedelijk, complementair, buurtvoorzieningen	Goed	✓
Behoud van cultuurhistorische waarden en identiteit	Geen monumentale status, wel sterk buurtsignaal	Goed	✓
Publieke en private voorzieningen centraal gegroepeerd	Z-waarde BW <0	Goed	✓
Fysieke en financiële bereikbaarheid	Voet- en fietspaden, parkeerplaatsen en openbaarvervoer aanwezig. Buurtactiviteiten kostprijsdekkend	Goed	✓

Tabel 5 Beoordeling casus De Poorten op basis van onafhankelijke variabelen

Woondienstencentrum St. Joseph			
Visualisatie			
	Onafhankelijke variabele	Score	Geschiktheid casus
Multifunctioneel gebruik op (kerk)gebouwniveau	Multifunctioneel, meerdere doelgroepen	Goed	✓
Afzetpotentie en complementariteit	Sterk stedelijk, complementair, buurtvoorzieningen	Goed	✓
Behoud van cultuurhistorische waarden en identiteit	Sloop/nieuwbouw	Slecht	✗
Publieke en private voorzieningen centraal	Voorheen geen	Goed	✓

gegroepeerd	voorzieningen, nu centrale plek in de wijk		
Fysieke en financiële bereikbaarheid	Voet- en fietspaden, parkeerplaatsen en openbaarvervoer aanwezig. Buurtactiviteiten kostprijsdekkend	Goed	✓

Tabel 6 Beoordeling casus St. Joseph op basis van onafhankelijke variabelen

4.3 Afhankelijke variabelen

De afhankelijke variabele in dit onderzoek is het sociaal kapitaal in de buurt. Voor de empirische fase van het onderzoek is het noodzakelijk te weten welke parameters geraadpleegd moeten worden om het sociaal kapitaal in de buurt zichtbaar te maken. Om uitspraken te kunnen doen over de mate waarin de onafhankelijke variabelen van invloed zijn op de ontwikkeling van het sociaal kapitaal is het noodzakelijk dat de parameters iets kunnen vertellen over het sociaal kapitaal in de buurt in een bepaald tijdreeks. Er zal gebruik gemaakt worden van benaderende variabelen aangezien sociaal kapitaal niet direct waarneembaar is³. Dit benadrukt nogmaals de complexiteit van de afhankelijke variabele.

Sociaal kapitaal bestaat uit de parameters vertrouwen, netwerken en normen. Deze parameters zullen in paragraaf 4.3.1 meetbaar gemaakt worden om zodoende in de casussen een interpretatie te kunnen geven over het sociaal kapitaal in de buurt. In de paragrafen 4.3.2 tot en met 4.3.4 zal worden aangegeven welke bronnen en methoden gebruikt worden om het sociaal kapitaal in een bestaande leefomgeving inzichtelijk te maken.

4.3.1 Operationalisatie

Vertrouwen

Het vertrouwen tussen buurtbewoners is moeilijk objectief meetbaar te maken omdat het gaat om het gedrag en houdingen van buurtbewoners. Er zal zodoende gebruik gemaakt worden van benaderende variabelen op individueel niveau. Persoonlijke omstandigheden kunnen gebruikt worden voor de verklaring of vaststelling van een vertrouwensniveau in de buurt (Stolle, 1999). De verhuisgeneigdheid van buurtbewoners is een benaderende variabele die iets kan zeggen over het sociaal kapitaal dat aanwezig is in de buurt (Breeuwsma, 2011). Een stijging in de verhuisgeneigdheid is volgens Varady in Breeuwsma (2011) een aanwijzing dat buurtbewoners het vertrouwen in elkaar verliezen. Er zal zodoende in de casusstudie gezocht worden naar secundair datamateriaal dat iets kan zeggen over de verhuisgeneigdheid van de buurtbewoners. Naast het verzamelen van deze secundaire data is het eveneens noodzakelijk om primaire data te verzamelen. Vragen die gesteld kunnen worden om het onderling vertrouwen tussen buurtbewoners te achterhalen zijn:

- Kunnen mensen over het algemeen genomen vertrouwd worden of bent u steeds op uw hoede?
- Kunt u de sleutel bij uw burens of andere buurtbewoners achterlaten als u op vakantie gaat?

³ Het gebruik van benaderende variabelen (proxy's) is een legitieme benadering aangezien het onderzoek raakvlakken heeft met de sociale wetenschap (Stolle, 1999).

Netwerken

Vandaag de dag is het netwerk van mensen zeer breed. Het breidt zich makkelijker uit en is minder locatie gebonden. In hoeverre het netwerk van mensen bestaat uit buurtbewoners is ondermeer afhankelijk van de mate waarin mensen met elkaar in contact komen. Buurtactiviteiten, verenigingsleven en vrijwilligerswerk zijn over het algemeen activiteiten waar mensen elkaar leren kennen en zo investeren in hun netwerk. De mate waarin buurtbewoners participeren in dergelijke activiteiten is dus interessant om te achterhalen. Eveneens interessant om te weten is, in hoeverre het netwerk gebruikt wordt voor gezamenlijke acties. Denk hierbij aan de organisatie van een burendag of de opkomst van inspraakavonden bij de gemeente of het gezamenlijk bezwaar aantekenen tegen voorgenomen plannen. Als aanvulling op dergelijke cijfers zal middels een enquête, indicatief naar het netwerk van buurtbewoners gevraagd worden. Vragen die gesteld kunnen worden om het netwerkgedrag tussen buurtbewoners te achterhalen zijn:

- Als u iemand tegenkomt in de wijk weet u dan of hij/zij in de wijk woont?
- Doet u aan vrijwilligerswerk?
- Bent u lid van een vereniging?

Normen

Het in kaart brengen van ongeschreven sociale leefregels en opvattingen is moeilijk. Zeker zonder gebruik te maken van een grootschalig onderzoek onder wijkbewoners. Benaderende variabelen die wat kunnen zeggen over de naleving van normen in de buurt zijn, overlastcijfers. Verondersteld wordt dat in een buur waar de sociale controle hoog is de overlast cijfers laag zijn. Cijfers die geraadpleegd kunnen worden zijn onder andere: aantal woninginbraken, jeugdoverlast en vandalisme en kwaliteit woonomgeving/verloedering. Kleinhans (2006) geeft aan dat het uitblijven van overlast een uiting is van aanwezigheid van gedeelde normen in een buurt. Aanvullende vragen die indicatief aan buurtbewoners gesteld kunnen worden, om gedeelde normen te achterhalen, zijn:

- Vindt u dat de bewoners van uw wijk op elkaar letten?
- Vindt u dat de bewoners in deze wijk dezelfde opvattingen hanteren over de netheid van een buurt?
- Spreekt u mensen aan op ongewenst gedrag zoals bijvoorbeeld het parkeren van de auto op de stoep?

4.3.2 Secundaire bronnen

In paragraaf 4.3.1 is bij de operationalisatie van de afhankelijke variabelen bepaald welke benaderende variabelen gebruikt kunnen worden om het sociaal kapitaal in de buurt inzichtelijk te maken. In Tabel 7 is per afhankelijke variabele aangegeven welke bronnen geraadpleegd zijn met betrekking tot de casus “multifunctioneel wijkcentrum De Poorten”. In Tabel 8 zijn de geraadpleegde bronnen voor de casus “woondienstencentrum St. Joseph” waar te nemen. De geraadpleegde bronnen variëren van de landelijke database van het CBS tot gemeentelijke databases, politie registraties en participatiecijfers van welzijnsorganisaties. Om de invloed van de transformatie casu quo sloop/nieuwbouw op het sociaal kapitaal in de buurt te kunnen meten, is het van belang om data te verzamelen over een langer tijdbestek. In beide casussen heeft de fysieke ingreep plaatsgevonden in 2005. Gestreefd is naar het verkrijgen van data dat teruggaat tot vijf jaar vóór de ingreep (2000 t/m 2005). Uiteraard was het ook noodzakelijk om data te verkrijgen over de periode na de ingreep. Hiervoor is eveneens een tijdsbestek van vijf jaar gehanteerd (minimaal t/m 2010).

Indien het voor een bepaalde variabele niet mogelijk was om over de periode 2000 – 2010 cijfermateriaal te verkrijgen, is er gestreefd naar het verkrijgen van cijfermateriaal op minimaal drie meetpunten. In Tabel 7 en Tabel 8 zijn de geraadpleegde bronnen en het tijdsbestek van deze bronnen uiteengezet.

Afhankelijk variabele	Proxy	Bron	Tijdsbestek
Vertrouwen	verhuisgeneigdheid	Mutatiecijfers woningcorporatie Tiwos	2002 t/m 2011
Netwerken	Digitaal netwerk	Buurtlink	2006 t/m 2011
	Contact in de buurt buurtbetrokkenheid	Lemoninternet, RIGO research en advies	2004, 2007, 2010
Normen	Aangiftes en meldingen	Gemeente Tilburg op basis van Bedrijfs Proces Systeem (BPS), Centraal Meldpunt (CM) en Verkeersongevallen Administratie (VOA).	1999 t/m 2010
	Onveiligheidsgevoel	Burgeronderzoek gemeente Tilburg	2005 t/m 2011

Tabel 7 Geraadpleegde bronnen casus multifunctioneel wijkcentrum De Poorten

Afhankelijk variabele	Proxy	Bron	Tijdsbestek
Vertrouwen	verhuisgeneigdheid	Omnibus enquête gemeente Hilversum	2002-2003, 2006-2008, 2009-2011
Netwerken	Sport in verenigingsverband	Gemeente Hilversum, omnibus enquête	2002-2003, 2006-2008, 2009-2011
	Buurtactiviteiten Cursusbureau Organisatiegraad Vrijwilligerswerk	Registratie cijfers Versa Welzijn	2006 t/m 2010
	Digitaal netwerk	Buurtlink	2006 t/m 2011
	Onveiligheidsgevoel Ontevreden over de buurt Overlast van jongeren	Gemeente Hilversum, omnibus enquête	2002-2003, 2006-2008, 2009-2011
Normen	Aangiftes en meldingen	Systeem Kubus, Politie Flevoland	2001 t/m 2011

Tabel 8 Geraadpleegde bronnen casus St. Joseph te Hilversum

4.3.3 Enquête

Doordat vanuit secundaire bronnen weinig datamateriaal te verkrijgen is dat verband houdt met het onderling vertrouwen tussen bewoners is, om hier meer informatie over te verkrijgen, in beiden casussen een indicatieve enquête gehouden. Vanwege het indicatieve karakter is een representatieve steekproefgrootte niet nagestreefd. Voor beide casussen zijn 60 buurtbewoners benaderd. De enquête is deur-aan-deur verspreid en de straten zijn aselekt gekozen. De respondenten kregen de enquête uitgereikt en deze werd later weer opgehaald. Deze persoonlijke

benadering bleek goed voor de respons. In Tilburg waren er 59 respondenten en in Hilversum waren er 57 respondenten.

De enquête resultaten geven voornamelijk inzicht in de huidige situatie. Het is moeilijk om uitspraken te doen over de situatie vóór de komst van de Poorten casu quo St. Joseph. Respondenten zijn wel gevraagd naar het effect van de ingreep, maar deze moeten enigszins voorzichtig geïnterpreteerd worden daar het meetmoment zes jaar na de ingreep is. In de enquête zijn eveneens vragen gesteld over de variabelen netwerken en normen. De vragenlijst bestond uit meningsvariabelen, gedragsvariabelen en kenmerkvariabelen. De vragen waren gesloten en ordinaal en categoriaal van aard. Voor het opstellen van de vragen is onder meer gebruik gemaakt van de enquête die Kleinhans (2006) heeft gebruikt. Daarnaast zijn er eigen vragen ontworpen. De enquêtes zijn opgenomen in bijlage 2 en 3. De resultaten van de enquêtes zijn verwerkt met het statistisch computerprogramma SPSS.

4.3.4 Interviews

Naast de data die verzameld is door het raadplegen van secundaire bronnen en de resultaten die verkregen zijn uit de enquête is het eveneens van belang om het verhaal achter de cijfers te kennen. Het is namelijk aannemelijk dat een bepaalde ontwikkeling in de data veroorzaakt wordt door ingrepen anders dan transformatie casu quo sloop/nieuwbouw. Dit kunnen bijvoorbeeld ingrepen zijn op sociaal en/of ruimtelijke vlak. Het verkrijgen van verklarende data is gedaan door het afnemen van interviews met sleutelpersonen op verschillende terreinen. Er is gebruik gemaakt van de semigestructureerde interviewtechniek waarbij het vooraf alleen duidelijk was welke thema's gedurende het interview behandeld moesten worden. Het voordeel van deze interview techniek is dat het de mogelijkheid biedt om vragen aan te passen gedurende het verloop van het gesprek.

Onderstaand zal per casus gemotiveerd worden waarom juist deze personen benaderd zijn.

Voor casus De Poorten zijn de volgend personen benaderd:

- José Bestter, Manager de Poorten, Organisatie voor maatschappelijke diensten de Twern. Als manager van multifunctioneel wijkcentrum de Poorten is zij verantwoordelijk voor het dagelijks functioneren van het wijkcentrum. Zij weet als geen ander hoe het wijkcentrum functioneert en in welke mate buurtbewoners participeren en gebruik maken van het wijkcentrum.
- Mariët van Manen, woonconsulent woningcorporatie WonenBreburg. Als woonconsulent informeert en adviseert Mariët van Manen huurders in Hasselt. Zij onderhoudt contact met hen, de bewonerscommissies en sociale instellingen. Zodoende is zij een geschikt persoon voor de algemene beeldvorming over de buurt en de ontwikkelingen die deze heeft doorgemaakt.
- Kees Dankers, bouwkundig projectmanager gemeente Tilburg. Als bouwkundig projectmanager is Kees Dankers betrokken geweest bij de transformatie van het kerkgebouw. Hij was verantwoordelijk voor het aansturen van alle betrokkenen in het bouwproces. Om meer informatie te verkrijgen over het ontwikkel- en bouwproces en de technische mogelijkheden en moeilijkheden, is Kees Dankers een geschikte informant.

Voor de casus St. Joseph zijn de volgende personen benaderd:

- Alfons Simon, coördinator stedelijke ontwikkeling, gemeente Hilversum. Als coördinator stedelijke ontwikkeling is Alfons Simon van begin tot eind betrokken geweest bij de stedelijke vernieuwing Liebergen. Voor het achterhalen van de veranderingen die de buurt op ruimtelijke vlak heeft doorgemaakt was Alfons Simon een geschikte informant.
- Tukkie Tuk, opbouwwerkster, Versa Welzijn. Voor het achterhalen van de sociale ontwikkelingen in de buurt Liebergen is Tukkie Tuk dé persoon die geïnterviewd moest worden. Zij is als opbouwwerkster al zeker twintig jaar actief in de buurt Liebergen en kon als geen ander vertellen welke ontwikkelingen de buurt heeft doorgemaakt. Daarnaast is van haar kwantitatieve data verkregen uit de jaarverslagen van Versa Welzijn. Hier stonden onder meer cijfers in over het aantal deelnemers aan activiteiten die in de St. Joseph georganiseerd worden.
- Ronald Jansen, wijkagent, Politie Gooi & Eemland. Als wijkagent heeft hij ondermeer een deel van de buurt Liebergen onder zijn hoede. In een kort interview heeft hij inzicht kunnen geven in de ontwikkeling van de objectieve en subjectieve veiligheid en heeft hij een aantal specifieke oorzaken kunnen noemen voor bepaalde situaties in de buurt.
- Helma Orthmann, buurtbewoonster en vrijwilligster. Zij heeft duidelijk gemaakt wat St. Joseph en de inzet van Versa Welzijn heeft betekend voor het voortbestaan van een actief buurtleven. Haar ervaringen als vrijwilligster zijn een nuttige bijdrage geweest om te achterhalen in hoeverre buurtbewoners participeren en in welke mate dit volgens haar een positief effect heeft op onder meer het vertrouwen en de naleving van normen & waarden en ongeschreven regels.

4.4 Aanpak en beoordeling empirische analyse

In de hoofdstukken 5 en 6 zullen een tweetal casussen geanalyseerd worden namelijk: multifunctioneel wijkcentrum De Poorten en woondienstencentrum St. Joseph. Er heeft reeds in paragraaf 4.2.2 een eerste kennismaking met de context plaatsgevonden. De opbouw van hoofdstuk 5 en 6 zal gelijk zijn. Elk hoofdstuk begint met een algemene omschrijving waarin een diepgaandere betekenis wordt gegeven aan de context. Er zal ondermeer aandacht besteed worden aan de overige ontwikkelingen die de buurt heeft doorgemaakt. In de casus van het multifunctioneel wijkcentrum De Poorten, zal eveneens stil gestaan worden bij de specifieke mogelijkheden en beperkingen van het kerkgebouw. Vervolgens wordt elke afhankelijke variabele (vertrouwen, netwerken en normen) in een aparte paragraaf behandeld. In deze paragrafen zal het cijfermateriaal, wat per variabele vergaard is, beoordeeld worden met behulp van de beoordelingsmatrix in Tabel 9. Kort gezegd komt deze beoordelingsmatrix erop neer dat de trendlijn, welke gekoppeld zal worden aan de daadwerkelijke cijfers, beoordeeld zal worden. Door aan de trendlijn de rekenkundige vergelijking toe te voegen is het eveneens mogelijk om uitspraken te doen over de scherpte van de daling /stijging van de lijn. Er is sprake van een tweevoudige trendlijn indien er cijfermateriaal beschikbaar is van vóór en ná de ingreep. Als er slechts data verkregen is van ná de ingreep is er sprake van een enkelvoudige trendlijn. Deze kan slechts de beoordeling 'goed' of 'slecht' krijgen.

Goed	Zeer goed
Hoofregel: - Percentage respondenten met positief antwoord 51 %- 75% - Enkelvoudige trendlijn daalt - Tweevoudige trendlijn daalt/daalt minder sterk Uitzondering voor onderdeel netwerken: - Enkelvoudige trendlijn stijgt - Tweevoudige trendlijn stijgt/stijgt minder sterk	Hoofregel: - Percentage respondenten met positief antwoord 76 % - 100 % - Tweevoudige trendlijn stijgt/daalt - Tweevoudige trendlijn daalt/ daalt sterker Uitzondering voor onderdeel netwerken: - Tweevoudige trendlijn daalt/stijgt - Tweevoudige trendlijn stijgt/ stijgt sterker
Slecht	Matig
Hoofregel: - Percentage respondenten met positief antwoord < 25% - Enkelvoudige trendlijn stijgt - Tweevoudige trendlijn daalt/stijgt - Tweevoudige trendlijn stijgt/ stijgt sterker Uitzondering voor onderdeel netwerken: - Enkelvoudige trendlijn daalt - Tweevoudige trendlijn stijgt/daalt - Tweevoudige trendlijn daalt/daalt sterker	Hoofregel: - Percentage respondenten met positief antwoord 26 % - 50 % - Tweevoudige trendlijn stijgt / stijgt minder sterk Uitzondering voor onderdeel netwerken: - Tweevoudige trendlijn daalt/daalt minder sterk

Tabel 9 Beoordelingsmatrix

Beide hoofdstukken worden afgesloten met een interpretatie over het effect van de transformatie casu quo sloop/nieuwbouw op het sociaal kapitaal in de buurt. Deze interpretatie wordt gevoed door de meest voorkomende beoordeling van alle afhankelijke variabelen tezamen. Deze totaalscore kan dus zijn: slecht, matig, goed of zeer goed.

4.5 Betrouwbaarheid en validiteit

De betrouwbaarheid en validiteit van een wetenschappelijk onderzoek zijn van groot belang voor de waarde van de onderzoeksresultaten. Betrouwbaarheid gaat over de gehanteerde verzamelingstechniek en de reproduceerbaarheid van de onderzoeksresultaten. De secundaire bronnen die in dit onderzoek gebruikt worden, hebben een grote betrouwbaarheid daar de data goed reproduceerbaar zijn. Dit aangezien er voornamelijk gebruik gemaakt is van openbare databestanden. De primaire gegevens die verkregen zijn door een enquête onder buurtbewoners zijn ook in hoge mate betrouwbaar. Dit is bewerkstelligd door gebruik te maken van een gesloten enquête. Door gebruik te maken van een gesloten enquête is een hoge mate van structuur aangebracht in het interview schema. De invloed van de persoonlijke manier van vragen stellen door de veldwerker is daarmee beperkt. De manier waarop de verschillende data (secundaire bronnen en enquête resultaten) geïnterpreteerd zullen worden, is transparant gemaakt met de opstelling van de

beoordelingsmatrix uit paragraaf 4.4. Deze transparantie komt ten goede aan de betrouwbaarheid van dit onderzoek.

De validiteit van dit onderzoek kan aangetast worden doordat er gebruik zal worden gemaakt van benaderende variabelen. De kans is aanwezig dat er bepaalde variabelen gebruikt zullen worden die slechts in beperkte mate iets kunnen zeggen over het sociaal kapitaal in de buurt.

Er zal in de empirische analyse gestreefd worden naar triangulatie wat ten goede zal komen aan de geloofwaardigheid van de onderzoeksgegevens.

5. Casus: Multifunctioneel wijkcentrum De Poorten Tilburg

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het gespecificeerde conceptueel model (figuur 9) toegepast op de casus 'multifunctioneel wijkcentrum De Poorten' te Tilburg. Deze casusstudie wordt uitgevoerd volgens de methodiek zoals beschreven in hoofdstuk 4. Allereerst wordt in paragraaf 5.2 de context duidelijk gemaakt waarin het complexe concept van sociaal kapitaal betekenis zal krijgen. Vervolgens wordt in de daaropvolgende paragrafen ceteris paribus aandacht besteed aan de parameters van sociaal kapitaal, namelijk vertrouwen, netwerken en normen. In de deelconclusies zal een waardeoordeel gegeven worden over het effect van de transformatie op het sociaal kapitaal in de buurt. Er wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de volgende deelvragen:

- *In hoeverre is het sociaal kapitaal in de buurt veranderd door de ruimtelijke aanbevelingen uit deelvraag 1?*
- *Welke mogelijkheden en beperkingen bieden de gerealiseerde functies in de casus voor het creëren van sociaal kapitaal?*



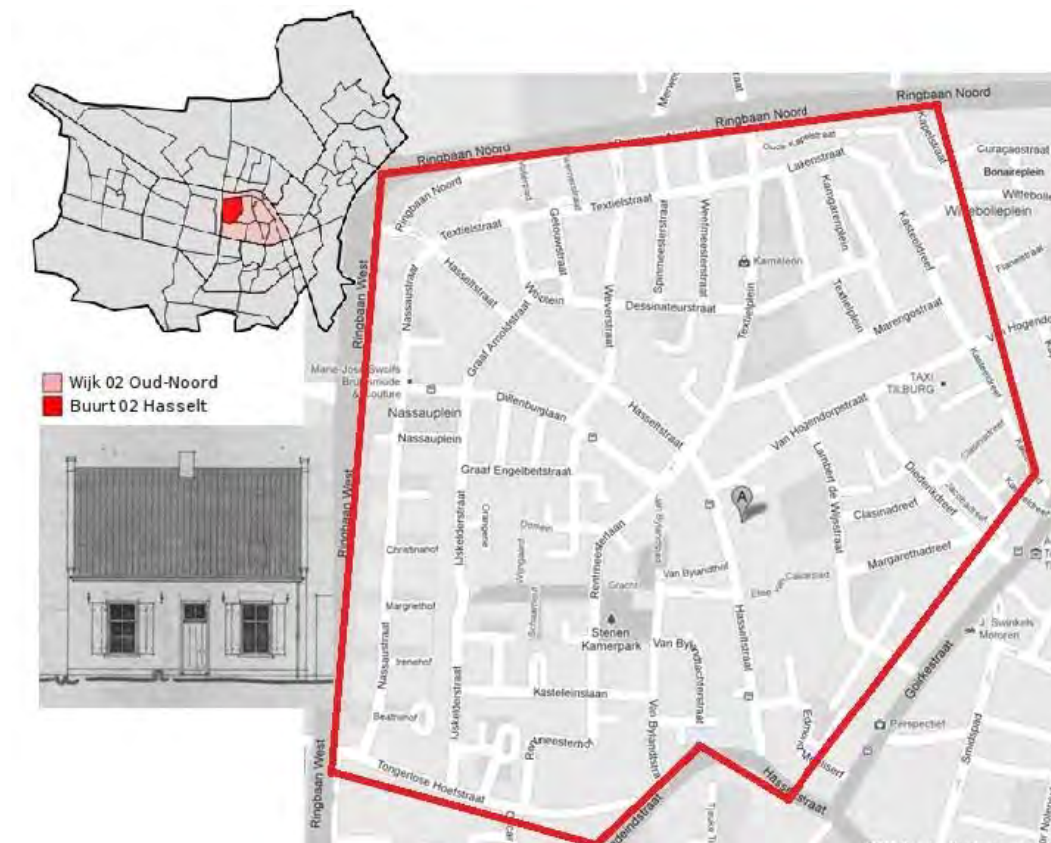
Figuur 10 Visualisatie Hasseltse kerk te Tilburg

5.2 Context

In deze paragraaf wordt de context duidelijk waarin het sociaal kapitaal van de buurt Hasselt een betekenis krijgt. Deze paragraaf is een vervolg op paragraaf 4.2.2 waar reeds een eerste kennismaking met de casus plaatsvond. Allereerst zal er in deze paragraaf een algemene omschrijving gegeven worden over de buurt (5.2.1). Vervolgens wordt stilgestaan bij de fysieke ingreep welke in de buurt heeft plaatsgevonden namelijk, de transformatie van de Hasseltse kerk tot multifunctioneel wijkcentrum (5.2.2). Daarnaast wordt beschreven hoe het transformatietraject tot stand is gekomen en zal er inhoud worden gegeven aan de specifieke mogelijkheden en beperkingen welke in het gespecificeerde conceptueel model staan genoemd. Naast de transformatie van de kerk hebben zich vermoedelijk ook andere ontwikkelingen voorgedaan in de buurt. Het is noodzakelijk dat deze overige ontwikkelingen in de buurt ook mee worden genomen in de context waar het sociaal kapitaal van de buurt Hasselt een betekenis krijgt. Een beschrijving van deze overige ontwikkelingen zal plaatsvinden in paragraaf 5.2.3.

5.2.1 Algemene beschrijving buurt

De buurt Hasselt is gelegen in het stadsdeel Oud-Noord in Tilburg. Het is een karakteristieke buurt die gevormd is door de textielindustrie (Van Raak, 2005). In het Goirke, de naastgelegen buurt, stonden de fabrieken van de textielindustrie. In Hasselt woonden de wevers. De stedenbouwkundige opzet van de buurt is sterk bepaald door de textiel fabrieken die hoofdzakelijk te vinden waren langs de verbindingswegen. In de jaren twintig, dertig en vijftig van de vorige eeuw zijn tussen deze verbindingswegen veel arbeiderswoningen gebouwd. In Hasselt zijn veel zogenoemde “wevershuisjes” te vinden. Na de ondergang van de textielindustrie is op veel voormalige fabrieksterreinen nieuwbouw gepleegd.



Figuur 11 Visualisatie Hasselt

Bron: Wikipedia (n.d.); Google maps (n.d.); Weverhuis-hasselt (n.d.)

Het merendeel van de buurtbewoners bevindt zich in de leeftijdscategorie 25-45 jaar (34%) (CBS,n.d.b). Daarnaast huisvest de buurt veel ongehuwde mensen (56%), dit kan verband houden met het feit dat in de wijk eveneens veel éénpersoonshuishoudens te vinden zijn (47%) (CBS,n.d.b). De buurt bestaat voor een groot deel uit autochtone bewoners (69%). Het merendeel (58%) van de huishoudens heeft een laag besteedbaar inkomen tot € 25.100 per jaar (CBS, n.d.b).

De buurt Hasselt bestaat uit 2.790 woningen. Het overgrote deel van deze woningvoorraad (58%) is in het bezit van woningcorporaties. Woningcorporatie WonenBreborg heeft het merendeel van deze woningen in haar bezit. Het resterende deel (42%) van de woningvoorraad is in particulier bezit (CBS, n.d.b). In bijlage 4 is een visueel overzicht te raadplegen van bovengenoemde statistieken. Een belangrijke hoofdader in de buurt is de Hasseltstraat. Deze straat loopt vanaf de hoek van de Goirkestraat en Wilhelminaplein tot de kapel op het Hasseltplein. Het Hasseltplein is het oudste gedeelte van Hasselt. Het plein heeft een driehoekige structuur, kenmerkend voor het Tilburgse

nederzettingsspatroon in de vroege Middeleeuwen (Van Raak, 2005). Het huidige voorzieningenaanbod in Hasselt is grotendeels geconcentreerd aan de Hasseltstraat. Aan deze straat bevindt zich ondermeer de Rooms-katholieke basisschool Cleijn Hasselt. Van oudsher stond de basisschool naast de parochie. Dit beeld is nog steeds terug te zien in Hasselt, ware het niet dat de Hasseltse kerk en parochie inmiddels van hun dienst is onttrokken en getransformeerd is tot multifunctioneel centrum de Poorten.

De Hasseltse kerk is gebouwd in 1898. De bouw van de kerk is voortgekomen uit de parochiegedachte. Dit blijkt uit een brief die het kerkbestuur schreef aan de Gemeenteraad van Tilburg: *“de buurt waarin de nieuwe kerk zal gebouwd worden, bestaat uit ongeveer 3.000 mensen, allen Rooms-katholiek en bijna uitsluitend behorende tot den werkende stand....”* (Van Raak, 2005, p. 7,). Vijftig jaar na de komst van de Hasseltse kerk was er een waar gemeenschapsleven ontstaan met niet minder dan 44 parochiale verenigingen en groeperingen.

In 1994 was het kerkbestuur genooddaakt de Hasseltse kerk te sluiten. Dit nadat in de jaren daarvoor steeds grotere gedeelten van de parochie Hasselt onder waren gebracht bij nieuwe parochies. De kerk verloor zijn functie en er werd gezocht naar een passende herbestemming waarbij ook sloop en nieuwbouw aan de orde kwam. Een actieve groep van wijkbewoners, kerkbestuur, diverse organisaties en de gemeente Tilburg hebben zich georganiseerd en ingezet voor behoud van de kerk. Dit heeft geleid tot het gerealiseerde plan van een multifunctioneel wijkcentrum waarbij de drie kleinere, sterk verouderde, wijkgebouwen zijn samengevoegd. Het multifunctioneel wijkcentrum, De Poorten genaamd, heeft een ontmoetingsruimte, een ouderenruimte, twaalf multifunctionele ruimten van diverse grootte, diverse kantoorruimtes en het biedt plaats aan jeugdwerk, de openbare bibliotheek, de peuterspeelzaal en de naschoolse opvang. Van Raak (2005) vat dit mooi samen: *“De kerk was het centrum van de wijk en De Poorten wordt weer een centrum”* (Van Raak, 2005, p.51).

Het multifunctioneel wijkcentrum functioneert goed. Uit de enquête onder de buurtbewoners blijkt dat 71,2% met bepaalde regelmaat een bezoek brengt aan het wijkcentrum.

	Aantal	Percentage	Cumulatief percentage
Vaak (minimaal 1-3 x per week)	20	33,9	33,9
Regelmatig (minimaal 1-3 x per maand)	9	15,3	49,2
Soms (minder dan 1-3 x per maand)	13	22,0	71,2
Nooit	17	28,8	100,0
Totaal	59	100,0	

Tabel 10 Bezoekfrequentie De Poorten

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

5.2.2 Fysieke ingreep

De architect van het transformatie project, Hasseltse kerk – Multifunctioneel wijkcentrum De Poorten, was Luijten-Smeulders. Zij waren allereerst betrokken bij het ontwerp van nieuwbouw appartementen op de locatie van de Hasseltse kerk. Sloop van de kerk kreeg echter zoveel weerstand vanuit de buurt dat dit uiteindelijk vanuit de gemeente niet werd toegestaan. Samen met diverse partijen is het idee ontstaan om een wijkcentrum in de kerk te realiseren. Dit plan is eveneens uitgewerkt door architect Luijten-Smeulders. Het uiteindelijke ontwerp is eigenlijk een doos in doos waarbij het bouwproces te vergelijken is met het bouwen van een schip in een fles. In het ontwerp

moesten weloverwogen materiaal en materieel keuzes gemaakt worden omdat alles door de voordeur van het gebouw naar binnen moest kunnen. Het gebouw heeft een oppervlakte van 3.250 m². De kerk heeft een spouwmuur wat uniek is voor de bouwperiode waaruit de kerk stamt (1898), hierdoor heeft het gebouw van zichzelf een zeker isolerend vermogen. De gevels zijn opgetrokken uit baksteen en het dak is voorzien van een leien dakbedekking. Het gebouw had diverse gebrandschilderde ramen. Deze hebben plaats moeten maken voor nooddeuren en gewone ramen om zo daglicht toetreding te creëren. De gebrandschilderde ramen zijn bewaard en hangen nu in de centrale hal. De dakconstructie is een spitsvormig kruisgewelf. Het gebouw is gemeentelijk eigendom en de hoofdhuurder is welzijnsorganisatie de Twern. Deze hoofdhuurder is zelf verantwoordelijk voor de onderhuur van de diverse multifunctionele ruimten. Het transformatie project is sluitend gekregen door in eerste instantie grote onderhoudswerkzaamheden aan de buitenschil, later in de tijd te zetten en te financieren vanuit de huur. Aan het begin van het bouwproject heeft er echter een fikse brand gewoed die de toren en het hele dak in as legden. De verzekering keerde daar een mooi bedrag voor uit waardoor het in tweede instantie niet noodzakelijk was om de buitenschil op een later moment aan te pakken. Alle grootschalige onderhoudswerkzaamheden zijn zodoende in een keer uitgevoerd. Naast de financiële voordelen die de brand met zich meebracht kon de gemeente ook de verkoopopbrengsten inbrengen van de drie wijkcentra, die met de komst van De Poorten, gesloten werden. Een laatste mogelijkheid om het project financieel sluitend te krijgen werd geboden door de gemeente zelf die het onrendabele deel voor rekening neemt.

Nu zal er ingehaakt worden op een aantal specifieke mogelijkheden en beperkingen die in het gespecificeerde conceptueel model (figuur 9) staan benoemd.

Monumentale status en visueel eigendom

De Hasseltse kerk had en heeft geen monumentale status. De architect kon zodoende van een zekere vrijheid profiteren. Een monumentale status heeft wellicht het voordeel dat er subsidie aangevraagd kan worden maar het weegt niet op tegen de mogelijkheden die een dergelijk gebouw biedt zonder status aldus Kees Dankers, gemeente Tilburg (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011). Daarnaast wilt de subsidieverstrekker altijd een vinger in de pap houden. Door ontbreken van de status was het mogelijk om over sloop van het kerkgebouw na te denken. Het eerste plan bestond uit het slopen van de kerk en de nieuwbouw van appartementen met een wijksteunpunt in de plint. Bewoners gingen zich parallel aan deze planvorming organiseren en deden beroep op hun visueel eigendom. De gemeente heeft toen een principe besluit genomen dat de kerk moest worden behouden. Dit had uiteraard financiële consequenties voor de projectontwikkelaar die het gebouw met eurotekens in de ogen had gekocht om daar appartementen te realiseren. De projectontwikkelaar kreeg het project niet financieel sluitend en heeft het uiteindelijk overgedragen aan een Tilburgse woningcorporatie. Ook deze partij kreeg het geheel niet financieel sluitend, de gemeente heeft gebouw uiteindelijk in eigendom gekregen door de woningcorporatie elders een ontwikkelrecht te geven (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Verhouding gevel-/vloeroppervlakte

Bij een nieuwbouwplan ontstaat over het algemeen een gebouw dat te vergelijken is met een maatpak. Bij een transformatieproject heb je echter al snel te maken met een overmaat, zo ook bij de transformatie van de Hasseltse kerk (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011). Het gebouw heeft een vormfactor van 1.4. Wat aangeeft dat er een overmaat van 40% in zit. Dit wordt onder andere veroorzaakt door de grote hal. De huurders betalen, via een verdeelsleutel mee

aan deze overmaat, het is zodoende duur huren in de Hasseltse kerk. Naast het feit dat het duur huren is, is er ook nog een onrendabel deel voor rekening van de gemeente. De exploitatiekosten bedragen in werkelijkheid € 180,- per m², de hoofdhuurder betaald slechts € 140 - € 145 per m². Er zit dus een onrendabel deel in van € 40 - € 45 per m². Dit komt neer op een jaarlijks bedrag van ruim € 138.000,-. Als de overmaat van het gebouw wordt omgeslagen in termen van bouwkosten dan gaat het om een bedrag van € 3.250.000⁴ exclusief BTW (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Afname subsidie

De transformatie van de Hasseltse kerk heeft geen problemen ondervonden van de afnemende subsidie verstrekking vanuit het rijk. De kerk had en heeft geen monumentale status, er kon zodoende op grond daarvan geen subsidie vanuit het Rijk verkregen worden. Wel zijn er vanuit de provincie exploitatie technisch subsidies verstrekt voor bijvoorbeeld het kinderdagverblijf en naschoolse opvang (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

De transformatie van de Hasseltse kerk is een geval van in de brand uit de brand (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011). Aan het begin van het bouwtraject heeft er een grote brand gewoed die de toren en dak geheel deed afbranden. De verzekering keerde een aanzienlijk bedrag uit die in dit geval als een vorm van subsidie kan worden gezien. Door dit bedrag was het mogelijk om de naar achter geschoven restauratie werkzaamheden naar voren te halen en alles in één keer te vervangen. Denk hierbij aan het vervangen van het dak en reparatiewerkzaamheden aan het voegwerk (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Fysieke beperkingen

Er zijn geen beperkingen ondervonden vanuit het bouwbesluit. De parkeernorm was wel een fysiek probleem waar de locatie mee te maken had. Hier is op creatieve wijze mee omgegaan en is breder uitgelegd over de wijk. In het gebouw is een uitgebalanceerd luchtbehandelingssysteem toegepast welke geen schade aanricht aan het interieur. Een nadeel van dit systeem is wel dat het gebouw in de zomer snel dezelfde temperatuur als buiten aanneemt (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Identiteit en herbestemmingsbeleid

Het transformatieproces van de Hasseltse kerk heeft geen problemen ondervonden van het herbestemmingsbeleid dat het geloofsgemeenschap hanteert. In eerste instantie was er sprake van sloop, waar het Bisdom in algemene zin wel oren naar heeft in het kader van de optimale ontwijding en optimale “value capturing” van de grond. Vanwege het doordachte vastgoedbeleid van het Bisdom is het aannemelijk dat bij de eerste eigendomsoverdracht, van het Bisdom naar de projectontwikkelaar, het Bisdom een aanzienlijk bedrag heeft geïnd. Dit kan wellicht ook een verklaring zijn voor de soepele communicatie, tussen de gemeente en het Bisdom, later. Een andere verklaring voor de soepele procesgang kan vermoedelijk gevonden worden in de gekozen invulling. De kerk had in het verleden een bijeenkomstfunctie en dat heeft de kerk, in deze nieuwe vorm, nog steeds. Met de nieuwe invulling is de kerk teruggegeven aan de samenleving en dat is iets waar het Bisdom zich goed mee kan committeren (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

⁴ 1.300 m² * € 2.500 per m² bouwkosten

Kostenbesparing casco

Er is in geen gevallen sprake geweest van kostenbesparing. De herbestemming van de Hasseltse kerk was dus duurder in vergelijking tot nieuwbouw van een multifunctionele accommodatie. De bouwkosten van wijkcentrum De Poorten lagen rond de 8,5 miljoen exclusief BTW voor een oppervlakte van 3.250 m². Normaliter liggen de bouwkosten voor een multifunctionele accommodatie rond de 12,5 miljoen euro inclusief BTW bij een oppervlakte rond de 4.500 m². De nieuwe invulling van de kerk is deels gerealiseerd op het eigen draagvermogen van de constructie en deels op nieuw toegevoegde kolommen. Het binnenwerk van de kerk is opgebouwd uit lichte materialen zoals bijvoorbeeld metal stud wanden. De buitenschil is, door verzekeringsgelden, in zijn geheel opgeknapt en kan zodoende weer heel lang mee. De onderhoudskosten binnen zijn niet anders dan bij nieuwbouw (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

Incrementeel ontwikkelen

In het ontwikkelproces van de Hasseltse kerk waren niet de tijdelijke verhuurders toonzetters voor de huidige invulling maar dit waren de buurtbewoners. Zij hebben grote invloed gehad op de uiteindelijke invulling. Medewerking en steun van buurtbewoners is in het ontwikkelproces van belang gebleken. Deze steun ontbrak bij de St. Joseph kerk in Dongen, welke mede hierdoor gesloopt is. Naast de steun van bewoners is het ook van belang dat de politieke wil aanwezig is. Binnen de politiek moeten er mensen aan het roer zitten die onorthodox durven te denken. Dit komt ten goede aan de herbestemmingsmogelijkheden van een kerkgebouw (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011).

5.2.3 Overige ontwikkelingen

Hasselt is een dynamische buurt met een diverse bevolkingsopbouw (Van Raak, 2005). Een verklaring wellicht voor het feit dat zich voor de komst van wijkcentrum De Poorten een drietal buurtcentra aanwezig waren. Deze buurtcentra werden vooral door een selecte groep gebruikt, veel buurtbewoners gingen er niet heen (Van Raak, 2005; M. van Maanen, persoonlijke communicatie 21 november 2011; J. Bestter, persoonlijke communicatie, 15 september 2011). Deze buurtcentra waren, bouwkundig gezien, in slechte staat. Dit was een reden voor het samenvoegen van de bestaande wijkcentra in het nieuwe multifunctionele wijkcentrum De Poorten (K. Dankers, persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011). Een belangrijk doel van wijkcentrum De Poorten was er voor te zorgen dat het 'bonding capital', dat aanwezig was onder de bezoekers van de voormalige buurtcentra, te doorbreken zodat ook andere buurtbewoners het wijkcentrum zouden gaan bezoeken (Van Raak, 2005). De vaste bezoekers van de voormalige buurtcentra hebben een cultuuromslag moeten maken. In het begin hadden zij veel commentaar en misten zij hun vertrouwde buurtcentra. Zeker in het begin heeft dit er toegeleid dat de oude garde liever niet naar wijkcentrum De Poorten kwam. Inmiddels is de cultuuromslag gemaakt (J. Bestter, persoonlijke communicatie, 15 september 2011). Deze ontwikkeling, sloop van bestaande buurtcentra en samenvoeging in één gezamenlijk gebouw, heeft betekend dat het netwerkgedrag opgang moest komen en dat het maken van de cultuuromslag een aantal jaren heeft geduurd.

Ruim voor de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten heeft er, rond 2000, een stedelijke vernieuwing plaatsgevonden in Hasselt. Vlak voor- en na de komst van De Poorten, hebben zich naast een aantal kleinschalige fysieke ingrepen in de openbare ruimte, geen grote vernieuwingen voorgedaan in Hasselt. Voor de komende jaren is woningcorporatie WonenBreborg van plan grootschalige onderhoud aan haar woningen te gaan plegen (M. van Maanen, persoonlijke

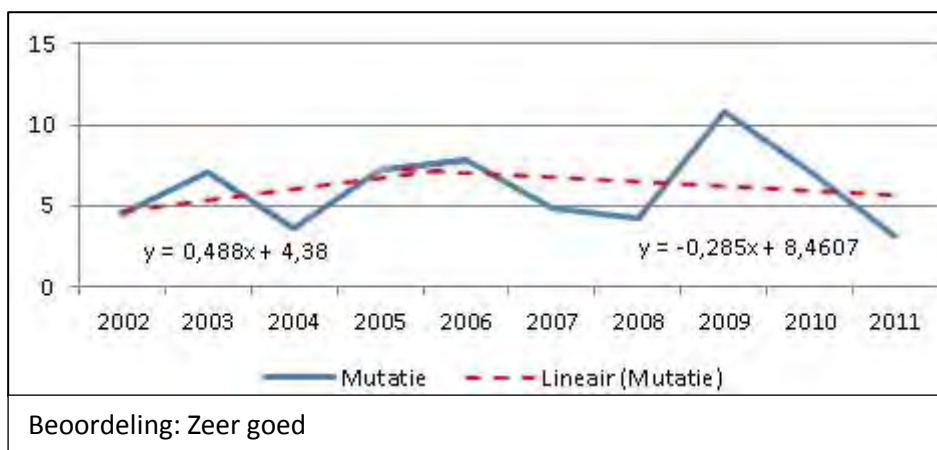
communicatie, 21 november 2011). Bestaande sociale structuren zullen hierdoor vermoedelijk niet veranderen, de meeste mensen zullen gewoon terug kunnen keren naar hun woning. Wel kan het zijn dat door deze ingreep bewoners hun leefomgeving meer gaan waarderen, wat zich wellicht kan uiten in een betere naleving van normen.

5.3 Vertrouwen

Het vertrouwen tussen buurtbewoners is een belangrijke parameter voor het sociaal kapitaal in de buurt. Een zekere mate van vertrouwen is noodzakelijk voor het aangaan van netwerken. Daarnaast zullen normen beter nageleefd worden als vertrouwen tussen buurtbewoners goed is. Het zichtbaar maken van het vertrouwensniveau tussen buurtbewoners is moeilijk. Op basis van bestaande bronnen en een analyse van de enquêteresultaten, zal een oordeel gegeven worden over het vertrouwen tussen buurtbewoners van Hasselt. Allereerst zal in paragraaf 5.3.1 een analyse plaatsvinden van de secundaire bronnen. In paragraaf 5.3.2 zullen de enquêteresultaten geanalyseerd worden en in paragraaf 5.3.3 zal een algemene beoordeling worden gegeven.

5.3.1 Analyse secundaire bronnen

Om te kunnen bepalen in hoeverre het vertrouwen tussen buurtbewoners verbeterd is door de transformatie van de Hasseltse kerk tot multifunctioneel wijkcentrum, zal allereerst gekeken worden naar feitelijke cijfers omtrent verhuiscapaciteit. Bij de operationalisatie is immers gesuggereerd dat indien het vertrouwen tussen buurtbewoners hoog is, de verhuiscapaciteit laag zal zijn. Met deze stellingname dient figuur 12 geïnterpreteerd te worden. In dit figuur zijn de mutatiegraden van woningcorporatie Tiwos visueel uitgezet in een lijngrafiek. In de periode (2002-2004), voor de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten vertoont de trendlijn een stijging. Het aantal huurders dat zijn/haar huurcontract beëindigde nam toe. In de periode na de komst van De Poorten vertoont de trendlijn een daling. De invloed van De Poorten op het onderling vertrouwen tussen buurtbewoners, gebaseerd op de mutatiegraden, wordt beoordeeld als zeer goed. Er is geen verklaring gevonden voor de piek in mutatie van 2009 (L. Collignon, persoonlijke communicatie, 13 december 2011).



Figuur 12 Mutatiegraden

Bron: Tiwos (persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011)

Uit de mutatiegraden van Tiwos kan voorzichtig gesteld worden dat het vertrouwen tussen buurtbewoners is toegenomen en dat dit vermoedelijk veroorzaakt is door de transformatie van de Hasseltse kerk in zijn huidige hoedanigheid. Om deze feitelijke data verder te kunnen onderbouwen

zal deze nu aangevuld worden met de resultaten van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Hasselt.

5.3.2 Analyse enquête resultaten

Uit de enquête blijkt dat er een zekere mate van onderling vertrouwen aanwezig is bij de respondenten. Het merendeel (66,1%) geeft aan zijn/haar buurtbewoners te vertrouwen. Een aanzienlijk kleiner deel van de respondenten (16,9%) geeft aan steeds op zijn/haar hoede te zijn. Bijna twee derde van de respondenten geeft aan een sleutel achter te kunnen laten bij burens of andere buurtbewoners. Uit de binomiale toets blijkt dat de uitslag van deze vraag representatief is voor 75% van alle buurtbewoners, de Asymp. Sig. (1-tailed) is kleiner dan 0,05. Op basis van de beoordelingsmethodiek kan gesteld worden dat de antwoorden van de respondenten het waardeoordeel 'goed' representeren. Er kan op basis van de enquête voorzichtig geconcludeerd worden dat het vertrouwen tussen de buurtbewoners in Hasselt goed is.

Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	39	66,1	79,6
Nee	10	16,9	20,4
Totaal	49	83,1	100,0
Geen antwoord	10	16,9	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,288		
Beoordeling	Goed		

Tabel 11 Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners
Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	36	61,0	64,3
Nee	20	33,9	35,7
Totaal	56	94,9	100,0
Geen antwoord	3	5,1	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,000		
Beoordeling	Goed		

Tabel 12 Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners
Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

5.3.3 Beoordeling onderling vertrouwen buurtbewoners

De analyse van mutatiegraden, waaruit voorzichtig gesteld werd dat vertrouwen tussen buurtbewoners is toegenomen, wordt bevestigd door de enquêteresultaten. Vermoedelijk heeft de transformatie van de Hasseltse kerk hier indirect invloed op gehad. De enquêteresultaten bevestigen dat er een zekere mate van vertrouwen is tussen de buurtbewoners. De buurtbewoners die meededen aan de enquête denken dat de invloed van het wijkcentrum matig is geweest. In totaal hebben 41 van de 59 respondenten antwoord gegeven op de vraag in hoeverre de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten heeft bijgedragen aan een verbetering van het onderling

vertrouwen tussen buurtbewoners⁵. Meer dan de helft (53,6%) van deze respondenten denkt dat de komst van wijkcentrum De Poorten enigszins van positieve invloed is geweest op het onderling vertrouwen. Deze respondenten zijn echter wel verdeeld over de mate van invloed dat het wijkcentrum hierop heeft gehad. Zo'n 34 procent geeft aan dat de invloed matig is, slechts 19,1 procent geeft aan dat wijkcentrum De Poorten veel invloed heeft gehad op het onderling vertrouwen tussen buurtbewoners.

Mate van invloed De poorten op het vertrouwen van buurtbewoners onderling	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Veel invloed	8	13,6	19,5
Weinig invloed	14	23,7	34,1
Geen invloed	19	32,2	46,3
Totaal	41	69,5	100,0
Geen antwoord	18	30,5	
Totaal	59	100,0	
Beoordeling	Matig		

Tabel 13 Mate van invloed De Poorten op het vertrouwen van buurtbewoners onderling

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

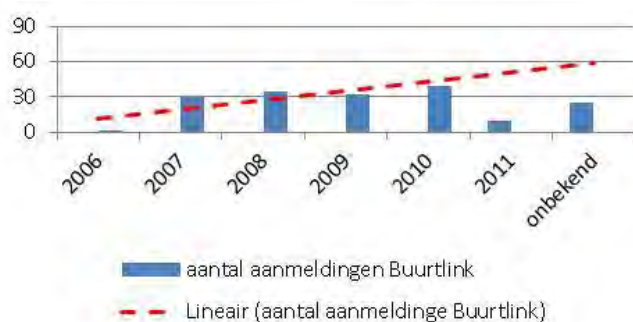
5.4 Netwerken

In deze paragraaf wordt het netwerkgedrag van de buurtbewoners in Hasselt onder de loep genomen. De mate waarin buurtbewoners netwerken aangaan en met elkaar samen werken zijn parameters om de mate van sociaal kapitaal inzichtelijk te maken. Allereerst zal data, welke verkregen is vanuit secundaire bronnen, geanalyseerd worden (paragraaf 5.4.1). Vervolgens zal bepaald worden in hoeverre de primaire gegevens, welke verzameld zijn met behulp van de indicatieve enquête, dit beeld al dan niet bevestigen (paragraaf 5.4.2). In paragraaf 5.4.3 zal een algemene beoordeling worden gegeven.

5.4.1 Analyse secundaire bronnen

Het netwerkgedrag van mensen is in het huidige tijdperk niet zo zeer plaatsgebonden. Mensen kunnen op uiteenlopende manieren met elkaar in contact komen. Dit maakt het moeilijk het netwerkgedrag van buurtbewoners inzichtelijk te maken. In de huidige samenleving is de digitale netwerkomgeving niet meer weg te denken. Om inzicht te verkrijgen in het netwerkgedrag van de buurtbewoners in Hasselt is zodoende gekeken naar de grootte van het digitale netwerk op Buurtlink. Buurtlink is een stichting die is opgezet om het buurtgevoel in Nederland te versterken. Buurtbewoners kunnen online een netwerk vormen om zo op de hoogte te blijven van actualiteiten in de buurt. In de omgeving van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten (postcode 5046 LP) zijn 172 buurtbewoners aangemeld bij Buurtlink (Buurtlink, n.d.a). Sinds het ontstaan van Buurtlink in 2006 is het jaarlijks aantal aanmeldingen vanaf 2007, vrij constant. De trendlijn vertoont een stijging, de online netwerkvorming is zodoende als goed beoordeeld.

⁵ De resultaten van deze enquête vraag moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden. Er is immers sprake van een meningsvariabele.



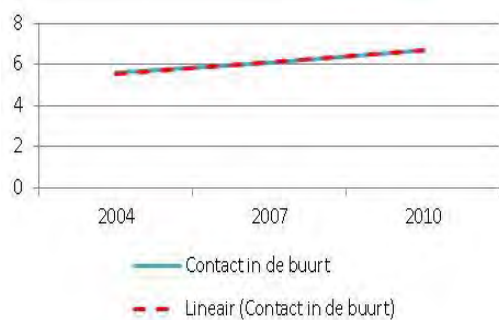
Figuur 13 Aantal aanmeldingen Buurtlink naar aanmeldingsjaar, Hasselt
 Bron: Buurtlink, n.d.a

Uit de inhoudelijke jaarverslagen (2006, 2007, 2009 en 2010) van de Twern blijkt dat er door de buurtbewoners goed wordt deelgenomen aan activiteiten. Uit deze jaarverslagen blijkt dat er voor diverse activiteiten gewerkt is met wachtlijsten. De verscheidenheid aan activiteiten is door de jaren heen echter wel minder geworden, dit is het gevolg van bezuinigingen (J. Bestter, persoonlijke communicatie, 21 november 2011). Uit het inhoudelijke jaarverslag van 2006 blijkt dat er voor de schoolloopbaanbegeleiding en de speel/leerclub grote animo was en dat men destijds werkte met wachtlijsten (de Twern, 2006). Ook de woensdagmiddagactiviteit voor kinderen werd goed bezocht, voornamelijk door kinderen uit de buurt (de Twern, 2006). De deelname van jonge moeders in de moeder kind groep was in 2006 hoog, daar werd eveneens gewerkt met wachtlijsten. De populariteit van bovengenoemde activiteiten blijkt ook uit latere jaarverslagen. Het aantal deelnemers aan deze activiteiten was altijd minimaal even hoog als het voorgaande jaar.

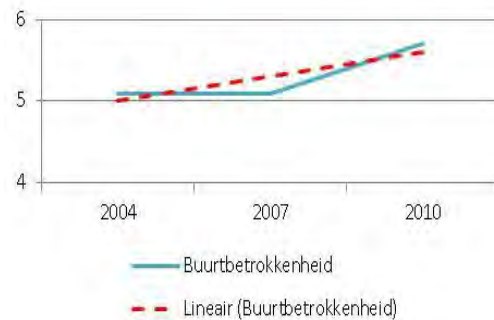
De meeste eenmalige activiteiten die voor kinderen georganiseerd werden, kenden een hoge deelname van gemiddeld 150 kinderen (de Twern, 2006). De zondagmiddagactiviteit kende een gemiddeld aantal deelnemers tussen de 200 en 400 (de Twern, 2006). In 2007 zijn er vijf zondagmiddagactiviteiten georganiseerd met een gemiddeld deelnemersaantal van 80 personen. In het jaarverslag wordt aangegeven dat *“Externen (ook nieuwe) de weg weten en het liefst nog meer zondagmiddagactiviteiten willen”* (de Twern, 2007, p.6). In 2007 waren de straatspeeldag met 125 deelnemers, de kinderboekenweek met 110 deelnemers en het sinterklaasfeest met 130 deelnemers, goed bezocht (de Twern, 2007). In 2009 zijn er 12 eenmalige activiteiten georganiseerd met in totaal 2.200 deelnemers (de Twern, 2009). In 2010 zijn er 13 weekend- en eenmalige activiteiten georganiseerd. Zij trokken in totaal 1.895 bezoekers. De activiteiten hadden een creatief, sportief of muzikaal karakter.

Een buurtbewoner die anoniem wilt blijven (persoonlijke communicatie, 26 oktober 2011) geeft aan dat de organisatiegraad van de bewoners rondom het Textielplein groot is. Zij hebben er ondermeer gezamenlijk voor gezorgd dat de bouwplannen van een appartementencomplex niet doorging en dat er een parkachtige uitstraling is gegeven aan het Textielplein. Deze anonieme bron, voormalig lid van de wijkraad, geeft aan dat de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten geen bijdrage heeft geleverd aan de organisatiegraad van de bewoners. Volgens deze bron is door professionalisering van het wijkcentrum, met de komst van welzijnsorganisatie de Twern, nog maar weinig ruimte voor initiatieven vanuit de buurt. De woonconsulent van WonenBreborg geeft aan dat multifunctioneel wijkcentrum De Poorten laagdrempelig is, lager dan de voormalige wijkcentra. Deze werd voornamelijk bezocht door een zeer hechte gemeenschap wat nieuwe buurtbewoners weerhield het wijkcentrum te bezoeken (M. van Manen, persoonlijke communicatie 21-11-2011).

Door het ontbreken van een eenduidige verantwoording van cijfers is het niet mogelijk de cijfers van welzijnsorganisatie de Twern te analyseren. De beknopte, inhoudelijke analyse van de jaarverslagen geeft wel aan dat de georganiseerde activiteiten over het algemeen veel deelnemers kennen en dat er voor bepaalde activiteiten zelfs met wachtlijsten gewerkt moest worden. Dit kan wellicht verklarend zijn voor de stijging in het cijfer dat buurtbewoners geven aan de mate van contact in de buurt en de buurtbetrokkenheid. In figuur 14 en 15 is te zien dat de trendlijn van beide aspecten stijgt, wat in dit geval positief is.



Figuur 14 Contact in de buurt
Bron: Lemon internet, n.d



Figuur 15 Buurtbetrokkenheid
Bron: Lemon internet, n.d

Uit de secundaire bronnen blijkt dat het netwerkgedrag(online) en de onderlinge contacten gedurende de jaren 20004-2010 zijn toegenomen. Veel activiteiten die georganiseerd worden in multifunctioneel wijkcentrum De Poorten hebben een wachtlijst. Dit geeft aan dat buurtbewoners graag deelnemen aan de activiteiten en op dergelijke wijze met elkaar in contact komen. De kans is groot dat zij zodoende indirect een netwerk zijn gaan vormen. Vanuit de analyse van secundaire bronnen kan voorzichtig gesteld worden dat het netwerkgedrag van buurtbewoners is toegenomen. Om deze feitelijke data verder te kunnen onderbouwen, zal deze nu aangevuld worden met de resultaten van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Hasselt.

5.4.2 Analyse enquête resultaten

Uit de enquête blijkt dat het netwerkgedrag van de respondenten matig is. Er is ondermeer gekeken naar de mate waarin buurtbewoners vrijwilligerswerk doen of lid zijn van een vereniging. Minder dan één derde van de respondenten geeft aan actief te zijn als vrijwilliger. Dit beeld komt overeen met de resultaten van het burgeronderzoek welke de gemeente Tilburg in 2011 heeft uitgevoerd. Hieruit bleek dat 28,9% van de buurtbewoners van Hasselt in een bepaalde vorm vrijwilligerswerk verricht. Dit percentage is lager dan het gemiddelde percentage in 2010 voor Tilburg als geheel (zie bijlage 5). Doordat op stadsniveau al sinds 2000 een stijgend percentage is waar te nemen in het aantal vrijwilligers, is het zodoende te verwachten dat de score van Hasselt in 2011 wederom onder het totale gemiddelde van Tilburg zal vallen. Naast de matige score op het gebied van vrijwilligerswerk blijkt eveneens dat minder dan de helft van de respondenten lid is van een vereniging. Deze uitslag is een weerspiegeling voor het verenigingsleven van de overige buurtbewoners van Hasselt. Uit de binomiale toetst blijkt dat de uitslag van deze vraag representatief is voor 75% van alle buurtbewoners, de Asymp. Sig. (1-tailed) is kleiner dan 0,05. Op basis van het verenigingsleven van de buurtbewoners in Hasselt kan gesteld worden dat het netwerkgedrag matig is.

Doet aan vrijwilligerswerk	Aantal	Percentage
Ja	18	30,5
Nee	41	69,5
Totaal	59	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,202	
Beoordeling	Matig	

Tabel 14 Doet aan vrijwilligerswerk

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Lidmaatschap vereniging	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	25	42,4	43,9
Nee	32	54,2	56,1
Totaal	57	96,6	100,0
Geen antwoord	2	3,4	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,001		
Beoordeling	Matig		

Tabel 15 Lidmaatschap vereniging

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Twintig respondenten (33,9%) geven aan wel eens deel te nemen aan buurtactiviteiten in of rondom wijkcentrum De Poorten. Ondanks het feit dat het merendeel van de respondenten niet deelneemt aan buurtactiviteiten is het herkenningspercentage onder buurtbewoners erg hoog (78%). Uit de binominale toets blijkt zelfs dat deze mate van herkenning ook representatief is voor 75% van de overige buurtbewoners (Asymp. Sig. (1-tailed) is kleiner dan 0,05). Er is geen significant verband tussen het feit dat mensen deelnemen aan buurtactiviteiten en de mate waarin zij overige buurtbewoners herkennen. Dit blijkt uit het feit dat de Chi Square van dit verband groter is dan 0,05 (0,545). Ook mensen die niet deelnemen geven aan zijn/haar buurtbewoners te herkennen.

Deelname aan buurtactiviteiten in/rondom De Poorten	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	20	33,9	34,5
Nee	38	64,4	65,5
Totaal	58	98,3	100,0
Geen antwoord	1	1,7	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,068		
Beoordeling	Matig		

Tabel 16 Deelname aan buurtactiviteiten in/rondom De Poorten

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Herkenning van buurtbewoners	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Over het algemeen wel	46	78,0	79,3
Over het algemeen niet	12	20,3	20,7
Totaal	58	98,3	100,0
Geen antwoord	1	1,7	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,000		
Beoordeling	Zeer goed		

Tabel 17 Herkenning van buurtbewoners

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Een groot aandeel van de respondenten (79,7%) geeft aan de afgelopen jaren niet actiever geworden te zijn als vrijwilliger dan wel als deelnemer van buurtactiviteiten. De komst van De Poorten lijkt zodoende maar weinig invloed te hebben op het netwerkgedrag van de respondenten.

Actiever geworden in de buurt	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	7	11,9	13,0
Nee	47	79,7	87,0
Totaal	54	91,5	100,0
Geen antwoord	5	8,5	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,024		
Beoordeling	Slecht		

Tabel 18 Actiever geworden in de buurt

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

5.4.3 Beoordeling netwerkgedrag buurtbewoners

Uit de analyse van de secundaire bronnen kan voorzichtig geconcludeerd worden dat het netwerkgedrag van buurtbewoners is toegenomen en dat dit mogelijkveroorzaakt is door de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten. Echter, op basis van de indicatieve enquête moet deze voorzichtige conclusie enigszins bijgesteld worden. Hieruit blijkt immers dat weinig buurtbewoners netwerken aangaan door middel van vrijwilligerswerk of lidmaatschap van een vereniging. Daarnaast komt vrij duidelijk uit de enquête naar voren, dat buurtbewoners elkaar over het algemeen herkennen ondanks het feit dat slechts één derde aangaf deel te nemen aan buurtactiviteiten die georganiseerd worden in het wijkcentrum. Op basis van secundaire bronnen is het aannemelijk te stellen dat de buurtbetrokkenheid en het netwerkgedrag van buurtbewoners is toegenomen. Echter de conclusie dat dit veroorzaakt is door multifunctioneel wijkcentrum de Poorten is discutabel. De laagdrempeligheid van het centrum draagt hier, volgens sleutelpersonen, vermoedelijk wel positief aan bij.

5.5 Normen

De mate waarin normen & waarden en ongeschreven regels worden nageleefd, kan iets zeggen over de aanwezigheid van het sociaal kapitaal. Verondersteld wordt dat goede naleving van normen, waarden en ongeschreven regels in de regel leidt tot minder meldingen bij de politie. Om inzicht te verkrijgen in de naleving van normen en waarden, is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van secundaire bronnen. Om de invloed van de komst van wijkcentrum De Poorten na te gaan, heeft er een analyse plaatsgevonden van de geregistreerde politiecijfers die enig verband houden met normen &

waarden. Deze cijfers zijn aangevuld met behulp van de indicatieve enquête onder buurtbewoners. Met behulp van deze enquête is getracht eveneens informatie te verkrijgen over de ongeschreven regels van de buurt.

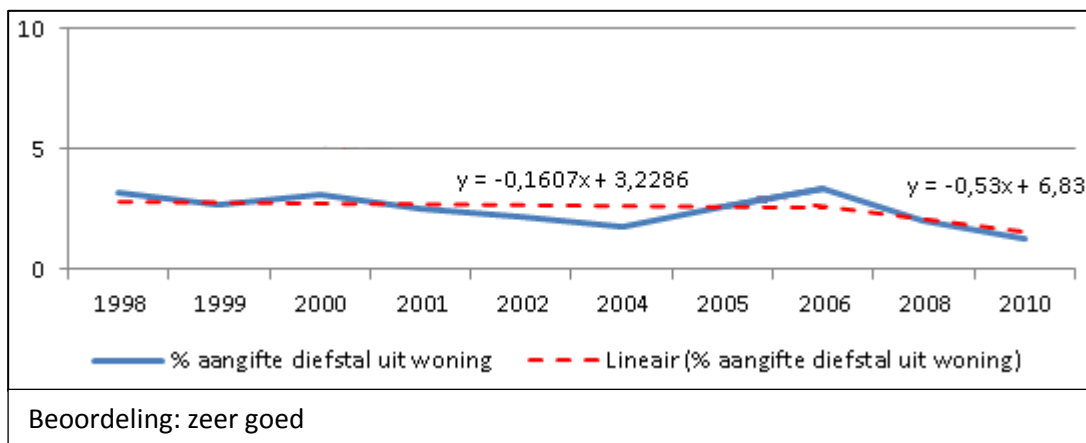
Wederom zal er eerst een analyse plaatsvinden van de secundaire bronnen (paragraaf 5.5.1). Vervolgens zal bepaald worden in hoeverre de primaire gegevens, welke verzameld zijn met behulp van de indicatieve enquête, dit beeld al dan niet bevestigen (paragraaf 5.5.2). In paragraaf 5.4.3 zal een algemene beoordeling worden gegeven.

5.5.1 Analyse secundaire bronnen

De volgende geregistreerde incidenten zijn in de analyse opgenomen:

- Diefstal uit woningen;
- Geweld, aanranding en bedreiging;
- Meldingen van overlast door/van jeugd;
- Meldingen van illegaal gestort afval;
- Aangifte vernieling/vandalisme;
- Meldingen van overlast van/door drugs/medicijn gebruik.

Het aantal diefstallen uit woningen vertoonde reeds voor de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten een dalende tendens. Echter, na de komst van wijkcentrum De Poorten is de daling in het aantal diefstallen uit woningen scherper. Dit blijkt uit het eerste deel van de lineaire vergelijking. In de periode 1999-2005 was de daling van de lijn -0,1607. Na de komst van De Poorten vertoont de dalende lijn een scherpste van -0,53. Voorzichtig kan gesteld worden dat het aantal diefstallen uit woningen is afgenomen door de komst van wijkcentrum De Poorten. De invloed van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten op dit elementen wordt zodoende beoordeeld als zeer goed.



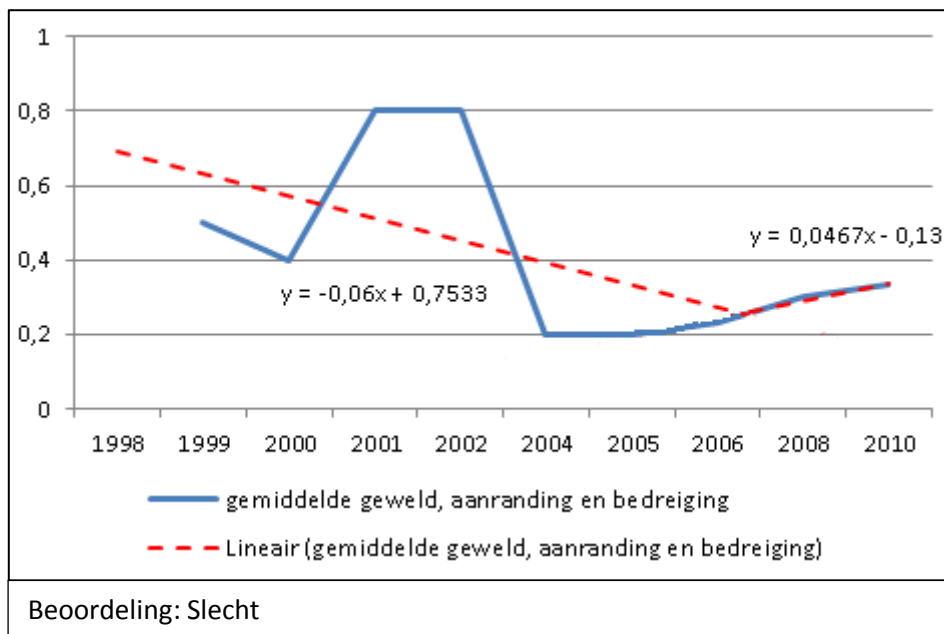
Figuur 16 Diefstal uit woning

Bron: BPS, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011

Het aantal meldingen van geweld, aanranding en/of bedreiging vertoont na de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten een lichte stijging van 0,0467. In de periode 1999-2004 vertoont de lineaire lijn echter een lichte daling van -0,06. Dit zou betekenen dat de komst van wijkcentrum De Poorten misschien wel een negatief effect heeft gehad op het aantal meldingen geweld, aanranding en/of bedreiging. Dit is een enigszins opvallend effect, achterhaald is waardoor de extreme daling na 2002 is veroorzaakt. Deze extreme dalings is vermoedelijk in grote mate

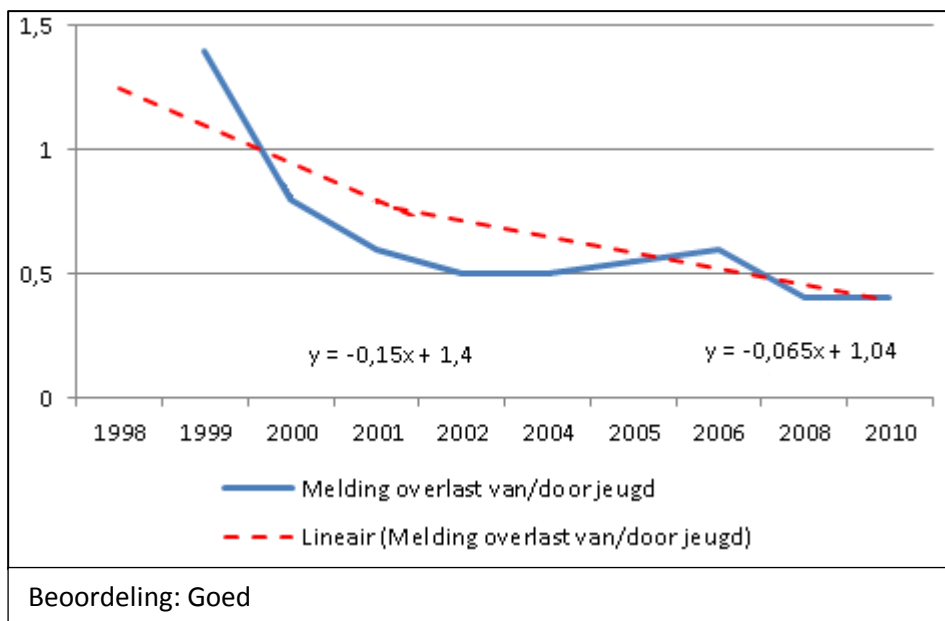
bepalend voor de dalende trendlijn. In de periode van 2000 tot 2002 is er in het Wilhelminapark veel overlast geweest van daklozen afkomstig van de daklozenopvang Traverse. Er werd gedeald, er waren hoerenlopers actief en er was veel geweld. Buurtbewoners hebben destijds aangedrongen tot een werkgroep om de overlast aan te pakken. Deze werkgroep is er gekomen en bestond onder andere uit de politie, opbouwwerkers en de buurtbewoners zelf. Er heeft een schouw plaatsgevonden en deze schouw heeft geresulteerd in een fysieke herstructurering van het park. De troitairbanden zijn verhoogd, de vaste banken zijn vervangen voor stoelen en er is een algeheel alcohol verbod gekomen (J. Bestter, persoonlijke communicatie, 15 december 2011). De activiteiten van de werkgroep en de fysieke ingrepen zijn vermoedelijk een verklaring voor de sterke afname van overlast door geweld, aanranding en/of bedreiging.

In het kader van de beoordelingssystematiek scoort de komst van De Poorten een 'slecht' doordat er eerst een dalende trendlijn waar te nemen is en later een stijgende trendlijn. Echter, vanwege het feit dat de uitschieter in de cijfers zeer waarschijnlijk veroorzaakt is door externe factoren, zal de uitkomst van deze analyse niet mee worden genomen in het eindoordeel.



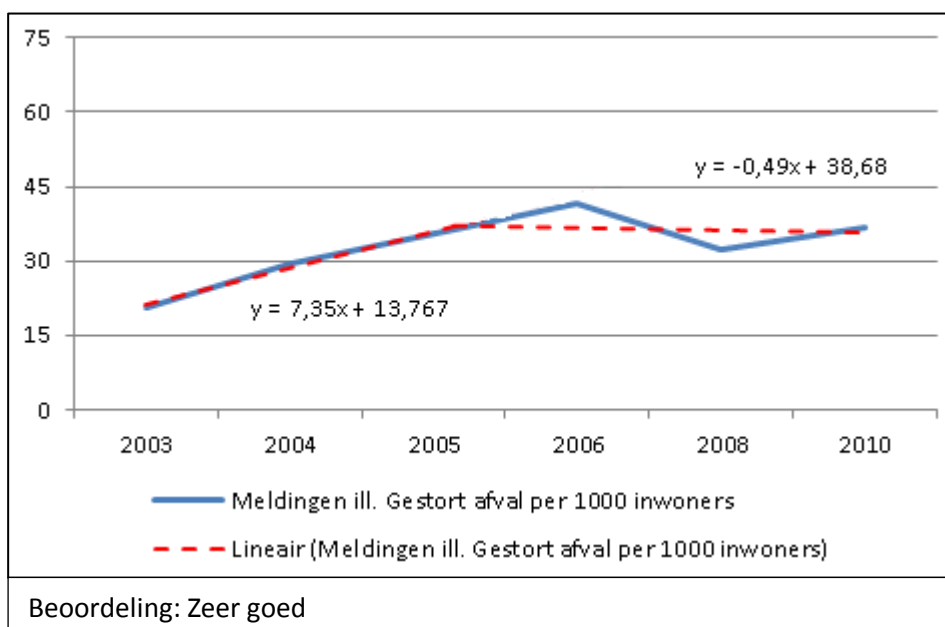
Figuur 17 Geweld, aanranding en bedreiging

Bron: BPS, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011



Figuur 18 Melding overlast van/door jeugd
Bron: BPS, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011

De dalende tendens voor de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten, op het gebied van overlast van/door jeugd, zet zich voort na de komst van De Poorten. De daling is echter wel minder sterk dan voor de komst van wijkcentrum De Poorten. Voor de komst van wijkcentrum De Poorten vertoont de lijn een daling van -0,15, na de komst is deze daling nog maar -0,065. In het kader van de beoordelingssystematiek scoort de komst van De Poorten een 'goed' doordat er tweemaal een dalende, trend lijn zichtbaar is.

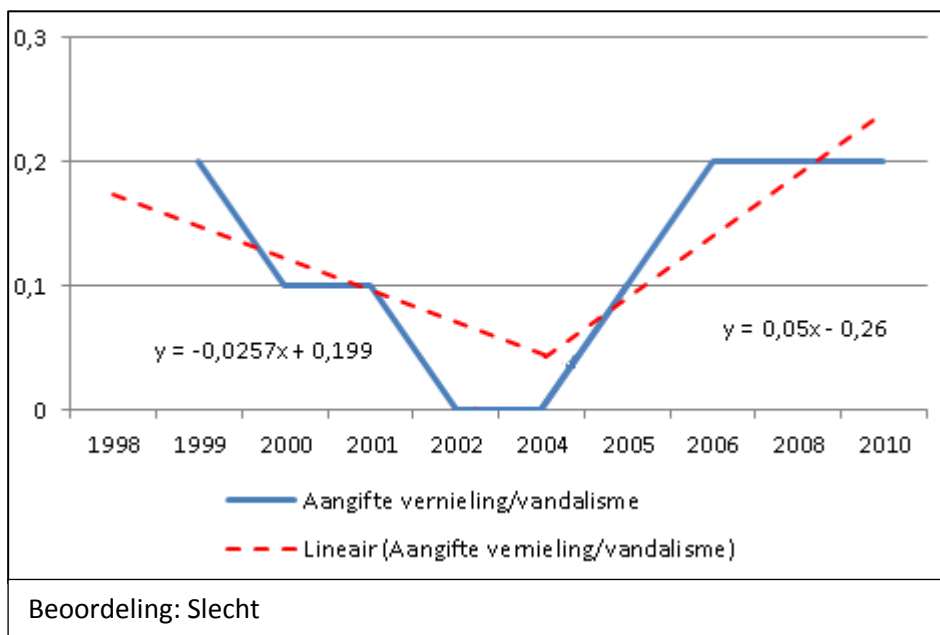


Figuur 19 Meldingen illegaal gestort afval per 1.000 inwoners
Bron: BPS, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011

Statistieken omtrent het illegaal storten van afval in de buurt is een aannemelijke proxy als het gaat over normen & waarden en ongeschreven regels. Het aantal geregistreerde incidenten is afgenomen na de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten. Voorzichtig kan gesteld worden dat

wijkcentrum De Poorten een positieve invloed heeft op de mate waarin buurtbewoners omgaan met hun leefomgeving.

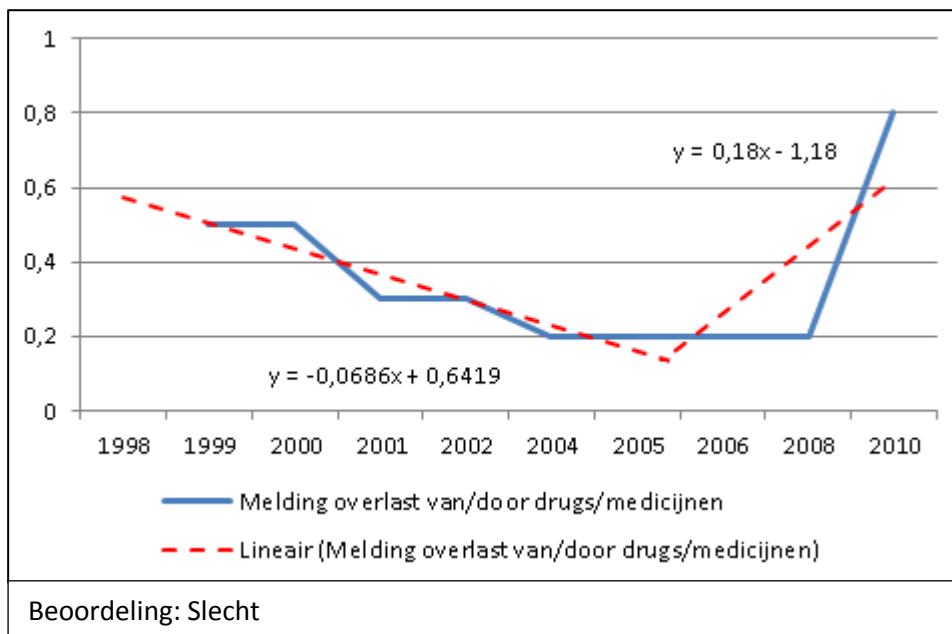
Andere incidenten die direct van invloed zijn op de kwaliteit van de leefomgeving zijn vernieling en vandalisme. In een buurt waar het sociaal kapitaal laag is, zal het aantal meldingen van vernieling en vandalisme vermoedelijk hoog zijn. Als gekeken wordt naar Hasselt blijkt dat het aantal meldingen op dit vlak afnam voor de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten afnam en na de komst van wijkcentrum De Poorten stijgt. Dit doet vermoeden dat het sociaal kapitaal in de buurt is afgenomen. In de periode na de komst van wijkcentrum De Poorten is elders in de buurt, rondom het Nassauplein, veel overlast ondervonden van jongeren. Er heerste een strijd tussen Marokaanse en Antiliaanse jongeren over het gebruik van het voetveld. Deze strijd heeft zelfs aantrekkingskracht gehad op jeugdbendens elders uit de stad. In deze periode is er vermoedelijk veel overlast geweest van vandalisme en verklaard de sterke stijging na 2005. Inmiddels is het voetbalveld opnieuw ingericht zodat het gebied ook toegankelijk is voor jong en oud. Deze herstructurering en intensieve inzet van opbouwwerkers en jeugdwerkers heeft er vermoedelijk toegeleid dat het vandalisme inmiddels gestabiliseerd is (J. Bestter, persoonlijke communicatie, 15 december 2011). Voorzichtig kan geconcludeerd worden dat multifunctioneel wijkcentrum De Poorten niet tot een toename aan sociaal kapitaal heeft geleid onder allochtone jongeren.



Figuur 20 Melding vernieling/vandalisme
Bron: BPS, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011

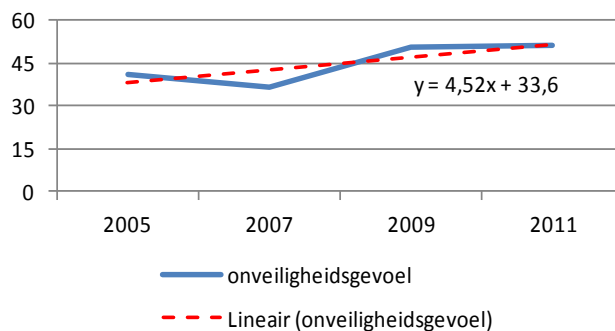
Het aantal meldingen dat betrekking heeft op overlast van/door drugs en/of medicijnen vertoont een stijgende lijn na de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten. Dit terwijl voor de komst van wijkcentrum De Poorten de trendlijn op dit vlak een dalende tendens vertoont. In 2010 is een enorme piek waar te nemen in overlast van drugs en medicijnen. Volgens José Bestter (persoonlijke communicatie, 13 december 2010) is deze overlast zeer lokaal geweest, in en rondom het Wilhelminapark. Deze overlast is vermoedelijk niet zozeer veroorzaakt door buurtbewoners uit Hasselt maar door de daklozen afkomstig van de daklozenopvang Traverse. Deze piek in 2010 is vermoedelijk in grote mate verantwoordelijk voor de stijgende trendlijn. Volgens de beoordelingssystematiek scoort De Poorten op dit vlak 'slecht'. Echter, het is zeer aannemelijk dat

externe factoren verantwoordelijk zijn voor deze beoordeling. Zodoende is er voor gekozen deze analyse niet mee te nemen in het eindoordeel.



Figuur 21 Melding overlast van/door drugs/medicijnen
Bron: BPS, persoonlijke communicatie, 24 oktober 2011

Uit het jaarlijkse burgeronderzoek van de gemeente Tilburg blijkt dat het onveiligheidsgevoel van de bewoners in Hasselt is toegenomen sinds de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten. Dit duidt op een afname in het sociaal kapitaal. De trendlijn van het onveiligheidsgevoel vertoont een stijging van 4,52 en wordt zodoende beoordeelt als matig.



Figuur 22 Onveiligheidsgevoel
Bron: Gemeente Tilburg, 2009, 2011

Uit de analyse van de secundaire bronnen kan voorzichtig geconcludeerd worden dat de naleving van normen is verbeterd en dat deze verbetering mogelijk te schrijven is aan de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten. Er is een daling te zien van het aantal woninginbraken, overlast door jeugd en overlast van afval. Opvallend is dat het onveiligheidsgevoel onder buurtbewoners is toegenomen. Het is aannemelijk dat externe factoren hiervoor verantwoordelijk zijn. Zoals beschreven bevindt zich aan de rand van de buurt een daklozenopvang. Bezoekers van deze opvang hebben in de loop der jaren voor diverse vormen van overlast gezorgd. Om de feitelijke

data van geregistreerde incidenten verder te kunnen onderbouwen, zal deze nu aangevuld worden met de resultaten van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Hasselt.

5.5.2 Analyse enquête resultaten

Op basis van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Hasselt blijkt dat de respondenten niet dezelfde normen hanteren als het gaat om de netheid van een buurt. Dit blijkt uit het feit dat de meningen verdeeld zijn, ruim 42 procent geeft aan dat bewoners wel dezelfde opvattingen hanteren, 35,6 procent deelt deze mening niet. Daarnaast is er met betrekking tot de netheid van de buurt geen significant verschil waar te nemen tussen huurders of kopers van een woning.

Op basis van de antwoorden die de respondenten gaven, kan gesteld worden dat er een zekere mate van sociale controle aanwezig is. Bijna de helft van de respondenten (49,2 procent) geeft aan op andere buurtbewoners te letten. Bijna één derde van deze respondenten (13 van de 40 respondenten) spreekt buurtbewoners aan bij ongewenst gedrag. Dit aandeel is te laag om te spreken van een causaal verband tussen het feit dat mensen op elkaar letten en de mate waarin ze elkaar aanspreken op ongewenst gedrag.

Bewoners hanteren dezelfde opvattingen over netheid van de buurt	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	25	42,4	54,3
Nee	21	35,6	45,7
Totaal	46	78,0	100,0
Geen antwoord	13	22,0	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,000		
Beoordeling	Matig		

Tabel 19 Bewoners hanteren dezelfde opvattingen over netheid van de buurt

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Bewoners letten op elkaar	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	29	49,2	72,5
Nee	11	18,6	27,5
Totaal	40	67,8	100,0
Geen antwoord	19	32,2	
Totaal	59	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,000		
Beoordeling	Matig		

Tabel 20 Bewoners letten op elkaar

Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

Spreekt buurtbewoners aan op ongewenst gedrag	Aantal	Percentage
Ja	23	39,0
Nee	36	61,0
Totaal	59	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,012	
Beoordeling	Matig	

Tabel 21 Spreekt buurtbewoners aan op ongewenst gedrag
Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

5.5.3 Beoordeling naleving van normen & waarden en ongeschreven regels

De analyse van geregistreerde incidenten, waaruit voorzichtig gesteld werd dat de naleving van normen is verbeterd, wordt niet overtuigend bevestigd door de enquêteresultaten. Buurtbewoners zijn van mening verdeeld met betrekking tot het onderling hanteren van dezelfde opvattingen omtrent de netheid van de buurt. Daarnaast geeft circa de helft van de respondenten aan dat buurtbewoners op elkaar letten. Opvallend is wel dat een aanzienlijk kleiner aandeel van de respondenten ook daadwerkelijk medebuurtbewoners aanspreekt bij ongewenst gedrag. De buurtbewoners die meededen aan de enquête denken dat de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten van goede invloed is geweest op de naleving van normen & waarden en ongeschreven regels.

In totaal hebben 51 van de 59 respondenten antwoord gegeven op de vraag in hoeverre de komst van wijkcentrum De Poorten heeft bijgedragen aan een betere naleving van normen & waarden en ongeschreven regels. Meer dan de helft (64,7%) van deze respondenten denkt dat de komst van wijkcentrum De Poorten enigszins van positieve invloed is geweest⁶. Deze respondenten zijn echter wel verdeeld over de mate van invloed dat multifunctioneel wijkcentrum De Poorten hier op heeft gehad. Zo'n 54 procent geeft aan dat wijkcentrum De Poorten weinig invloed heeft gehad, slechts 9,8 procent geeft aan dat wijkcentrum De Poorten veel invloed heeft gehad op de naleving van normen & waarden en ongeschreven regels.

Invloed van De Poorten op naleving van normen & waarden en ongeschreven regels	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Veel invloed	5	8,5	9,8
Weinig invloed	28	47,5	54,9
Geen invloed	18	30,5	35,3
Totaal	51	86,4	100,0
Geen antwoord	8	13,6	
Totaal	59	100,0	
Beoordeling	Goed		

Tabel 22 Invloed van De Poorten op naleving van normen & waarden en ongeschreven regels
Bron: Enquête buurtbewoners Hasselt, 21-11-2011

5.6 Deelconclusies

In dit hoofdstuk is de invloed van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten op het sociaal kapitaal van de buurt Hasselt geanalyseerd. Voor elke afhankelijke variabele uit het conceptueel model zijn proxy's verzameld en beoordeeld. De resultaten van de analyse zijn samengebracht in tabel 23.

⁶ De resultaten van deze enquête vraag moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden. Er is immers sprake van een meningsvariabele.

Variabele	Proxy	Resultaat	Beoordeling
Vertrouwen	Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Invloed de Poorten op onderling vertrouwen	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Verhuisgeneigdheid	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt	Zeer goed
Sub-oordeel vertrouwen			Goed
Netwerken	Vrijwilligerswerk	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Lidmaatschap vereniging	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Deelname aan buurtactiviteiten	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Herkenning buurtbewoners	>75% van de respondenten geeft positief antwoord	Zeer goed
	Actiever geworden in de buurt	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
	Digitaal netwerk	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Contact in de buurt	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Buurtbetrokkenheid	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
Sub-oordeel netwerken			Matig - goed
Normen	Netheid van de buurt	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Buurtbewoners letten op elkaar	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Buurtbewoners spreken elkaar aan	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Invloed de Poorten op naleving normen	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Woninginbraken	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt sterker	Zeer goed
	Overlast jeugd	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt	Goed

	Afval	Meervoudige lineaire lijn stijgt/daalt	Zeer goed
	Vernieling/vandalisme	Meervoudige lineaire lijn daalt/constant	Slecht
	Onveiligheidsgevoel	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Slecht
Sub-oordeel normen			Matig
Totaalscore vertrouwen, netwerken en normen			Matig

Tabel 23 Beoordelingsmatrix multifunctioneel wijkcentrum De Poorten

In hoeverre is het sociaal kapitaal in de buurt veranderd door de ruimtelijke aanbevelingen uit deelvraag1?

Over het geheel genomen kan voorzichtig geconcludeerd worden dat multifunctioneel wijkcentrum De Poorten een gematigde, positieve invloed heeft gehad op het sociaal kapitaal van de buurt Hasselt. De totstandkoming van dit oordeel is ontstaan door het analyseren van secundaire bronnen en primair verkregen informatie via een enquête onder buurtbewoners. Indien het waarde oordeel alleen tot stand was gekomen op basis van secundaire bronnen, dan was het oordeel beter geweest maar minder valide. De primaire gegevens, verkregen middels een indicatieve enquête onder buurtbewoners, hebben ervoor gezorgd dat het waardeoordeel van wijkcentrum De Poorten naar beneden is bijgesteld⁷. Er is een aantal unieke omstandigheden die het toegekende waardeoordeel onderstrepen en kracht bij zetten:

- Voor de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten waren er drie wijkcentra aanwezig. Deze zijn met de komst van De Poorten samengevoegd. Het netwerk en sociaal kapitaal dat aanwezig was in de oude centra is doorbroken. Inmiddels heeft er een cultuuromslag plaatsgevonden maar er zijn nog altijd mensen die hun oude centrum missen en niet naar wijkcentrum De Poorten komen. Multifunctioneel wijkcentrum De Poorten is laagdrempelig wat inhoudt dat bewoners die niet naar de oude wijkcentra gingen vermoedelijk wel naar wijkcentrum De Poorten komen.
- Secundaire gegevens verkregen uit politiestatistiek, zijn mogelijk vertoebeld doordat de kans aanwezig is dat overlastmeldingen veroorzaakt kunnen zijn door externe factoren. Dit vanwege het feit dat, grenzend aan de buurt, een daklozenopvang is gesitueerd. Gebleken is dat overlast van deze externe factor in het verleden tot een zekere organisatiegraad heeft geleid wat aangeeft dat er een zekere mate van sociaal kapitaal in de buurt aanwezig is. De invloed van wijkcentrum De Poorten op het aanwezige sociaal kapitaal is in dit verband vermoedelijk beperkt.
- Het vertrouwen en herkenningspercentage tussen buurtbewoners is groot ondanks beperkt netwerkgedrag en het feit dat slechts 30% van de geënquêteerden in een bepaalde frequentie een bezoek brengt aan wijkcentrum De Poorten. Dit ondersteunt eveneens de conclusie dat transformatie van de Hasseltse kerk slechts in beperkte mate bijdraagt aan het sociaal kapitaal in de buurt.

⁷ Raadpleeg bijlage 7 voor een waardeoordeel van het sociaal kapitaal nu (primaire bron) en een waardeoordeel op basis van langer termijn cijfers (secundaire bron).

Welke mogelijkheden en beperkingen bieden de gerealiseerde functies in de casus voor het creëren van sociaal kapitaal?

Het sociaal kapitaal in de buurt Hasselt heeft zich in de loop der jaren positief ontwikkeld. Het is zeer moeilijk om vast te stellen in welke mate de transformatie van de Hasseltse kerk hier positief aan bij heeft gedragen. Het onderling vertrouwen tussen buurtbewoners is de variabele die de beste score heeft en zodoende een belangrijke parameter is voor het sociaal kapitaal in deze buurt. Voorzichtig kan gesteld worden dat de combinatie van gerealiseerde functies in de Hasseltse kerk, in positieve zin bijdraagt aan het vertrouwen tussen buurtbewoners. Het netwerkgedrag van buurtbewoners is door de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten 'matig' beïnvloed, dit in positieve zin. Buurtbewoners waarderen het contact in de buurt steeds meer en ook de buurtbetrokkenheid van bewoners neemt toe. Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat de combinaties aan functies, welke gerealiseerd zijn in wijkcentrum De Poorten, geen negatief effect heeft gehad. Dat de komst van een wijkcentrum een negatief effect zou hebben was ook niet te verwachten. Het is goed te zien dat deze casusstudie dat beeld bevestigt.



Figuur 23 wijze van transformatie, gerealiseerde functies en effect sociaal kapitaal casus multifunctioneel wijkcentrum de Poorten

6. Casus: Woondienstencentrum St. Joseph Hilversum

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het conceptueel model (figuur 7) toegepast op de casus 'woondienstencentrum St. Joseph' te Hilversum. Deze casusstudie wordt uitgevoerd volgens de methodiek zoals beschreven in hoofdstuk 4. Allereerst wordt in paragraaf 6.2. de context duidelijk gemaakt waarin het complexe concept van sociaal kapitaal betekenis zal krijgen. Vervolgens wordt in de daaropvolgende paragrafen ceteris paribus aandacht besteed aan de parameters van sociaal kapitaal, namelijk vertrouwen, netwerken en normen. In de deelconclusies zal een waardeoordeel gegeven worden over het effect van de sloop/nieuwbouw op het sociaal kapitaal in de buurt. Er wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de volgende deelvragen:

- *In hoeverre is het sociaal kapitaal in de buurt veranderd door de ruimtelijke aanbevelingen uit deelvraag 1?*
- *Welke mogelijkheden en beperkingen bieden de gerealiseerde functies in de casus voor het creëren van sociaal kapitaal?*



Figuur 24 Visualisatie woondienstencentrum St. Joseph te Hilversum

6.2 Context

In deze paragraaf wordt de context duidelijk waarin het sociaal kapitaal van de buurt Liebergen een betekenis krijgt. Deze paragraaf is een vervolg op de beschrijving van paragraaf 4.2.2 waar reeds een eerste kennismaking met de casus plaatsvond. Allereerst zal er in deze paragraaf een algemene omschrijving gegeven worden over de buurt (6.2.1). Vervolgens wordt stilgestaan bij de fysieke ingreep welke in de buurt heeft plaatsgevonden namelijk, de sloop en nieuwbouw van een woondienstencentrum (6.2.2). Naast de nieuwbouw van het woondienstencentrum hebben zich vermoedelijk ook andere ontwikkelingen voorgedaan in de buurt. Het is noodzakelijk dat deze overige ontwikkelingen in de buurt ook mee worden genomen in de context waarin het sociaal kapitaal van de buurt Liebergen een betekenis krijgt. Een beschrijving van deze overige ontwikkelingen zal plaatsvinden in paragraaf 6.2.3.

6.2.1 Algemene omschrijving Liebergen

De buurt Liebergen, voorheen Maranathakerkbuurt, is gelegen in de wijk Nieuw Oost te Hilversum. De buurt ligt aan de oostelijke kant van het spoor. Aan deze kant van het spoor kon aan het eind van de jaren '20 van de vorige eeuw, industrie een plaats krijgen. Het is dan ook aan deze kant van het spoor waar woningbouw voor de arbeider werd ontwikkeld, in tegenstelling tot het reeds ontwikkelde villadorp aan de andere kant van het spoor (Hendriks, 2009). De buurt is ontworpen door W.M. Dudok, de belangrijkste architect en stadsbouwmeester van Hilversum (KEI, n.d.c).

Dudok hield zich niet alleen bezig met het ontwerpen van enkele gebouwen, Dudok had ook een sterke stedenbouwkundige focus. Deze stedenbouwkundige focus is duidelijk terug te zien in Liebergen (Hendriks, 2009). In plaats van individuele gebouwen maakte Dudok gebruik van woonblokken om zo een compleet straatbeeld te kunnen ontwerpen. In de periode 1927-1930 werden diverse woonblokken volgens het ontwerp van W.M. Dudok gebouwd. Het woonblok had volgens W.M. Dudok als voordeel dat het saamhorigheidsgevoel en het veiligheidsgevoel van de buurtbewoners versterkt zou worden (Hendriks, 2009).



Figuur 25 Visualisatie Liebergen
Bron: Hendriks (2009)

Liebergen was / is geen buurt met veel problemen (A. Simons, persoonlijke communicatie, 2 november 2011; Dialoog, 2003). Het merendeel van de buurtbewoners bevindt zich in de leeftijdscategorie 25-45 jaar (30%) (CBS, n.d.c). Daarnaast huisvest de buurt veel ongehuwde mensen (50%), dit kan verband houden met het feit dat in de wijk eveneens veel éénpersoonshuishoudens te vinden zijn (38%) (CBS, n.d.c). Wijkagent Ronald Janssen bevestigt het beeld dat er in de buurt veel éénoudergezinnen gehuisvest zijn en gezinnen waarvan beide ouders werken. Dit heeft volgens hem onder meer invloed op het toezicht van ouders op hun kinderen en de beperkte tijd die men heeft voor sociale interactie met andere buurtbewoners (R. Janssen, persoonlijke communicatie, 21 oktober 2011). De buurt bestaat voor een groot deel uit autochtone bewoners (71%). De grootste groep niet-westerse bewoners hebben de Marokkaanse nationaliteit (8%). Het merendeel (51%) van de huishoudens heeft een laag besteedbaar inkomen tot € 25.100 per jaar (CBS, n.d.c). De buurt Liebergen bestaat uit 2.185 woningen waarvan 74 procent in het bezit is van de woningcorporaties Dudok Wonen, de Alliantie en het Gooi en Omstreken. Slechts 25 procent van de woningvoorraad is in particulier bezit (CBS, n.d.c). In bijlage 6 is een visueel overzicht te raadplegen van bovengenoemde statistieken.

Naast woningbouw biedt de buurt ook plaats aan twee basisscholen: de Wilgentorenschool (Katholieke basisschool) en de Nassauschool (Christelijke basisschool). Beiden zijn, vanuit architectonisch oogpunt, markante plekken in de wijk. Ze zijn ontworpen met de gedachten dat ze zichtbaar moeten zijn vanuit de wijk zodat ze een oriëntatiepunt bieden. Een ander belangrijk stedenbouwkundig aspect van W.M. Dudok was, dat de gebouwde omgeving uit moest nodigen tot sociale interactie. In Liebergen zijn twee ontmoetingsplekken aan te duiden, de speelplaats bij de Wilgentorenschool en het Van 't Hoffplein (Hendriks, 2009). Ook de overgang van privé gebied naar openbaar gebied, door middel van de voortuinen, nodigt uit tot sociale contacten met passanten of burens. Sinds 2005 biedt de buurt ook plaats voor een andere oriëntatie- en ontmoetingspunt in de wijk, namelijk: woondienstencentrum St. Joseph. De realisatie van dit woondienstencentrum was onderdeel van de stedelijke vernieuwing Liebergen. Op de plek waar vroeger bejaardencentrum St. Joseph en de Marimbaschool stonden, is nu een complex gerealiseerd welke gericht is op alle buurtbewoners.

6.2.2 Fysieke ingreep

In Liebergen is met de komst van Woondienstencentrum St. Joseph een aantal kleinschalige voorzieningen gerealiseerd, namelijk: een peuterspeelzaal, een kinderopvangvoorziening, een naschoolse opvang voorziening, een kapper, een fysiotherapeut en een wijksteunpunt met twee activiteitenruimten, een ontmoetingsruimte met restaurant en een steunpunt van de bibliotheek (Projectbureau Liebergen, 2002; Het Gooi en Omstreken, n.d.). Naast deze voorzieningen zijn in het complex ook levensloopbestendige appartementen gerealiseerd voor verschillende doelgroepen. Het gebouw bestaat uit een blokkenstructuur waarbij de zijde aan de Minckelersstraat een open karakter heeft en daarmee een uitnodigend gebaar maakt naar de buurt en haar bewoners (Het Gooi en Omstreken, n.d.). Tussen de woonblokken bevinden zich twee gemeenschappelijke tuinen met een groot terras, welke als ontmoetingsruimten dienen. Eén van de doelstellingen van de woondienstzone is verschillende mensen bij elkaar te brengen (Gemeente Hilversum, 2005).

Uit de enquête onder de buurtbewoners blijkt dat 36,8% met bepaalde regelmaat een bezoek brengt aan het wijkcentrum. De bezoekfrequentie van deze respondenten loopt uiteen van vaak tot soms.

	Aantal	Percentage	Cumulatief percentage
Vaak (minimaal 1-3 x per week)	8	14,0	14,0
Regelmatig (minimaal 1-3 x per maand)	8	14,0	28,0
Soms (minder dan 1-3 x per maand)	5	8,8	36,8
Nooit	36	63,2	100,0
Totaal	59	100,0	

Tabel 24 Bezoekersfrequentie St. Joseph

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Op basis van vragen die kenmerkende variabelen als resultaat hadden, blijkt dat er een aantoonbaar verband bestaat tussen de reden van het bezoek, de huishoudsamenstelling en de leeftijd van de respondent. Huishoudens met kinderen bezoeken St. Joseph vooral om praktische redenen. Eénpersoonshuishoudens daarentegen, bezoeken St. Joseph voornamelijk vanwege sociale redenen. Ditzelfde verband is logischerwijs terug te zien in de relatie tussen de leeftijd van de respondent en de reden voor het bezoeken van St. Joseph. Respondenten van 65 jaar en ouder bezoeken St. Joseph voornamelijk voor sociale contacten en respondenten in de leeftijdscategorie 25 – 45 jaar bezoeken

St. Joseph voornamelijk om praktische redenen. Voor de kruistabellen waaruit deze verbanden blijken kan bijlage 8 geraadpleegd worden.

6.2.3 Overige ontwikkelingen

Voor een goed begrip van de context waarin het sociaal kapitaal van de buurt Liebergen tot stand zal komen, is het noodzakelijk om te kijken naar de overige ontwikkelingen die de buurt heeft doorgemaakt. Een mogelijke stijging van het sociaal kapitaal in de buurt Liebergen kan niet één op één in relatie gebracht worden met de komst van woondienstencentrum St. Joseph. Er zal stilgestaan worden bij de stedelijke vernieuwing Liebergen, welke een belangrijke ontwikkeling voor deze buurt is geweest.

Stedelijke vernieuwing Liebergen

In juni 2000 werd door de gemeenteraad van Hilversum vastgesteld dat de buurt Liebergen van dusdanige stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarde is dat het behouden moet worden. De buurt kreeg de status van beschermd stads-dorpsgezicht (DudokWonen, n.d). De aanleiding voor de stedelijke vernieuwing Liebergen kwam echter niet direct voort uit het behoud van deze cultuurhistorische waarde. De noodzaak tot stedelijke vernieuwing kwam hoofdzakelijk voort uit de slechte staat van de woningen. Daarnaast was er ook op de thema's zorg en welzijn, duurzaamheid, openbare ruimte en het voorzieningenniveau, behoefte aan vernieuwing. Zodoende is er een integraal programma stedelijke vernieuwing opgesteld om de buurt een impuls te geven.

Het plan voor de stedelijke vernieuwing van Liebergen bestond uit vijf concrete ingrepen:

- *Nieuwbouw van 700 woningen, waarvan 250 volgens de Dudok-revisited-methode;*
- *Bodemsanering van de oude huisvuilstortplaats onder de wijk;*
- *Realisering van woondienstzone St. Joseph met een wijksteunpunt;*
- *Plan voor de openbare ruimte volgens de eisen van het beschermde stadsgezicht en van een zorgvriendelijke wijk;*
- *Nieuwe invulling van het bedrijventerrein van 5 hectare langs het spoor (Mussenstraat).*

(KEI, n.d.c)

In 2002 is Dudok Wonen begonnen aan haar eerste project in het kader van de stedelijke vernieuwing Liebergen. Dit project was de renovatie van de woningen aan de Spreeuwenstraat en de Duivenstraat. Deze woningen zijn met grote zorgvuldigheid en tot in detail gerenoveerd. Om een betere plattegrond te krijgen zijn er woningen samengevoegd. In de Duivenstraat was vóór de renovatie sprake van twintig woningen, nu zijn er dertien woningen. Dit had consequenties voor de bewoners, die konden niet allemaal terugkeren naar hun buurt.

Naast de woningen aan de Duivenstraat en de Spreeuwenstraat waren er nog meer woningen die klein, gehorig en een laag voorzieningenniveau hadden. Kortom, woningen die niet voldeden aan de huidige vereisten voor woontechnische kwaliteit. (Projectbureau Liebergen, 2002, p. 5-8). Renovatie van alle woningen was financieel niet haalbaar. Er is zodoende gezocht naar een methode waarbij de woningen opgeknapt konden worden met behoud van de cultuurhistorische waarden. Architect Hans Ruijsenaars ontwierp daarom de Dudok Revisited Methode. Deze methode hield volledige sloop en nieuwbouw in met behoud van cultuurhistorische waarden. In het ontwerp van de nieuwbouw is sterk rekening gehouden met de uitgangspunten van architect Dudok zodat de stedenbouwkundige

en architectonische kwaliteiten van de wijk behouden zouden blijven. De woningen zijn breder en dieper teruggebouwd. Aan het oorspronkelijke straatbeeld is nauwelijks iets veranderd (figuur 26).



Figuur 26 Visualisatie Duivenstraat vroeger en nu (na renovatie)
Bron: Mediabank, n.d.; Hilversum in kaart, n.d.

De herstructurering in Liebergen heeft ervoor gezorgd dat bestaande sociale structuren ontvlochten zijn (T. Tuk, persoonlijke communicatie, 6 september 2011). Op bepaalde plekken in de buurt heeft dit een positief effect gehad. Met name rond het Van 't Hoffplein en de Marconiestraat was in de loop der jaren een zeer hechte gemeenschap ontstaan. Het “bonding capital” was daar zo sterk geworden dat deze gemeenschap overlast veroorzaakten en het veiligheidsgevoel van de overige buurtbewoners beïnvloedde. Gesteld kan daarom worden, dat het ontvlechten van bepaalde sociale structuren in dit specifieke geval vermoedelijk een positief effect heeft gehad op het sociaal kapitaal in de buurt. Hendriks (2009) heeft onderzocht in hoeverre de buurtbewoners van Liebergen de stijlkenmerken van architect W.M. Dudok, beleven en waarderen. Hieruit blijkt dat bewoners zich veilig voelen in de wijk en dat het woonblok hier een positieve bijdrage aan levert. De voortuin wordt niet bewust gebruikt om sociale contacten te leggen met andere buurtbewoners. Daarnaast worden ook de, van origine bedoelde, ontmoetingsplekken Van 't Hoffplein en het Speelhoff zeer weinig gebruikt om sociale contacten te leggen met andere buurtbewoners (Hendriks, 2009). De samenwerking en gestructureerde overleggen tussen verschillende partijen (gemeente, politie, welzijn, zorg en woningcorporatie) heeft een positieve impuls gegeven aan de buurt die, vermoedelijk, indirect een verbetering van het sociaal kapitaal tot gevolg heeft gehad (T. Tuk, persoonlijke communicatie, 6 september 2011).

6.3 Vertrouwen

Het vertrouwen tussen buurtbewoners is een belangrijke parameter voor sociaal kapitaal in de buurt. Een zekere mate van vertrouwen is noodzakelijk voor het aangaan van netwerken. Daarnaast zullen normen beter nageleefd worden als het vertrouwen onderling goed is. Het zichtbaar maken van het vertrouwensniveau tussen buurtbewoners is moeilijk. Op basis van bestaande bronnen en een analyse van de enquêteresultaten, zal een oordeel gegeven worden over het vertrouwen tussen buurtbewoners van Liebergen. Allereerst zal in paragraaf 6.3.1 een analyse plaatsvinden van de secundaire bronnen. In paragraaf 6.3.2 zullen de enquêteresultaten geanalyseerd worden en in paragraaf 6.3.3 zal een algemene beoordeling worden gegeven.

6.2.4 Analyse secundaire bronnen

Om te kunnen bepalen in hoeverre het vertrouwen tussen buurtbewoners verbeterd is door de komst van woondienstencentrum St. Joseph, zal allereerst gekeken worden naar de feitelijke cijfers omtrent verhuiscgenigheid. Bij de operationalisatie is immers gesuggereerd dat indien het vertrouwen tussen buurtbewoners hoog is, de verhuiscgenigheid laag zal zijn. Met deze stellingname dient figuur 27 geïnterpreteerd te worden.

De resultaten van de jaarlijkse Omnibus enquête die de gemeente Hilversum uitvoert onder haar inwoners, zijn geraadpleegd om de verhuiscgenigheid van de bewoners in Liebergen te achterhalen. Uit deze data blijkt dat de bewoners in Liebergen door de jaren heen minder geneigd zijn te verhuizen. Deze afname kan veroorzaakt worden door een toename in het vertrouwen dat buurtbewoners onderling hebben. Deze mogelijke toename in vertrouwen kan veroorzaakt zijn door de komst van woondienstencentrum St. Joseph.



Figuur 27 Verhuiscgenigheid

Bron: Omnibus enquête gemeente Hilversum, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

Uit de resultaten van de Omnibus enquête van de gemeente Hilversum, kan voorzichtig gesteld worden dat het vertrouwen tussen buurtbewoners is toegenomen en dat dit mogelijkwerwijs veroorzaakt is door de komst van woondienstencentrum St. Joseph. Om deze feitelijke data verder te kunnen onderbouwen, zal deze nu aangevuld worden met de resultaten van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Liebergen.

6.2.5 Analyse enquête resultaten

Uit de enquête onder buurtbewoners blijkt dat het vertrouwen tussen buurtbewoners groot is in Liebergen. Ruim 86 procent van de geënquêteerde buurtbewoners vertrouwt in algemene zin andere buurtbewoners⁸. Slechts 13,5 procent geeft aan steeds op zijn/haar hoede te zijn. Daarnaast geeft ruim driekwart van de geënquêteerden aan dat hij/zij de sleutel achter kan laten bij burens of andere buurtbewoners.

⁸ Voor het algemeen vertrouwen dat buurtbewoners in elkaar hebben geldt dat de uitslag representatief is voor 75% van alle buurtbewoners. Dit blijkt uit de binominale toets (de Asymp. Sig. (1-tailes) is kleiner is dan 0,05).

Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	45	78,9	86,5
Nee	7	12,3	13,5
Totaal	52	91,2	100,0
Geen antwoord	5	8,8	
Totaal	57	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,033		
Beoordeling	Goed		

Tabel 25 Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners	Aantal	Percentage
Ja	44	77,2
Nee	13	22,8
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,419	
Beoordeling	Goed	

Tabel 26 Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

6.2.6 Beoordeling onderling vertrouwen buurtbewoners

De analyse van verhuisgeneigdheid, waaruit voorzichtig gesteld werd dat vertrouwen tussen buurtbewoners is toegenomen, wordt bevestigd door de enquêteresultaten. Vermoedelijk heeft de komst van woondienstencentrum St. Joseph direct invloed gehad op het vertrouwensniveau. De buurtbewoners die meededen aan de enquête, denken dat de invloed 'matig' is geweest. In totaal hebben 45 van de 57 respondenten antwoord gegeven op de vraag in hoeverre de komst van St. Joseph heeft bijgedragen aan een verbetering van het vertrouwen tussen buurtbewoners. Veertig procent van deze respondenten denkt dat de komst van de Poorten enigszins van positieve invloed is geweest op het onderling vertrouwen. Deze respondenten zijn echter wel verdeeld over de mate van invloed dat St. Joseph hierop heeft gehad. Zo'n 31 procent geeft aan dat de invloed matig is, slechts 10,5 procent geeft aan dat St. Joseph veel invloed heeft gehad op het onderling vertrouwen tussen buurtbewoners.

Mate van invloed St. Joseph op het vertrouwen van buurtbewoners onderling	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Veel invloed	6	10,5	13,3
Weinig invloed	18	31,6	40,0
Geen invloed	21	36,8	46,7
Totaal	45	78,9	100,0
Geen antwoord	12	21,1	
Totaal	57	100,0	
Beoordeling	Matig		

Tabel 27 Mate van invloed St. Joseph op het vertrouwen van buurtbewoners onderling

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

6.4 Netwerken

In deze paragraaf wordt het netwerkgedrag van de buurtbewoners in Liebergen onder de loep genomen. De mate waarin buurtbewoners netwerken aangaan en met elkaar samen werken, zijn parameters om de mate van sociaal kapitaal inzichtelijk te maken. Allereerst zal data welke verkregen is vanuit secundaire bronnen geanalyseerd worden (paragraaf 6.4.1). Vervolgens zal bepaald worden in hoeverre de primaire gegevens, welke verzameld zijn met behulp van de indicatieve enquête, dit beeld al dan niet bevestigen (paragraaf 6.4.2). In paragraaf 6.4.3 zal een algemene beoordeling worden gegeven.

6.2.7 Analyse secundaire bronnen

Het netwerkgedrag van mensen is in het huidige tijdperk niet zozeer plaatsgebonden. Mensen kunnen op uiteenlopende manieren met elkaar in contact komen. Dit maakt het moeilijk het netwerkgedrag van buurtbewoners inzichtelijk te maken. In de huidige samenleving is de digitale netwerkomgeving niet meer weg te denken. Om inzicht te verkrijgen in het netwerkgedrag van de buurtbewoners in Liebergen is zodoende gekeken naar de grootte van het digitale netwerk op Buurtlink.

In de omgeving van woondienstencentrum St. Joseph (postcode 1223 LD) zijn 275 buurtbewoners aangemeld bij dit digitale netwerk (Buurtlink, n.d.b). Sinds het ontstaan van Buurtlink in 2006 is een stijgende lijn waarneembaar van buurtbewoners in Liebergen die zich aanmeldde voor buurtlink.



Figuur 28 Aantal aanmeldingen Buurtlink naar aanmeldingsjaar, Liebergen
Bron: Buurtlink, n.d.b

Dat het aantal aanmeldingen op Buurtlink nog altijd toeneemt, duidt op een zekere mate van buurtbetrokkenheid onder de bewoners van Liebergen. Uit een inhoudelijke documentenanalyse wordt deze buurtbetrokkenheid bevestigd. In voorbereiding op de stedelijke vernieuwing in Liebergen was de organisatiegraad onder buurtbewoners groot. Samen met buurtbewoners werd er een buurtvisie opgesteld. In totaal hebben er zo'n driehonderd buurtbewoners meegepraat over de buurtvisie (Dialoog, 2003). Er was een grote groep bewoners die zich heeft gebogen over verschillende vraagstukken (Gemeente Hilversum, 2002). *"De informatieavonden werden goed bezocht en er was een actieve groep van bewoners die zich bezig hield met alle zaken omtrent de grondvervuiling"* (A. Simons, persoonlijke communicatie, 8 november 2011). Er werd een klankbordgroep van bewoners in het leven geroepen om toe te zien op de naleving van de opgestelde buurtvisie (Projectbureau Liebergen, 2002). In 2003 heeft er, middels een telefonische enquête, een evaluatie plaatsgevonden van het interactieve beleidsvormingsproces met buurtbewoners. Er zijn 215 mensen telefonisch benaderd waarvan er 196 hebben meegewerkt aan de telefonische enquête. Hiervan hadden er zestig deelgenomen aan het interactieve

beleidsvormingsproces en de overige 136 geënquêteerde niet. Opvallend is dat bijna de helft van de bewoners die niet hadden deelgenomen aan het proces dit verweten aan tijdgebrek. Het ontbreken van interesse scoorde aanzienlijk lager (Dialoog, 2003). Dat de bewoners actief betrokken zijn geweest in de periode voor de stedelijke vernieuwing, blijkt uit het feit dat bijna tachtig procent van de bewoners meer dan één bijeenkomst bijwoonde (Dialoog, 2003). De grote bereidheid van buurtbewoners toen, gaf aan dat er reeds voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph, sociaal kapitaal aanwezig was. Dialoog (2003) concludeerde dat het interactieve beleidsvormingsproces ervoor heeft gezorgd dat de wijk weer is gaan leven, *“dat leek voor het opstellen van de buurtvisie minder het geval te zijn”* (Dialoog, 2003).

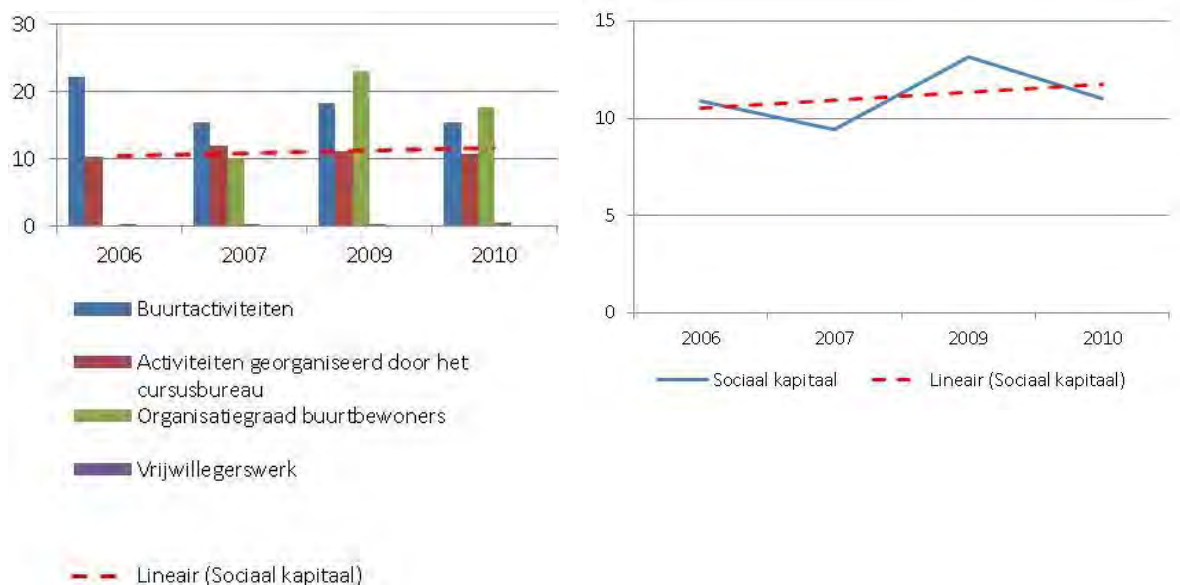


Figuur 29 Klankbordgroep Liebergen
Bron: Gemeente Hilversum, 2008

Naast de grote betrokkenheid die de buurtbewoners hadden bij het interactieve beleidsvormingsproces kwamen er ook eigen initiatieven vanuit de buurt. Er kwam een verzoek binnen van de bewoners rondom het Liebergerhofje. Ook zij wilde graag verandering. De gemeente heeft toen gehoor gegeven aan deze groep bewoners en gezamenlijk naar de wensen en mogelijkheden gekeken (A. Simons, persoonlijke communicatie, 8 november 2011). Dit is een goed voorbeeld van hoe buurtbewoners zich hebben georganiseerd en gezamenlijk een verzoek hebben gedaan bij de gemeente. Een signaal dat er op duidt dat er ook voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph een zekere mate van sociaal kapitaal aanwezig was.

Sinds de komst van St. Joseph en de actieve inzet van verschillende zorgpartijen en opbouwwerk, worden gezamenlijke acties beter geregistreerd. Zodoende is het aannemelijk om te stellen dat het netwerk gedrag van de buurtbewoners is toegenomen. Uit het jaarverslag van Versa Welzijn (2007) blijkt dat er in 2007 ingespeeld is op de actualiteit rond de herstructurering, de woondienstenzone en het samenleven rond het Liebergerhofje. Buurtbewoners hebben zich georganiseerd in een bewonerspanel en op een bewonersdag welke geheel in het teken stond van de herstructurering Liebergen. Daarnaast hebben bewoners van St. Joseph en Liebergen in 2007 met een handtekeningenactie laten zien dat zij graag een versmarkt op het binnenplein van St. Joseph zagen komen. Zo'n 250 bewoners maakten dit kenbaar door zijn of haar handtekening te plaatsen (Gooi & Eemlander, 2007). De versmarkt is er gekomen door de sterke organisatiegraad van de bewoners. Helaas is de markt na een proefperiode toch opgeheven doordat het draagvlak uiteindelijk te klein bleek. In 2009 waren er aanzienlijk meer momenten waarbij buurtbewoners zich organiseerden. Zo was er onder andere een opschoonactie, een overleg over de groenstrook aan de Anthony Fokkerweg, een overleg omtrent de leefbaarheid rondom het Ooievaarplein en diverse buurtcontactmiddagen. In 2010 was de organisatiegraad eveneens hoog echter, op basis van het aantal participanten, lager dan in 2009.

Met de komst van woondienstencentrum St. Joseph is het aantal buurtactiviteiten toegenomen. In 2006 werden er nog zo'n 147 bijeenkomsten georganiseerd in 2010 waren dit al 581 bijeenkomsten. Er worden activiteiten georganiseerd voor kinderen (4 tot en met 12 jaar), volwassenen en senioren. Dit kunnen activiteiten zijn waar mensen zich voor inschrijven bij het cursusbureau en cursusgeld betalen maar het kunnen ook buurtactiviteiten zijn die gratis zijn of tegen een kostprijs vergoeding (T. Tuk, persoonlijke communicatie, 9 november 2011).



Figuur 30 Sociaal kapitaal op basis van netwerkgedrag
Bron: Jaarverslagen Versa Welzijn 2006, 2007, 2009 en 2010

Volgens Mevrouw Orthmann, een zeer actieve buurtbewoonster, hebben de buurtactiviteiten een positief effect op de omgang tussen buurtbewoners. Het woondienstencentrum heeft alleen maar tot verbetering geleid (H. Orthmann, persoonlijke communicatie, 14 november 2011). *“De komst van Woondienstencentrum St. Joseph was essentieel om onze activiteiten in de buurt voort te zetten, zonder locatie was dit uiteindelijk dood gebloed”* (H. Orthmann, persoonlijke communicatie, 14 november 2011). De organisatielast van buurtactiviteiten ligt over het algemeen bij een klein aantal buurtbewoners. Volgens mevrouw Orthmann wordt dit veroorzaakt doordat de buurt een groot aandeel tweeverdieners huisvest die over het algemeen weinig tijd hebben. Dit neemt echter niet weg dat de participatiegraad bij activiteiten altijd hoog is en dat er nog altijd nieuwe mensen aanhaken (H. Orthmann, persoonlijke communicatie, 14 november 2011).

Uit de secundaire bronnen blijkt dat het netwerkgedrag(online) in de buurt is toegenomen. Daarnaast is gebleken dat de organisatiegraad in de buurt groot is als er fysieke ingrepen gepland staan die effect hebben op de buurt en de leefomgeving. In hoeverre de komst van woondienstencentrum St. Joseph tot een verdere toename in het netwerkgedrag van buurtbewoners heeft geleid, is moeilijk te concluderen op basis van de secundaire bronnen. De cijfers van Versa Welzijn tonen aan dat de diversiteit aan activiteiten, welke georganiseerd wordt in St. Joseph, is toegenomen en dat ook het aantal deelnemers toenam in de jaren na het ontstaan van St. Joseph. Doordat het aantal deelnemers in de loop der jaren is toegenomen, is de kans groot dat deze deelnemers onderling een netwerk zijn gaan vormen. Er bestaat zodoende de kans dat

woondienstencentrum St. Joseph indirect tot een toename van netwerkvorming en sociaal kapitaal heeft geleid. Om de resultaten van de secundaire bronnen verder te kunnen onderbouwen zal deze nu aangevuld worden met de resultaten van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Liebergen.

6.2.8 Analyse enquête resultaten

Uit het enquête onderzoek, onder 57 buurtbewoners in de buurt Liebergen, is gebleken dat het netwerkgedrag van buurtbewoners minimaal is. Er zijn maar weinig buurtbewoners die actief zijn als vrijwilliger (17,5%) of lid zijn van een vereniging (28,1%). Daarnaast is gebleken dat slechts twaalf geënquêteerde buurtbewoners (21,1%) wel eens deelnemen aan buurtactiviteiten in of rondom woondienstencentrum St. Joseph. Ondanks het feit dat er relatief weinig buurtbewoners deelnemen aan dergelijke activiteiten is het herkenningspercentage onder buurtbewoners erg hoog. Ruim 73 procent van de geënquêteerde buurtbewoners herkent over het algemeen zijn/haar buurtbewoners⁹. Deze uitslag duidt erop dat woondienstencentrum St. Joseph maar weinig invloed heeft gehad op de mate waarin buurtbewoners elkaar herkennen en netwerken aan gaan. Een groot aandeel van de respondenten (77,2%) is de afgelopen jaren niet actiever geworden als vrijwilliger danwel als deelnemer van buurtactiviteiten. De komst van St. Joseph lijkt zodoende maar weinig invloed te hebben op het netwerkgedrag van de respondenten.

Doet aan vrijwilligerswerk	Aantal	Percentage
Ja	10	17,5
Nee	47	82,5
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,124	
Beoordeling	Slecht	

Tabel 28 Doet aan vrijwilligerswerk

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Lidmaatschap vereniging	Aantal	Percentage
Ja	16	28,1
Nee	41	71,9
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,343	
Beoordeling	Matig	

Tabel 29 Lidmaatschap vereniging

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

⁹ Uit de binominale toets blijkt zelfs dat deze score representatief is voor 75 procent van de overige buurtbewoners.

Deelname aan buurtactiviteiten in/rondom St. Joseph	Aantal	Percentage
Ja	12	21,1
Nee	45	78,9
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,303	
Beoordeling	Slecht	

Tabel 30 Deelname aan buurtactiviteiten in/rondom St. Joseph
Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Herkenning van buurtbewoners	Aantal	Percentage
Over het algemeen wel	42	73,7
Over het algemeen niet	15	26,3
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,000	
Beoordeling	Goed	

Tabel 31 Herkenning van buurtbewoners
Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Actiever geworden in de buurt	Aantal	Percentage
Ja	12	21,1
Nee	44	77,2
Geen antwoord	1	1,8
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp.Sig. (1-tailed)	0,329	
Beoordeling	Slecht	

Tabel 32 Actiever geworden in de buurt
Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

6.2.9 Beoordeling netwerkgedrag buurtbewoners

Uit de analyse van de secundaire bronnen bleek dat er voor de komst van St. Joseph een zekere mate van organisatiegraad aanwezig was. Doordat de diversiteit aan activiteiten en het aantal deelnemers de afgelopen jaren toenam, werd op basis van de secundaire bronnen de voorzichtige conclusie getrokken dat de komst van woondienstencentrum St. Joseph een positieve bijdrage heeft geleverd aan het netwerkgedrag van buurtbewoners. Er is echter een contradictie ontstaan tussen het beeld dat geschept werd door de secundaire bronnen en het beeld dat is ontstaan na beoordeling van de enquêteresultaten. Hieruit blijkt immers dat weinig buurtbewoners netwerken aangaan doormiddel van vrijwilligerswerk of lid zijn van een vereniging. Daarnaast komt vrij duidelijk uit de enquête naar voren dat buurtbewoners elkaar over het algemeen herkennen ondanks het feit dat slechts één derde aangaf deel te nemen aan buurtactiviteiten. Op basis van secundaire bronnen is het aannemelijk te stellen dat de buurtbetrokkenheid en het netwerkgedrag van buurtbewoners is toegenomen echter, de conclusie dat dit veroorzaakt is door woondienstencentrum St. Joseph is discutabel.

6.5 Normen

De mate waarin normen & waarden en ongeschreven regels worden nageleefd is een vorm van sociaal kapitaal. Verondersteld wordt dat goede naleving van normen, waarden en ongeschreven regels in de regel leidt tot minder meldingen bij de politie. Om inzicht te verkrijgen in de naleving van normen en waarden is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van secundaire bronnen. Om de invloed van de komst van St. Joseph na te gaan, heeft er een analyse plaatsgevonden van de geregistreerde politiecijfers die enig verband houden met normen & waarden. Deze cijfers zijn aangevuld met behulp van de gegevens verkregen uit de indicatieve enquête onder buurtbewoners. Met behulp van deze enquête is getracht eveneens informatie te verkrijgen over de ongeschreven regels.

Allereerst zal data, welke verkregen is vanuit secundaire bronnen, geanalyseerd worden (paragraaf 6.5.1). Vervolgens zal bepaald worden in hoeverre de primaire gegevens, welke verzameld zijn met behulp van de indicatieve enquête, dit beeld al dan niet bevestigen (paragraaf 6.5.2). In paragraaf 6.5.3 zal een algemene beoordeling worden gegeven.

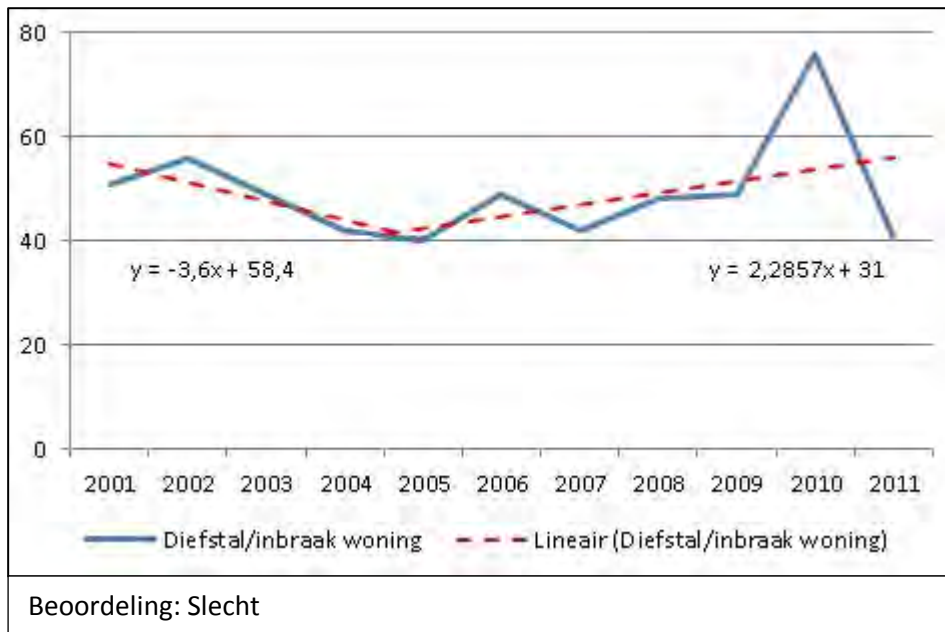
6.2.10 Analyse secundaire bronnen

De volgende geregistreerde incidenten zijn in de analyse opgenomen:

- Diefstal/inbraak woning;
- Burengerucht;
- Vernieling casu quo zaakbeschadiging;
- Drugs/drankoverlast;
- Afval;
- Bedreiging.

In het algemeen worden woninginbraken gepleegd door eigen buurtbewoners (R. Janssen, persoonlijke communicatie, 21 oktober 2011). Een afname in deze cijfers is dus positief en kan duiden op een toename in gedeelde normen ofwel een toename in sociaal kapitaal. In de periode voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph vertoont de trendlijn van het aantal woninginbraken een dalende lijn. Na de komst van St. Joseph in 2005, fluctueren de geregistreerde inbraakcijfers met een enorme uitschieter in 2010. Deze uitschieter kan volgens Tukkie Tuk mogelijk verklaard worden door een aantal criminelen die in 2010 actief waren in Hilversum Noord en Oost. Deze criminelen zijn halverwege 2011 opgepakt wat mogelijk een verklaring is voor de daling in 2011 (T. Tuk, persoonlijke communicatie 15 december 2011).

De invloed van St. Joseph op het aantal woninginbraken wordt beoordeeld met 'slecht' aangezien de trendlijn eerst een daling vertoont en na de komst van St. Joseph een stijging.

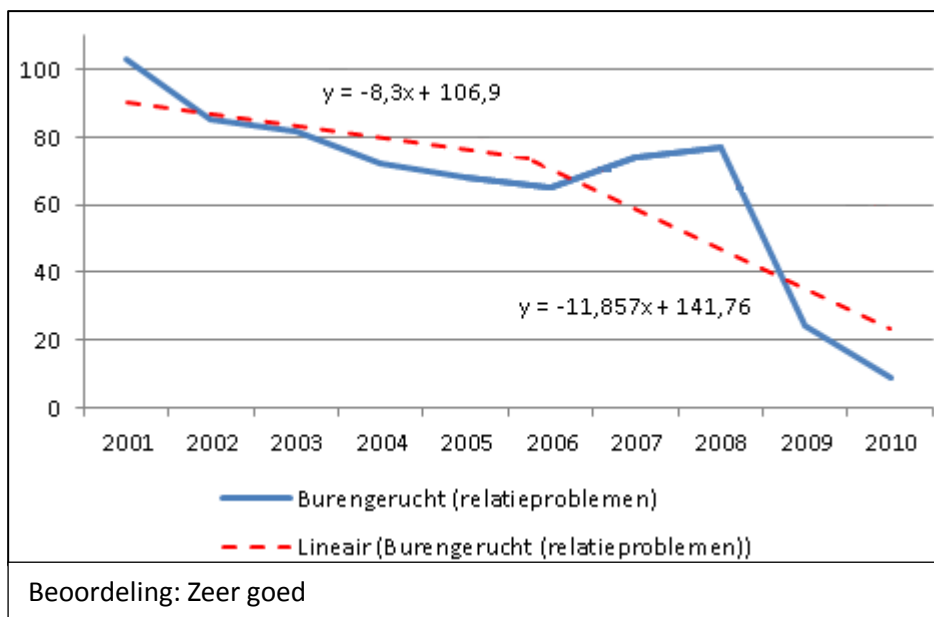


Figuur 31 Diefstal/inbraak woning

Bron: Systeem Kubus, Politie Flevoland, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

In figuur 32 zijn de geregistreerde meldingen van geluidsoverlast door burenen (burengerucht) visueel weergegeven in een lijngrafiek. Waar te nemen is dat in de periode (2001-2005), voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph, het aantal meldingen burengerucht afnam. De daling van de trendlijn is -8,3. Na de komst van St. Joseph wordt deze trend doorgezet, de daling is echter sterker (-11,857) zo blijkt uit het eerste deel van deze lineaire vergelijking. Deze sterke daling wordt volgens Tukkie Tuk (opbouwwerksters Versa Welzijn) vermoedelijk verklaard door de effectiviteit van het "netwerkoverleg wonen" waar diverse netwerkpartners stil staan bij het item woonoverlast. Probleemsignalering en doorverwijzingen tussen netwerkpartners lijken hun vruchten af te werpen. Een andere verklaring voor de sterke daling is wellicht de diversiteit van de woningen welke is nagestreefd met de stedelijke vernieuwing. Buurtbewoners met verschillende achtergronden en inkomenssituaties wonen door elkaar.

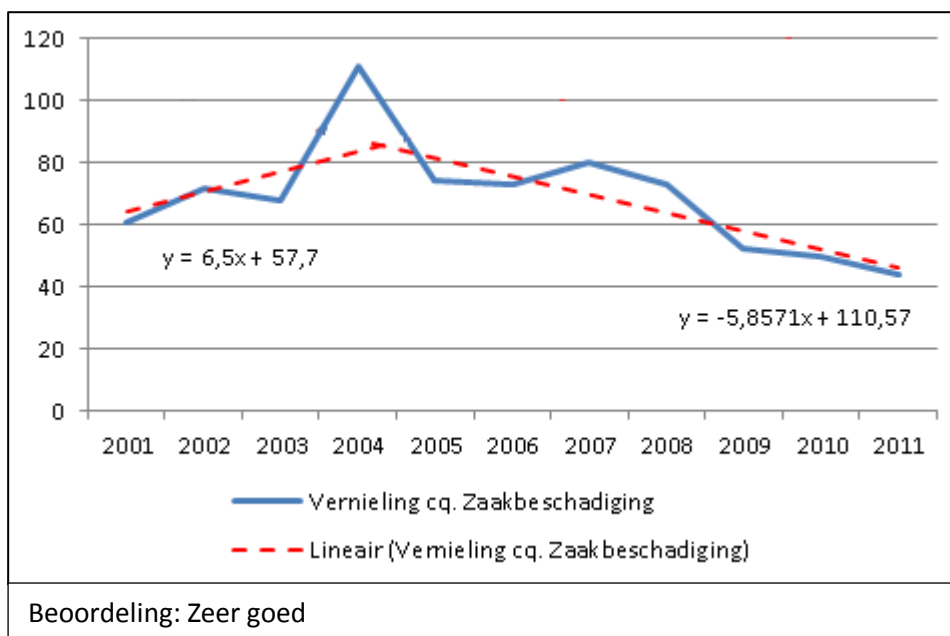
In het kader van de beoordelingssystematiek scoort de komst van St. Joseph een 'goed' doordat er tweemaal een dalende, trendlijn zichtbaar is.



Figuur 32 Burengerucht

Bron: Systeem Kubus, Politie Flevoland, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

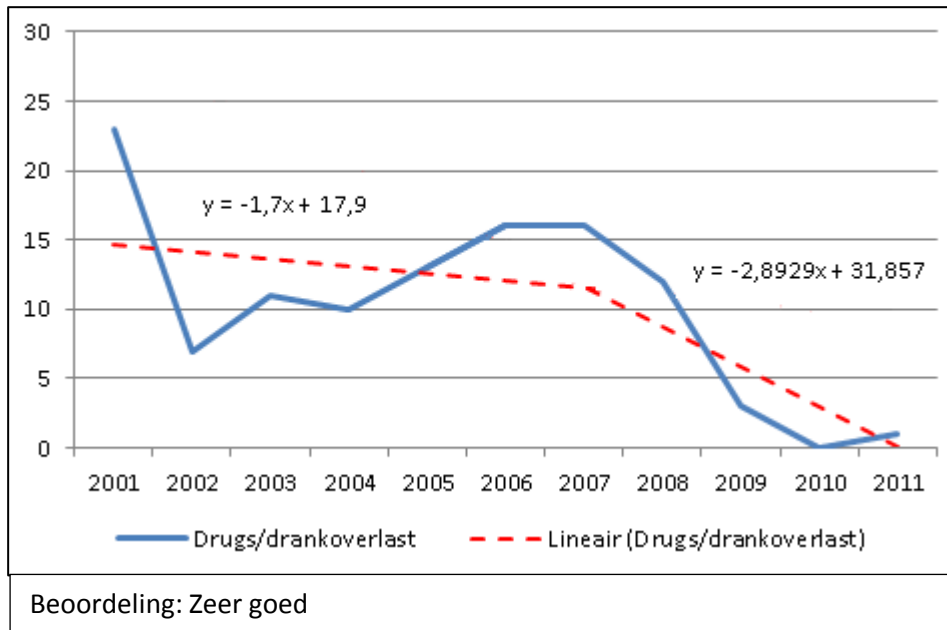
De trendlijn van het aantal meldingen van vernieling en zaakbeschadiging vertoont voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph een stijging. Deze stijging is wellicht het gevolg van de stedelijke vernieuwing welke toen in volle gang was. Dit vermoeden wordt bevestigd door Tukkie Tuk die stelt dat afbraak en vuil elkaar aantrekken en dat ook vernieling en zaakbeschadiging hierdoor worden aangetrokken. Na de komst van St. Joseph in 2005 vertoont de trendlijn een daling. Het is aannemelijk te stellen dat door een stijging in het sociaal kapitaal, vermoedelijk veroorzaakt door de komst van St. Joseph, het aantal meldingen van vandalisme en zaakbeschadiging is afgenomen.



Figuur 33 Vernieling cq. Zaakbeschadiging

Bron: Systeem Kubus, Politie Flevoland, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

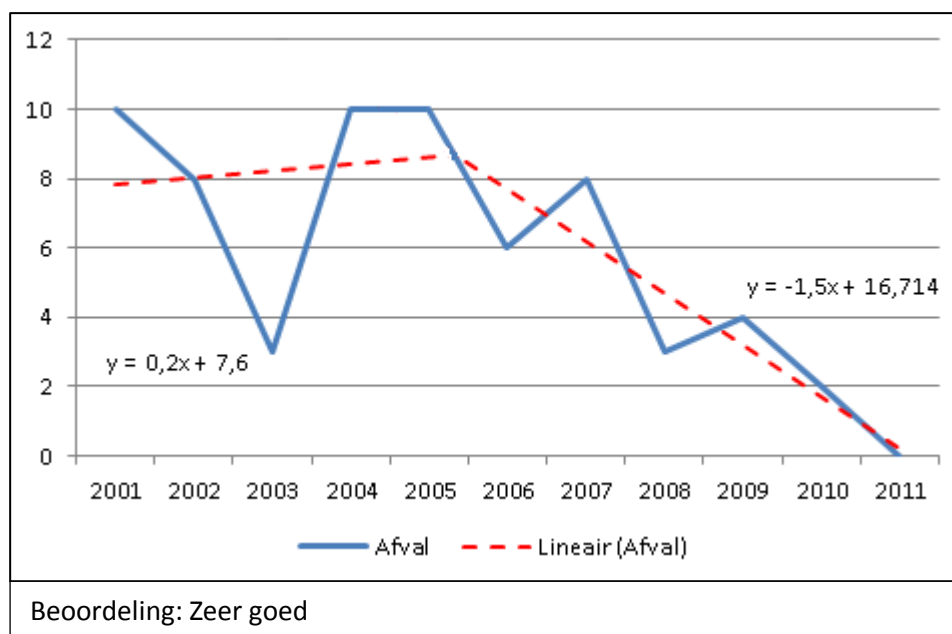
Het aantal meldingen dat betrekking heeft op overlast door drugs en/of drank vertoont een dalende lijn, zowel voor als na de komst van woondienstencentrum St. Joseph. In de periode van 2001-2004 vertoont de lijn een daling van -1,7. Na de komst van St. Joseph wordt deze trend doorgezet, de daling is zelfs sterker (-2,89) zo blijkt uit het eerste deel van deze lineaire vergelijking. Een verklaring voor de fluctuatie is moeilijk te geven en is wellicht veroorzaakt door de mate van politieinzet (T. Tuk, persoonlijke communicatie, 15 december 2011). In het kader van de beoordelingssystematiek scoort de komst van St. Joseph een 'zeer goed' doordat er tweemaal een dalende, trendlijn zichtbaar is.



Figuur 34 Drugs/drankoverlast

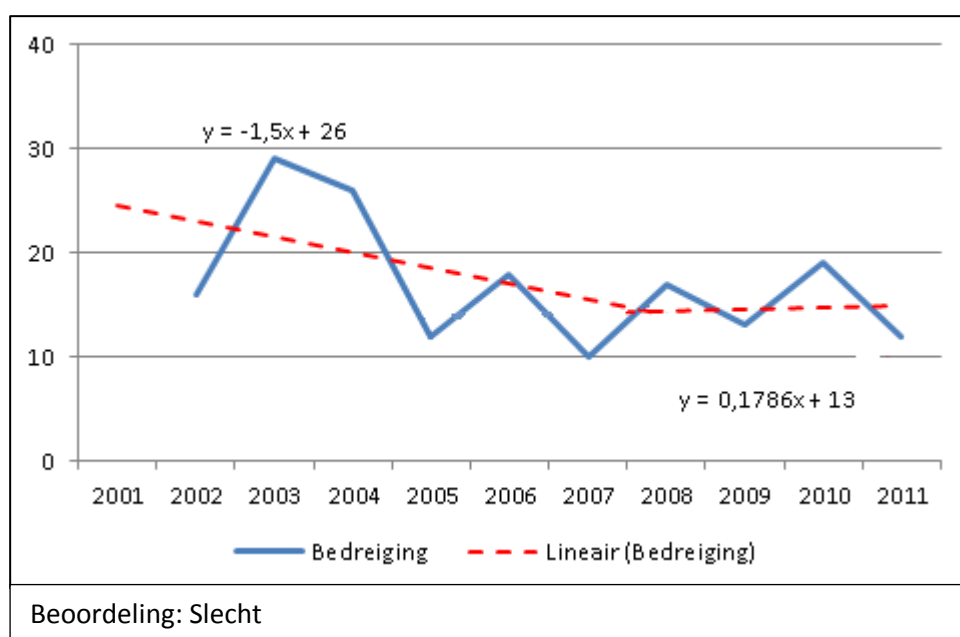
Bron: Systeem Kubus, Politie Flevoland, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

Statistieken omtrent afval in de buurt zijn een aannemelijke proxy als het gaat om de naleving van normen & waarden en ongeschreven regels. Uit het aantal geregistreerde incidenten blijkt dat het aantal meldingen is afgenomen na de komst van de St. Joseph. De trendlijn vertoont een daling van -1,5 daar waar deze in de periode 2001-2004 nog licht steeg (0,2). Voorzichtig kan gesteld worden dat St. Joseph een positieve invloed heeft op de mate waarin buurtbewoners omgaan met hun leefomgeving. Externe factoren die vermoedelijke een positief effect hebben gehad zijn het "netwerkoverleg Oost" en de verbeterde samenwerking met het Groot Afval Depot [GAD] (T.Tuk, persoonlijke communicatie, 15 december 2011). Daarnaast is met de "Stedelijke vernieuwing Liebergen" meer aandacht gekomen voor afval op straat, er zijn onder andere ondergrondse afvalcontainers gekomen. Daarnaast haakt de buurt in bij de landelijke opschoondag NL doet. Hierdoor worden buurtbewoners bewuster over afval (T.Tuk, persoonlijke communicatie, 15 december 2011).



Figuur 35 Afval

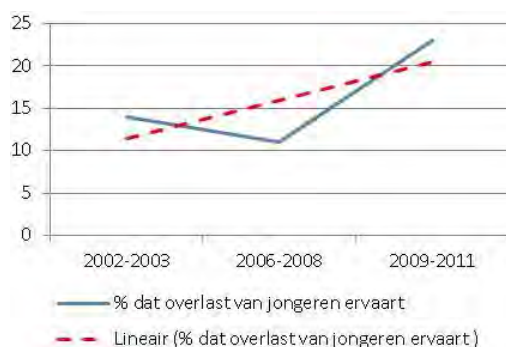
Bron: Systeem Kubus, Politie Flevoland, persoonlijke communicatie, 4 november 2011



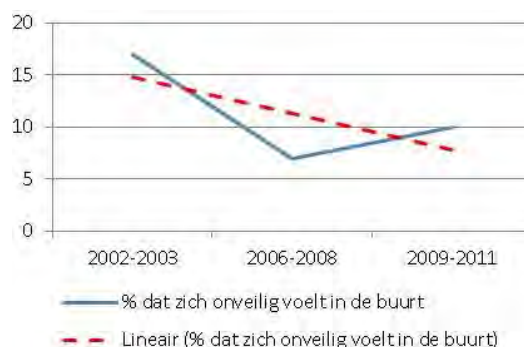
Figuur 36 Bedreiging

Bron: Systeem Kubus, Politie Flevoland, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

In figuur 36 is het aantal meldingen van bedreigingen uitgezet in een lijngrafiek. Waar te nemen is dat voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph, de trendlijn van het aantal bedreigingen een daling vertoont van $-1,5$. Na de komst van St. Joseph fluctueert het aantal meldingen. Het lange termijn gemiddelde over de periode 2005-2011 vertoont echter een lichte stijging van $0,1786$. Door het toepassen van de beoordelingsmethodiek scoort woondienstencentrum St. Joseph 'slecht'.



Figuur 37 Overlast van jongeren
Bron: Omnibus enquête gemeente Hilversum

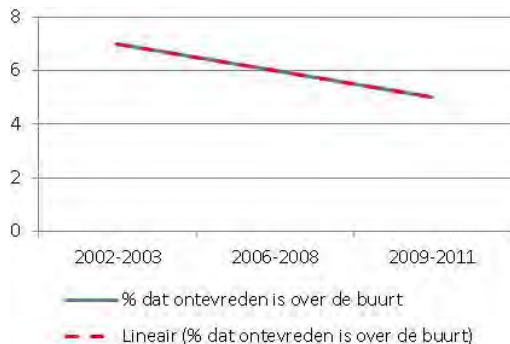


Figuur 38 Onveiligheidsgevoel
Bron: Omnibus enquête gemeente Hilversum

De resultaten van de jaarlijkse Omnibus enquête die de gemeente Hilversum uitvoert onder haar inwoners, laat zien dat de bewoners van Liebergen in toenemende mate overlast ervaren van jongeren. Volgens wijkagent Ronald Janssen zijn plekken waar jongeren hangen zover het algemeen veilig (R. Janssen, persoonlijke communicatie, 21 oktober 2011). Toch veroorzaken deze “hangjongeren” de nodige overlast in Liebergen. De enorme piek in het percentage bewoners dat overlast ervaart van jongeren, wordt volgens buurtbewoonster mevrouw Orthmann veroorzaakt vanwege het feit dat de jeugd geen plek heeft om samen te komen (H. Orthmann, persoonlijke communicatie, 14 november 2011). Voorheen bevond zich in de buurt jongerencentrum “De Toekomst”, hier kon jeugd samenkomen. Dit centrum is uit de buurt geplaatst wat vermoedelijk een directe verklaring is voor de sterke toename in overlast door jongeren. Vermoedelijk een grotere factor voor het percentage buurtbewoners dat overlast ervaart van jongeren is veroorzaakt door de overlast problemen aan het Ooievaarplein dat zelfs de landelijke media haalde (RTVNH, 2008). Daar liepen de gemoederen zo hoog op dat bewoners en jeugd met elkaar op de vuist gingen. Voornamelijk Marokkaanse jongeren terroriseerden de buurt maandenlang met vernielingen en bedreigingen (RTVNH, 2008). Het zou vooral gaan om jongeren vanuit andere delen van de stad (RTVNH, 2008). Het is niet uit te sluiten dat een toename in het aantal bewoners dat overlast ervaart veroorzaakt is door deze jongeren en is wellicht zelfs een verklaring voor de lichte stijging in het onveiligheidsgevoel welke in figuur 38 te zien is. Vanwege het feit dat de jongeren voornamelijk uit andere delen van de stad kwamen, moeten deze jongeren gezien worden als externe factoren. De mogelijke aanwezigheid van gedeelde normen in de buurt zijn niet van toepassing op deze jongeren. Het is zodoende niet relevant voor de beoordeling van het sociaal kapitaal in de buurt om deze cijfers van overlast door jongeren mee te nemen in de analyse. Het waren de buurtbewoners zelf die in opkomst kwamen tegen deze hangjongeren wat juist duidt op de aanwezigheid van een zekere mate van sociaal kapitaal. Deze constatering sluit aan bij het beeld dat reeds is ontstaan bij bestudering van de secundaire bronnen rondom netwerkvorming. Er is een zekere mate van sociaal kapitaal in de buurt aanwezig welke ingezet wordt bij verandering, of in dit geval bij overlast, in de leefomgeving. Het is echter niet mogelijk om basis van deze constatering de bijdrage van woondienstencentrum St. Joseph aan dit sociaal kapitaal te benoemen.

De mate van ontevredenheid over de buurt zal als laatste proxy in deze analyse worden betrokken. In figuur 39 is waar te nemen dat het ontevredenheidsgevoel van buurtbewoners afneemt. De lineaire lijn vertoont een dalende lijn. Vermoedelijk kan gesteld worden dat de normen & waarden en ongeschreven regels beter worden nageleefd waardoor de ontevredenheid over de buurt is

afgenomen. Daarnaast is de stedelijke vernieuwing vermoedelijk ook grotendeels verantwoordelijk voor een daling in het ontevredenheidsgevoel.



Figuur 39 Ontevreden over de buurt

Bron: Omnibus enquête gemeente Hilversum, persoonlijke communicatie, 4 november 2011

Uit de analyse van de secundaire bronnen kan voorzichtig geconcludeerd worden dat de naleving van normen is verbeterd en dat dit vermoedelijk veroorzaakt is door de komst van woondienstencentrum St. Joseph. Veel van het aantal geregistreerde incidenten (7 van de 8 incidenten) laten een daling zien na de komst van woondienstencentrum St. Joseph. Deze resultaten dragen bij aan de voorzichtige conclusie dat woondienstencentrum St. Joseph heeft gezorgd voor een betere naleving van normen & waarden en ongeschreven regels. Om de feitelijk data van geregistreerde incidenten verder te kunnen onderbouwen zal deze nu aangevuld worden met de resultaten van de indicatieve enquête onder buurtbewoners van Liebergen.

6.2.11 Analyse enquête resultaten

Uit het enquête onderzoek onder 57 buurtbewoners in de buurt Liebergen, blijkt dat de buurtbewoners niet dezelfde normen hanteren als het gaat om de netheid van een buurt. Dit blijkt uit het feit dat de meningen verdeeld zijn, ruim 56 procent geeft aan dat bewoners wel dezelfde opvattingen hanteren, 40,9 procent deelt deze mening niet. Daarnaast is er met betrekking tot de netheid van de buurt geen significant verschil waar te nemen tussen huurders of kopers van een woning. De sociale controle is sterk, 84,1 procent geeft aan op andere buurtbewoners te letten. Er is echter geen statistisch verband waar te nemen tussen buurtbewoners die op elkaar letten en buurtbewoners die andere aanspreken op ongewenst gedrag. Het percentage geënquêteerde buurtbewoners dat elkaar aanspreekt en het percentage buurtbewoners die dat niet doet, is nagenoeg gelijk. Dit duidt erop dat er geen duidelijke normen en sociale regels aanwezig zijn. Vermoedelijk zou men dan, bij heldere normen, eerder geneigd zijn om andere buurtbewoners aan te spreken op hun "plichten".

Bewoners hanteren dezelfde opvattingen over netheid van de buurt	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	25	43,9	56,8
Nee	19	33,3	43,2
Totaal	44	77,2	100,0
Geen antwoord	13	22,8	
Totaal	57	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,006		
Beoordeling	Matig		

Tabel 33 Bewoners hanteren dezelfde opvattingen over netheid van de buurt

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Bewoners letten op elkaar	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Ja	37	64,9	84,1
Nee	7	12,3	15,9
Totaal	44	77,2	100,0
Geen antwoord	13	22,8	
Totaal	57	100,0	
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,108		
Beoordeling	Goed		

Tabel 34 Bewoners letten op elkaar

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

Spreekt buurtbewoners aan op ongewenst gedrag	Aantal	Percentage
Ja	29	50,9
Nee	28	49,1
Totaal	57	100,0
Binomiaal / Asymp. Sig. (1-tailed)	0,000	
Beoordeling	Matig	

Tabel 35 Spreekt buurtbewoners aan op ongewenst gedrag

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

6.2.12 Beoordeling naleving normen & waarden en ongeschreven regels

De analyse van geregistreerde incidenten, waaruit voorzichtig gesteld werd dat de naleving van normen is verbeterd, wordt niet overtuigend bevestigd door de enquêteresultaten. Buurtbewoners zijn verdeeld van mening met betrekking tot het onderling hanteren van dezelfde opvattingen omtrent de netheid van de buurt. Daarnaast geeft circa de helft van de respondenten aan dat buurtbewoners op elkaar letten. Opvallend is wel dat een aanzienlijk kleiner aandeel van de respondenten ook daadwerkelijk mede buurtbewoners aanspreekt bij ongewenst gedrag. Ruim 60 procent van de geënquêteerde buurtbewoners is van mening dat de komst van woondienstencentrum St. Joseph in enige mate van positieve invloed is geweest op de naleving van normen, waarden en ongeschreven regels.¹⁰

¹⁰ De resultaten van deze enquête vraag moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden. Er is immers sprake van een meningsvariabele.

Invloed van st. Joseph op naleving van normen & waarden en ongeschreven regels	Aantal	Percentage	Geldig percentage
Veel invloed	8	14,0	15,7
Weinig invloed	23	40,4	45,1
Geen invloed	20	35,1	39,2
Totaal	51	89,5	100,0
Geen antwoord	6	10,5	
Totaal	57	100,0	
Beoordeling	Goed		

Tabel 36 Invloed van st. Joseph op naleving van normen & waarden en ongeschreven regels

Bron: Enquête buurtbewoners Liebergen, 16 november 2011

6.6 Deelconclusies

In deze paragraaf is de invloed van woondienstencentrum St. Joseph op het sociaal kapitaal van de buurt Liebergen geanalyseerd. Voor elke afhankelijke variabele uit het conceptueel model zijn proxy's verzameld en beoordeeld. De resultaten van de analyse zijn samengebracht in tabel 37.

Variabele	Proxy	Resultaat	Beoordeling
Vertrouwen	Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Invloed St. Joseph op onderling vertrouwen	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Verhuisceneigheidheid	Enkelvoudige lineaire lijn daalt	Goed
Sub-oordeel vertrouwen			Goed
Netwerken	Vrijwilligerswerk	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
	Lidmaatschap vereniging	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Deelname aan buurtactiviteiten	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
	Herkenning buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Actiever geworden in de buurt	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
	Participatie (registratie Versa Welzijn)	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Digitaal netwerk	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed

Sub-oordeel netwerken			Matig
Normen	Netheid van de buurt	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Buurtbewoners letten op elkaar	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Buurtbewoners spreken elkaar aan	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Invloed St. Joseph op naleving normen	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Woninginbraken	Meervoudige lineaire lijn daalt/stijgt	Slecht
	Burengerucht	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt sterker	Zeer goed
	Vernieling	Meervoudige lineaire lijn stijgt/daalt	Zeer goed
	Drugs/drankoverlast	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt	Goed
	Afval	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt sterker	Zeer goed
	Bedreiging	Meervoudige lineaire lijn stijgt/daalt	Zeer goed
	On veiligheidsgevoel	Enkelvoudige lineaire lijn daalt	Goed
	Ontevredenheid	Enkelvoudige lineaire lijn daalt	Goed
Sub-oordeel normen			Goed
Totaalscore vertrouwen, netwerken en normen			Goed

Tabel 37 Beoordelingsmatrix woondienstencentrum St. Joseph

In hoeverre is het sociaal kapitaal in de buurt veranderd door de ruimtelijke aanbevelingen uit deelvraag 1?

Over het geheel genomen kan voorzichtig geconcludeerd worden dat de komst van woondienstencentrum St. Joseph een goede invloed heeft gehad op het sociaal kapitaal in de buurt Liebergen. De totstandkoming van dit oordeel is ontstaan door het analyseren van secundaire bronnen en primair verkregen informatie via een enquête onder buurtbewoners. Op basis van de lange termijn cijfers (secundaire bronnen) blijkt dat het sociaal kapitaal een goede ontwikkeling heeft doorgemaakt. Voorzichtig kan gesteld worden dat woondienstencentrum St. Joseph hier in positieve zin aan bijgedragen heeft. De primaire gegevens bevestigen voor een groot deel de secundaire gegevens¹¹. Op basis van de primaire gegevens alleen, kan voorzichtig geconcludeerd worden dat het sociaal kapitaal zich matig tot goed heeft ontwikkeld in Liebergen. Er is een aantal unieke omstandigheden die het toegekende waardeoordeel onderstrepen en kracht bij zetten:

¹¹ Raadpleeg bijlage 9 voor een waardeoordeel van het sociaal kapitaal nu (primaire bron) en een waardeoordeel op basis van langer termijn cijfers (secundaire bron).

- De komst van woondienstencentrum St. Joseph was onderdeel van een algehele wijkvernieuwing in Liebergen. Het geheel aan getroffen maatregelen zal vermoedelijk in grote mate bijgedragen hebben aan de verbetering van het sociaal kapitaal in de buurt. Verbetering van de openbare ruimte heeft vermoedelijk tot gevolg gehad dat de buurtbetrokkenheid vergroot is en vormt zodoende een aannemelijke verklaring voor de positieve ontwikkeling in de naleving van normen & waarden. Daarnaast heeft de integrale wijkaanpak ervoor gezorgd dat het bonding capital, welke op bepaalde plekken in de buurt sterk aanwezig was, doorbroken werd. De stedelijke vernieuwing Liebergen in zijn geheel, is vermoedelijk verantwoordelijk voor de goede ontwikkeling van het sociaal kapitaal in deze buurt.
- Reeds voor de komst van woondienstencentrum St. Joseph was er sprake van een zekere mate van sociaal kapitaal. Dit bleek uit de organisatiegraad van buurtbewoners toen de voornemens van de stedelijke vernieuwing kenbaar werden gemaakt. Ook bij overlast zoeken buurtbewoners elkaar op. Deze conclusie is gebaseerd op de overlast welke buurtbewoners aan het Ooievaarplein ondervonden van hangjongeren. De buurtbewoners van Liebergen zoeken elkaar op bij veranderingen in de leefomgeving. Met de komst van woondienstencentrum St. Joseph is er een belangrijke ontmoetingsplek in de buurt ontstaan waar buurtbewoners over dergelijke zaken kunnen samenkomen en overleggen.
- De komst van St. Joseph was noodzakelijk voor de voortzetting van buurtactiviteiten. Er was in sterke mate een locatiebehoefte. De komst van St. Joseph is zodoende van zeer groot belang om het netwerkgedrag van buurtbewoners te faciliteren en daarmee indirect bij te dragen aan het sociaal kapitaal in de buurt.

Welke mogelijkheden en beperkingen bieden de gerealiseerde functies in de casus voor het creëren van sociaal kapitaal?

Het sociaal kapitaal in de buurt Liebergen heeft zich in de loop der jaren positief ontwikkeld. Het is zeer moeilijk om vast te stellen in welke mate de komst van woondienstencentrum St. Joseph hier positief aan bij heeft gedragen. Wel kan gesteld worden dat het onderling vertrouwen goed is en dat de naleving van normen en waarden opmerkelijk is verbeterd. Voorzichtig kan gesteld worden dat de combinatie van gerealiseerde functies in woondienstencentrum St. Joseph hier in positieve zin aan bijgedragen hebben. De komst van woondienstencentrum St. Joseph heeft een matige invloed, in positieve zin, gehad op het netwerkgedrag van buurtbewoners. Dergelijke conclusie kan wellicht verklaard worden door het feit dat er in de buurt veel tweeverdieners wonen waarvan de vrije tijd, over het algemeen, spaarzaam is. Daarnaast is het aannemelijk dat mensen hun netwerk vandaag de dag op een groter schaalniveau dan de buurt hebben. Interessante conclusie is wel dat huishoudens met kinderen het centrum voornamelijk bezoeken om praktische redenen en dat éénpersoonshuishoudens voornamelijk een bezoek brengen aan St. Joseph voor sociale contacten. De mate waarin deze doelgroepen met elkaar interacteren is niet achterhaald. De komst van St. Joseph krijgt een goede beoordeling daar waar het de naleving van normen en ongeschreven regels betreft. Meer dan de helft van de geregistreerde incidenten van de politie scoort zeer goed. Uiteraard is deze beoordeling deels beïnvloed door externe factoren zoals de samenwerking tussen de verschillende partijen (opbouwwerk, woningcorporatie, gemeente en politie) en het doorbreken van het 'bonding capital' rondom het Van 't Hoffplein.

De totaalscore van woondienstencentrum St. Joseph op het sociaal kapitaal in de buurt is goed en wordt voornamelijk veroorzaakt door het vertrouwen van buurtbewoners onderling en een betere naleving van normen en ongeschreven regels. Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat de combinaties aan functies welke gerealiseerd zijn in St. Joseph geen negatief effect heeft gehad. Dat de komst van een woondienstencentrum een negatief effect zou hebben was ook niet te verwachten. Het is goed te zien dat deze casusstudie dat beeld bevestigt.



Figuur 40 Wijze van nieuwbouw, gerealiseerde functies en effect sociaal kapitaal casus woondienstencentrum St. Joseph

7. Conclusies, aanbevelingen en reflectie

7.1 Inleiding

Met dit onderzoek is getracht een bijdrage te leveren aan de praktijk door in te haken op de prognose dat er steeds meer kerkgebouwen leeg zullen komen. Leegstand van een kerkgebouw kan voor de omgeving diverse nadelige gevolgen hebben op ruimtelijk en sociaal vlak. Dit onderzoek is geplaatst in de context waar sprake is van een afnemend sociaal kapitaal in de buurt, al dan niet veroorzaakt door een leegstaande kerk. Een keuze voor deze context is voortgekomen uit de doelstelling van de opdrachtgever, de specifieke mogelijkheden en beperkingen rondom het transformeren van kerkgebouwen en de maatschappelijke betekenis welke de kerk in het verleden had in de vorm van een bijeenkomstfunctie. Met dit onderzoek is getracht een bijdrage te leveren aan de wetenschap door na te gaan of sociaalruimtelijke planningstheorieën ingezet kunnen worden voor het verbeteren van sociaal kapitaal in de buurt. Een koppeling tussen het wetenschappelijke en het maatschappelijke doel van dit onderzoek heeft aan het begin van dit onderzoek geleid tot de volgende centrale vraag:

Op welke wijze kan de transformatie van kerken leiden tot functies die het sociaal kapitaal in de buurt doet toenemen?

In dit hoofdstuk zal, in de vorm van conclusies, een terugkoppeling plaatsvinden op deze centrale vraag (paragraaf 7.2). Zoals de titel van dit hoofdstuk al aangeeft, zullen in dit hoofdstuk niet alleen conclusies getrokken worden maar er worden ook aanbevelingen gedaan ten aanzien van de wetenschap en de praktijk. In paragraaf 7.3 zal antwoord worden gegeven op deelvraag 6: *Welke aanbevelingen ten aanzien van de wetenschap en de praktijk kunnen er gedaan worden?*

In paragraaf 7.4 zal een kritische reflectie plaatsvinden over het gehele onderzoek. Het onderzoeksproces en de onderzoeksresultaten worden hierbij kritisch geanalyseerd. In deze slotparagraaf zal eveneens ingegaan worden op deelvraag 7: *In hoeverre is het conceptueel model bruikbaar voor de herbestemming van kerken in zijn algemeenheid (generaliseerbaarheid)?*

7.2 Conclusies

De conclusies die aan dit onderzoek verbonden kunnen worden, zijn van zeer algemene aard. Dit houdt verband met de complexiteit van de afhankelijke variabele in dit onderzoek (het sociaal kapitaal in de buurt) die vermoedelijk niet alleen beïnvloed wordt door de onafhankelijke variabelen uit het conceptueel model van dit onderzoek, maar ook in sterke mate wordt beïnvloed door externe factoren en persoonlijke kenmerken van buurtbewoners. Meer aandacht voor deze beperkingen van het onderzoek zullen aan bod komen in paragraaf 7.4 waar een kritische reflectie wordt gegeven op het onderzoek.

De conclusies die in deze paragraaf worden getrokken, zijn gebaseerd op de uitgevoerde meervoudige casusstudie. Beide casussen waren geschikt voor analyse daar in beide casussen de fysieke ingreep overeenkwam met de onafhankelijke variabelen uit het conceptueel model. Wel is er een bewuste keuze gemaakt om in één casus af te stappen van het vereiste dat de fysieke ingreep plaats vond in een kerkgebouw. Door deze differentiatie is het nu mogelijk eveneens voorzichtige conclusies te trekken over de mate waarin de aard van het gebouw bepalend kan zijn voor het sociaal kapitaal in de buurt. Op basis van de uitgevoerde, meervoudige casusstudie zal nu antwoord worden gegeven op de centrale vraag in dit onderzoek, namelijk:

Op welke wijze kan de transformatie van kerken leiden tot functies die het sociaal kapitaal in de buurt doet toenemen?

De onderzochte buurten Hasselt en Liebergen hebben diverse overeenkomstigheden als het de persoonlijke kenmerken van de buurtbewoners betreft. In beide buurten bevindt de gemiddelde leeftijd van buurtbewoners zich tussen de 25 en 45 jaar. Het merendeel van de buurtbewoners is ongehuwd. In beide buurten overheerst het aandeel huurwoningen. In Hasselt zijn er vooral éénpersoonshuishoudens, in Liebergen is het aandeel éénpersoonshuishoudens en huishoudens met kinderen gelijkmatig verdeeld. De stedelijkheid van de buurten is eveneens gelijk. Naast deze overeenkomsten zijn er ook contextuele verschillen waar te nemen tussen de onderzochte casussen.

In de casussen is onderscheid waar te nemen in het stedelijk patroon van de buurt en de gemiddelde bouwperiode van de woningen. In Tilburg zijn er in de jaren '20, '30 en '50 van de vorige eeuw veel arbeiderswoningen gebouwd. Vooral de naoorlogse gebouwde woningen overheersen. Er bevinden zich veel hofjes, pleintjes en tussendoorgangen in de buurt wat het geheel onoverzichtelijk maakt. Deze ruimtelijke structuur is voortgekomen uit de ontwikkeling van vrijgekomen terreinen uit de textielindustrie tot woningbouw. In Hilversum daarentegen, heeft de buurt een ruimtelijk patroon volgens de gedachtegang van architect Dudok. Er is een aantal markante plekken in de buurt die een oriëntatie moeten bieden. De woningen in de buurt hebben een belangrijke cultuurhistorische waarden. Een belangrijk contextueel verschil is, dat in Hilversum een integrale wijkaanpak heeft plaatsgevonden waarbij woningen, openbare ruimte en het voorzieningsniveau zijn aangepakt. Dit in tegenstelling tot de onderzochte buurt in Tilburg. Daar heeft zich aan begin van deze eeuw een aantal wijkverbeteringen voorgedaan. Echter op dit moment zijn op bepaalde plekken in de buurt verbeteringen noodzakelijk wat maakt dat de fysieke toestand van de twee casussen verschillend is. In de buurt Hasselt bevonden zich voor de transformatie van de Hasseltse kerk, drie wijkcentra. In Liebergen waren nauwelijks voorzieningen en er was geen locatie voor buurtactiviteiten. Met de komst van woondienstencentrum St. Joseph is deze behoefte ingevuld.

Het sociaal kapitaal van de buurt Hasselt heeft een matige ontwikkeling doorgemaakt (in positieve zin). In Liebergen heeft het sociaal kapitaal een goede ontwikkeling doorgemaakt. Deze waardeoordelen, welke tot stand gekomen zijn na analyse van secundaire en primaire gegevens, geven aan dat de gerealiseerde functies in Tilburg casu quo Hilversum in ieder geval geen negatief effect hebben gehad op het sociaal kapitaal. De mate van invloed is in beide casussen verschillend welke vermoedelijk een resultante is van de contextuele verschillen. De matige beoordeling in Hasselt is vermoedelijk het gevolg van de samenvoeging van drie wijkcentra en een verouderde leefomgeving. Daarnaast zijn de geanalyseerde overlastcijfers mogelijk vertroebeld door meldingen die betrekking hadden op externe factoren (geen buurtbewoners). Deze context heeft vermoedelijk een drukkend effect gehad op het eindoordeel voor Tilburg.

In Hilversum waren de contextuele omstandigheden vermoedelijk gunstig. De buurt heeft net een stedelijke vernieuwing achter de rug en er was behoefte aan een locatie waar buurtactiviteiten voortgezet konden worden.

Voorzichtig kan op basis van dit onderzoek de volgende uitspraken gedaan worden:

1. De som is groter dan zijn delen

Een integrale wijkaanpak heeft vermoedelijk een positiever effect op het sociaal kapitaal in de buurt dan wanneer er sprake is van een enkele ingreep in de buurt. Deze conclusie is gebaseerd op het feit dat het sociaal kapitaal in de buurt Liebergen beter scoort dan de casus in Tilburg. In Liebergen heeft een gehele stedelijke vernieuwing plaatsgevonden in tegenstelling tot Hasselt waar slechts sprake was van een enkele ingreep. Een slag om de arm is bij deze conclusie noodzakelijk. Een grootschalige stedelijke vernieuwing kan ervoor zorgen dat bestaande sociale banden tussen buurtbewoners wordt doorbroken. In Hilversum had dit vermoedelijk een positief effect op het sociaal kapitaal.

2. De aard van het gebouw heeft beperkte invloed op het sociaal kapitaal in de buurt

Deze conclusie is eveneens gebaseerd op het feit dat het sociaal kapitaal in de buurt Liebergen beter scoort dan de casus in Tilburg. Het woondienstencentrum in Liebergen heeft geen belangrijke cultuurhistorische waarde daar het een nieuwbouwproject betreft. In Tilburg daarentegen, was er wel sprake van een gebouw met een belangrijke cultuurhistorische waarden. Dit heeft echter niet geleid tot een betere score op het sociaal kapitaal. Ook bij deze conclusie is het belangrijk om een slag om de arm te houden. Op basis van dit onderzoek is het niet mogelijk om te stellen dat het sociaal kapitaal wellicht afgenomen zou zijn indien de kerk in de Tilburgse casus zou zijn gesloopt. Dit effect, welke sloop van dergelijke gebouwen kan hebben op het sociaal kapitaal in de buurt, is wellicht een interessante onderzoeksvraag voor een vervolgonderzoek.

In beide casussen is het sociaal kapitaal in de buurt in positieve zin veranderd. Voorzichtig gesteld worden dat, indien bij de transformatie van kerkgebouwen rekening wordt gehouden met de onafhankelijke variabelen uit het conceptueel model er een positief effect op het sociaal kapitaal in de buurt ontstaat. Dit effect is vermoedelijk groter als deze transformatie plaatsvindt in combinatie met andere maatregelen en ingrepen.

7.3 Aanbevelingen

In deze paragraaf zullen aanbevelingen gedaan worden ten aanzien van de opdrachtgever van dit onderzoek, woningcorporatie Dudok Wonen te Hilversum. Daarnaast zullen er aanbevelingen gedaan worden ten aanzien van de wetenschap in de vorm van mogelijke vervolgonderzoeken. In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de volgende deelvraag: *Welke aanbevelingen kunnen er gedaan worden ten aanzien van de wetenschap en de praktijk?*

Aanbevelingen ten behoeve van woningcorporatie Dudok Wonen

1. Dudok Wonen wil graag maatschappelijke betekenis bieden door onder andere in te zetten op het vergroten van de zelfredzaamheid van haar huurders. Daarbij wordt binnen Dudok Wonen voornamelijk gedacht aan het stimuleren van eigenwoningbezit. Zij zou hierbij ook kunnen denken aan het vergroten van het sociaal kapitaal in de buurt. Door in te zetten op het verbeteren van dit kapitaal wordt de kans vergroot dat bewoners/huurders, door gebruik te maken van hun netwerk, zelfredzamer worden.
2. Indien de ontwikkelkansen van een kerk zich voordoet, is het aan te bevelen de haalbaarheid van soortgelijke functies als in casus één en twee te onderzoeken. Voorzichtig kan op basis

van dit onderzoek gesteld worden dat deze functies bij kunnen dragen aan een verbetering van het sociaal kapitaal in de buurt.

3. Nieuwbouw, zo blijkt uit de casus in Hilversum, kan ook leiden tot een verbetering in het sociaal kapitaal in de buurt. De efficiëntie van nieuwbouw is een voordeel. Er kan gezocht worden naar de meest optimale verhouding geveloppervlakte en vloeroppervlakte. Indien sloop van het kerkgebouw overwogen wordt, moet rekening worden gehouden met de kans dat sloop van een kerkgebouw een nadelig effect kan hebben op het sociaal kapitaal in de buurt (nader onderzoek is noodzakelijk om dit vermoeden te bevestigen). Daarnaast kan het ontwikkeltraject van plannen die het slopen van het kerkgebouw voor ogen hebben, langdurig zijn door de beperkende werking van het visueel eigendom dat omwonenden claimen.

Aanbevelingen ten aanzien van de wetenschap

1. Met dit onderzoek is een eerste aanzet gegeven voor de mogelijke invulling van kerkgebouwen die ten goede komt aan het sociaal kapitaal in de buurt. Vanwege de complexiteit die het opnemen van de afhankelijke variabelen in het conceptueel model tot gevolg heeft, is het aan te bevelen nader onderzoek op dit gebied uit te voeren. Het is aan te raden in een vervolgonderzoek een meervoudige casusstudie uit te voeren waarbij in ieder geval een vergelijking wordt gemaakt met een buurt waar weinig tot geen grootschalige ingrepen hebben plaatsgevonden. Door het uitvoeren van een dergelijke nulmeting is het wellicht mogelijk iets te zeggen over de algemene trend die het sociaal kapitaal in buurten doormaakt. Daarnaast is het aan te raden in vervolgonderzoek een koppeling te maken tussen de persoonlijke kenmerken van de buurtbewoners (inkomensniveau, leeftijdsopbouw en huishoudsamenstellingen) en het sociaal kapitaal in de buurt. Deze koppeling maakt het mogelijk om uitspraken te kunnen doen over de mate waarin persoonlijke kenmerken van invloed zijn op het sociaal kapitaal in de buurt. Het maken van deze koppeling kan wellicht bewerkstelligd worden door het uitvoeren van een multiple regressieanalyse. Aan te raden is in vervolgonderzoek de in dit onderzoek gehanteerde operationalisatie van sociaal kapitaal te gebruiken en aan te vullen.

7.4 Reflectie op het onderzoek

In deze slotparagraaf zal een kritische reflectie plaatsvinden op het onderzoeksproces en de onderzoeksresultaten. Er zal antwoord worden gegeven op de laatste deelvraag, namelijk: *In hoeverre is het conceptueel model bruikbaar voor de herbestemming van kerken in zijn algemeenheid (generaliseerbaarheid)?*

Het onderzoeksproces

In juli 2011 is in samenspraak met woningcorporatie Dudok Wonen gestart met het opstellen van een onderzoeksplan. Het onderzoek van Bisdorp Rotterdam, Haarlem en projectburo Belvédère (2008) vormde een goed uitgangspunt bij de start van het onderzoek. Aan de hand van dit onderzoek en de gebruikte literatuur in dit onderzoek is veel inhoudelijke kennis verworven over het transformeren van kerkgebouwen. Het opstellen van het onderzoeksplan is een iteratief proces geweest. Alvorens definitief besloten werd dat de afhankelijke variabelen in het onderzoek betrekking zou hebben op het sociaal kapitaal, is er intensief nagedacht over de manier waarop dit complexe begrip geoperationaliseerd zou kunnen worden en is er geïnventariseerd of er datamateriaal voor handen

was. Het onderzoeksontwerp heeft relatief veel tijd gekost maar heeft wel geresulteerd in een onderzoeksplan dat veel steun heeft geboden in het latere onderzoeksproces. Reeds in een vroeg stadium, gelijktijdig met het opstellen van het theoretisch kader, is contact gelegd met diverse organisaties en zijn er bezoeken gebracht aan potentiële onderzoekscasussen. Doordat er in een vroeg stadium van het onderzoek contact is gelegd met waardevolle partijen heeft dit in een later stadium van het onderzoek tot profijt geleid daar (data)materiaal relatief snel verkregen kon worden. Er bleek weinig datamateriaal voor handen te zijn die op benaderende wijze iets kon zeggen over het vertrouwen tussen buurtbewoners. Dit heeft mij, laat in het proces, doen besluiten een indicatieve enquête uit te voeren onder buurtbewoners. Door de efficiënte aanpak heeft deze tegenslag geen effect gehad op de tijdsplanning van het onderzoek. Over het geheel kan gesteld worden dat het onderzoeksproces soepel en efficiënt is verlopen, zeker gezien het niveau van triangulatie dat bereikt is.

De onderzoeksresultaten

Op basis van dit onderzoek was het slechts mogelijk om uitspraken te doen van algemene aard waarbij diverse slagen om de arm moest worden gehouden. Dit is te wijten aan de complexiteit van de afhankelijke variabele (sociaal kapitaal) in dit onderzoek. Ondanks het feit dat er in de casusstudies aandacht is besteed aan de overige ontwikkelingen in de buurt is het moeilijk te bepalen hoe groot het effect van deze overige ontwikkelingen zijn geweest op het sociaal kapitaal in de buurt. Het resultaat dat te zien is in de twee casussen kan zodoende niet één op één gerelateerd worden aan de komst van multifunctioneel wijkcentrum De Poorten casu quo woondienstencentrum St. Joseph. Zoals reeds is aangegeven, zijn de resultaten van dit onderzoek aanleiding tot het doen van vervolgonderzoek. Het was op basis van dit onderzoek nog niet mogelijk om generaliseerbare uitspraken te doen. Dit is ook niet nagestreefd, waardoor dit niet gezien wordt als een tekortkoming in het onderzoek. Uit planologisch oogpunt, daar waar de basis van het onderzoek ligt, is het zeer zinvol vervolgonderzoeken te verrichten naar de gestelde relatie tussen planvorming en het sociaal kapitaal van een buurt. Dit onderzoek vormt hierbij een eerste uitgangspunt.

Literatuurlijst

Architectenweb (2008). *Kerken in problemen door monumentenstatus*. Geraadpleegd op 3 november 2011 via http://www.architectenweb.nl/aweb/redactie/redactie_detail.asp?iNID=12009

Banerjee, T. en Baer, W.C. (1984). *Beyond the Neighborhood Unit*. Plenum Press, New York and London.

Bisdom Haarlem-Amsterdam (2011). *Kerken op koers, stuurmiddelen voor een vastgoedbeleid in tijden van verandering*. Haarlem, 2011.

Bisdom van Haarlem, het Bisdom van Rotterdam en Projectbureau Belvédère (2008). *Onderzoek herbestemming kerken en kerklocaties*. Digital4, Houten.

Blom, A., Jansen, B., Heide, M. van der (2004). *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken*. Zeist.

Bohl, C. (2000). *New Urbanism and the city: potential applications and implications for distressed inner-city neighborhoods*. Housing policy debate, vol.11, no. 4, 761-801.

Bonas (n.d.). *Tuindorp Waalhaven, Rotterdam, ontwerp, 1943*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via <http://zoeken.nai.nl/CIS/project/41684>

Bouwbesluit (2006). *Tabel 3.133*. VNG uitgeverij, Den Haag 2006.

Bouwbesluit (2011a). Artikel 1.12. Geraadpleegd op 17 november 2011 via <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bouwregelgeving/documenten-en-publicaties/bsluiten/2011/08/29/bouwbesluit-2012-staatsbladversie.html>

Bouwbesluit(2011b). Artikel 1.13. Geraadpleegd op 17 november 2011 via <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bouwregelgeving/documenten-en-publicaties/bsluiten/2011/08/29/bouwbesluit-2012-staatsbladversie.html>

Bouwbesluitonline (n.d.). Geraadpleegd op 8 november 2011 via <http://www.bouwbesluitonline.nl/>

Breeuwsma, F.E. (2011). *Hedendaagse invloeden op verbondenheid van bewoners met hun buurt*. Universiteit Utrecht.

Buurtlink (n.d.a). Geraadpleegd op 14 november 2011 via <http://www.buurtlink.nl/5046LP/profielen>

Buurtlink (n.d.b). Geraadpleegd op 14 november 2011 via <http://www.buurtlink.nl/1223LC/profielen>

Cammen, H. van der, Klerk, L. de (2003). *Ruimtelijke ordening; van grachtengordel tot Vinex-wijk*. Het Spectrum, Houten.

Casade (2007). *Vier op een rij*. Casade woondiensten Waalwijk.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2009). *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag.

Centraal Bureau voor de Statistiek (n.d.a.). *Stedelijkheid (van een gebied)*. Geraadpleegd op 30 november 2011 via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/begrippen/default.htm?conceptid=658>

Centraal Bureau voor de Statistiek (n.d.b). *Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010*. Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70904NED&D1=3,12-20,22,27,29,32-38,47-53,92-97,104-107,112&D2=2155-2207,2209-2230,2232-2233,2235-2237,13155&D3=I&HDR=T&STB=G1,G2&VW=T>

Centraal Bureau voor de Statistiek (n.d.c.). *Kerncijfers wijken en buurten 2004-2010*. Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=70904NED&D1=12-20,22-26,32-38,47,49-50,104-107&D2=7244&D3=I&VW=T>

Chateauhôtels (n.d). geraadpleegd op 8 november 2011 via <http://www.chateauhôtels.nl/default.aspx?fid=24&sc=7>

Coleman, J.S.(1988). *Social Capital in the Creation of Human Capital*. Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions:Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, S95-S120.

Congress for the New Urbanism (n.d). geraadpleegd op 22 september 2011 via www.cnu.org/

CROW (2008). *Parkeerkencijfers – basis voor parkeernorming*. Publicatie 182.vanGrinsven drukkers Venlo bv, 2008.

De Twern (2006). *Inhoudelijke jaarverslag contraat 2006 Goirke, Hasselt, Bouwmeesterbuurt*.

De Twern (2007). *Inhoudelijke jaarverslag contraat 2007 Goirke, Hasselt, Bouwmeesterbuurt*.

De Twern (2009). *Inhoudelijke jaarverslag contraat 2009 Goirke, Hasselt, Bouwmeesterbuurt*.

Dialoog (2003). *Evaluatie buurtvisie Liebergen*. Arnhem.

Doevendans, K. en Stolzenburg, R. (1988). *De wijkgedachte in Nederland*. Technische Universiteit Eindhoven.

Doorn, J.A.A., van (1955). *Wijk en stad; reële integratiekaders?* Amsterdam, Instituut voor sociaal onderzoek van het Nederlandse volk.

Driel, M. van (juni 2006). *Herstructureren met de wet in de hand*, in: Properynl Research quarterly, nr 2, pag. 18-26.

Dudok Wonen (n.d). Geraadpleegd op 27 oktober 2011 via <http://intranet/DesktopDefault.aspx?tabid=554>

Ellis, C. (2002). *The New Urbanism: Critiques and Rebuttals*. Journal of urban desing, vol. 7, no. 3, 261-291.

Ford, L.R. (1999). *Lynch revisited: New Urbanism and theories of good city form*. Cities, vol. 16, no. 4, 247-257.

Forrest, R. en Kearns, A. (2001). *Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood*. Urban studies, vol. 38, no. 21, 2125-2143.

Forten info (n.d.). Geraadpleegd op 23 juni 2011 via <http://www.forten.info/index.htm?http://www.forten.info/wetten/vestingwet.htm>

Gemeente Hilversum (2005). *Tevredenheidsonderzoek Liebergen en de woondienstenzone*. Dienst Inwoners, gemeente Hilversum.

Gemeente Hilversum (2008). *Wijkveiligheidsplan oost 2009 – 2011*. Geraadpleegd op 24 oktober 2011 via http://www.hilversum.nl/Mijn_wijk/Oost/Wijkveiligheid_Oost

Gemeente Tilburg (2009). *Veiligheidsindex gemeente Tilburg 2009*. Dienst beleidontwikkeling, Onderzoek & Informatie, 21 oktober 2009.

Gemeente Tilburg (2011). *Veiligheidsindex gemeente Tilburg 2011*. Dienst beleidontwikkeling, Onderzoek & Informatie, juli 2011.

Google maps (n.d.). Hasselt. Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via http://maps.google.nl/maps?hl=nl&q=hasselt,+tilburg&gs_upl=244l3363l0l3477l18l13l11l1l0l432l2115l1.9.1.0.1l13l0&bav=on.2,or.r_gc.r_pw.,cf.osb&biw=1280&bih=824&wrapid=tlif132393322266210&um=1&ie=UTF-8&hq=&hnear=0x47c6be21a651107b:0x3ae79311e42c8235,Hasselt&gl=nl&ei=Kp7pTqm0EYHpOc2SrK4l&sa=X&oi=geocode_result&ct=title&resnum=1&ved=0CB4Q8gEwAA

Gooi & Eemlander (2007). *Bewoners St. Joseph en Liebergen willen wekelijkse buurtmarkt*. 25 oktober 2007.

Gillette, H. (1983). *The evolution of neighbourhood planning from Era to the 1949 housing act*. Journal of urban history, 9:4, 421-444.

Grant, J. (2002). *Mixed use in theory and practice*. APA Journal, vol. 68, no1.

Fulton, W. (1996). *The New Urbanism: hope or hype for American communities?* Lincoln institute of land policy.

Hendriks, P. (2009). *Dudok Revisted*. Amsterdam School of Real Estate.

Het Gooi en Omstreken (n.d.). *De puzzel is gelegd*. Stichting woningcorporatie Het Gooi en Omstreken.

Hilversum in kaart (n.d.). Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via http://hilversum-in-kaarten.clubs.nl/nieuws/detail/1082215_1-knhen-kna

Historiek (2011). *Brim-subsidie voor vijfhonder monumenten*. Geraadpleegd op 7 november 2011 via <http://historiek.net/actueel/brim-subsidie-voor-vijfhonderd-monumenten-4806>

Internationale biënnale leegstand & Herbestemming (2011). *NL.RESET/onderzoeksateliers voor een nieuwe praktijk*, Amsterdam 2011.

Johnson, D.L. (2002). *Origin of the neighborhood unit. Planning perspectives*. 17 (2002) 227-245.

Kam, G.de en Needham, B. (2003). *Een hele opgave*. Nijmegen.

Katz, P. (1994). *The New Urbanism. Toward an architecture of community*. Print Vision, Portland, Oregon.

KEI(n.d.a) Jane Jacobs. Geraadpleegd op 7 september 2011 via http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=2624

KEI (n.d.b). *Bijeenkomst tijdelijk wonen, gebruik leegstaande gebouwen en de wet kraken en leegstand*. Geraadpleegd op 9 november 2011 via http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1895&item_type=agenda&item_id=2165

KEI (n.d.c). Hilversum, Dudok revisted. Geraadpleegd op 27 oktober 2011 via http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1897&item_type=project&item_id=241

Kessler, G.E. (n.d.). *The city beautiful movement by Wiliam H. Wilson*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via <http://urban-research.blogspot.com/search/label/City%20Beautiful%20Movement>

Kleinhans, R.J. (2006). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Haveka, Alblasserdam.

Lawhon, L.L. (2009). *The neighbourhood Unit: physical design or physical determinism?* Journal of Planning History, Vol. 8, No. 2, 111-132.

Lemon internet (n.d). Geraadpleegd op 12 oktober 2011 via <http://www.lemoninternet.nl/Lemoninternet/onderzoeken/gemeente/tabid/56/default.aspx?gemeente=Tilburg>

Lewis, J.J. (n.d.). *Settlement houses*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via <http://womenshistory.about.com/od/settlementhouses/a/settlements.htm>

Lu, D. (2006). *Travelling urban form: the neighbourhood unit in China*. Planning perspectives, 21, 369-392.

Lund, H. (2003). *Testing the claims of New Urbanism*. APA Journal, vol. 69, no4.

Lupi, T., Walberg, A., & Musterd, S. (2007). *Pioniers in place making*. Habiform.

Masoumi, H.E. (2010). *The Roots and Origins of New Urbanism*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via <http://urban-research.blogspot.com/2010/11/roots-and-origins-of-new-urbanism.html>

Mediabank (n.d.). *Woonwijk Duivenstraat Hilversum*. Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via <http://mediabank.omgevingseducatie.nl/bron/index.php?resourceID=563&subtheme=14&city=&search=>

Meier, S. (2006). *Tussen leefstijl en wijkgedachte*. Stichting de Driehoek.

Monumentenwet (1988). *Artikel 1 lid b onder 1*. Geraadpleegd op 3 november 2011 via http://wetten.overheid.nl/BWBR0004471/geldigheidsdatum_05-12-2011

Museumkennis (n.d.). Geraadpleegd op 14 juni 2011 via <http://www.museumkennis.nl/lp.rmo/museumkennis/i000394.html>

Nannen, A.M. (2000). *Emmen groeit! De veranderingsprocessen in de sociale woningbouw in Emmen. Architectuur, stedenbouw, volkshuisvesting en herstructurering in vijftig jaar tijd*. Koninklijke Van Gorcum & Comp. B.V.

Nethur (n.d.). *Sociale cohesie in heden en verleden*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via www.nethur.nl/downloads/files/publicatie%2013.pdf

Olson, J. (2010). *How does Perry's concept apply to modern day planning?* Geraadpleegd op 7 september 2011 via <http://olsonplanning.com/2010/11/02/the-neighborhood-unit-how-does-perrys-concept-apply-to-modern-day-planning/>

Overheid.nl (n.d.). *artikel 3.2.a Wabo*. Geraadpleegd op 2 november 2011 via http://wetten.overheid.nl/BWBR0024779/geldigheidsdatum_02-11-2011

Perry, C.A. (1913). *Wider use of the school plant*. New York : Survey Associates.

Projectbureau Liebergen (2002). *Plan Liebergen*. De Toekomst, Hilversum.

Protestantse kerk Nederland (n.d.). *Discussienota Protestantse Kerk*. Geraadpleegd op 8 november 2011 via <http://www.pkn.nl/2/info.aspx?page=11517>

Putnam, R. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via <http://site.ebrary.com.proxy.ubn.ru.nl:8080/lib/ubnru/docDetail.action?docID=10035891>

Raak, C. van (2005). *Van Godshuis tot De Poorten*. Mazclado, Tilburg.

Rath, J. (2002). *Tussen souterrain en dakterras: wonen als motor voor maatschappelijke kansen*. Distributiecentrum VROM.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (n.d.a). *Staatscourant nr. 18347, 17 oktober 2011*. Geraadpleegd op 2 november 2011 via <http://www.cultureelerfgoed.nl/monumenten/subsidies/instandhouding-brim-2011>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (n.d.b). *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg*. Geraadpleegd op 8 november 2011 via <http://www.cultureelerfgoed.nl/monumenten/modernisering-monumentenzorg>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (n.d.c). *Hoeveel subsidie kan ik aanvragen?* Geraadpleegd op 8 november 2011 via <http://www.cultureelerfgoed.nl/node/2227/>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2011). *Nieuwe subsidie voor stimuleren herbestemming*. Geraadpleegd op 9 november 2011 via

<http://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/persberichten/nieuwe-subsidie-voor-stimuleren-herbestemming>

Roeterdink, N. (2002). *DE DOMO DEI AD HABITATIONIS USUM*. TU Delft, 2002.

RTVNH (2008). *Jeugd terroriseert Ooievaarplein*. Geraadpleegd op 4 november 2011 via <http://www.rtvnh.nl/nieuws/42032/Jeugd+terroriseert+Ooievaarplein>

Sander, T.H. (2002). *Social capital and New Urbanism: leading a civic hore to water?* National civic review, vol. 91, no. 3, 213-234.

Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2008). *Methoden en technieken van onderzoek*. Vierde editie. Amsterdam: Pearson Education.

Schaik, A.B.T.M van (n.d.). *Empirie van sociaal kapitaal*. Geraadpleegd op 7 september 2011 via arno.uvt.nl/show.cgi?fid=4681

Schuyt, K. & Taverne, E. (2004). *Dutch Culture in a European Perspective: 1950, prosperity and welfare*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.

Stephenson, B. (2002). *The Roots of the New Urbanism: John Nolen's Garden City Ethic*. Journal of planning history, vol. 1, no. 2, 99-123.

Stolle, D. (1999). *Onderzoek naar sociaal kapitaal naar een attitudinale benadering*. Tijdschrift voor sociologie, vol. 20, nr. 3-4.

Studiegroep Bos (1946). *De stad der toekomst, de toekomst der stad*. Rotterdam, uitgever A. Voorhoeve.

Swanborn, P.G., Eichholtz, W., Warners, C.M.(1965). *Kerk in stedelijk perspectief: mogelijkheden van gemeentevormen in de stadssamenleving*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.

Talen, E. (2002). *The social goals of New Urbanism*. Housing Publicy Debate, volume 13, issue 1.

Tannenbaum, J. (1948). *The Neighborhood: A Socio-Psychological Analysis*. Land Economics, Vol. 24, No. 4, 358-369.

Vanstiphout, W.A.J. (2005). *Maak een stad*. Rotterdam, Uitgeverij 010.

Velde, B.M.R van der (2009). *Geostatistiek*. Leerstoel Sociale Geografie, Faculteit der Managementwetenschappen. Radboud Universiteit, Nijmegen.

Versa Welzijn (2007). *Verantwoording Versa Welzijn Hilversum 2007*.

Verschuren, P. en Doorewaard, H. (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Lemma, Den Haag.

Waarborgfondskinderopvang (n.d.). *De gebouwworm*. Geraadpleegd op 5 december 2011 via <http://www.waarborgfondskinderopvang.nl/minisites/kennisbank/trefwoorden/trefwoord.php?id=74>

Wendt, D. (2008). *Academie van bouwkunst Amsterdam 1908-2008*. Rotterdam, Uitgeverij 010.

Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (2008). *Artikel 2.1 lid f*. Geraadpleegd op 3 november 2011 via http://wetten.overheid.nl/BWBR0024779/geldigheidsdatum_05-12-2011

Weverhuis-Hasselt (n.d). Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via <http://www.wevershuis-hasselt.nl/>

Wikipedia (n.d.) *Wijken en buurten in Tilburg*. Geraadpleegd op 21 oktober 2011 via http://nl.wikipedia.org/wiki/Wijken_en_buurten_in_Tilburg

Yücesoy, E.Ü. (2006). *Everyday urban public space*. Het Spinhuis.

Deelnemers onderzoeksatelier kerkencluster Zaandam

Atelierbegeleiding

- Nicole Roeterdink, Bisschoppelijk Adviesbureau Bouwzaken.
- Peer Houben, Bisschoppelijk Adviesbureau Bouwzaken.

Deskundigen

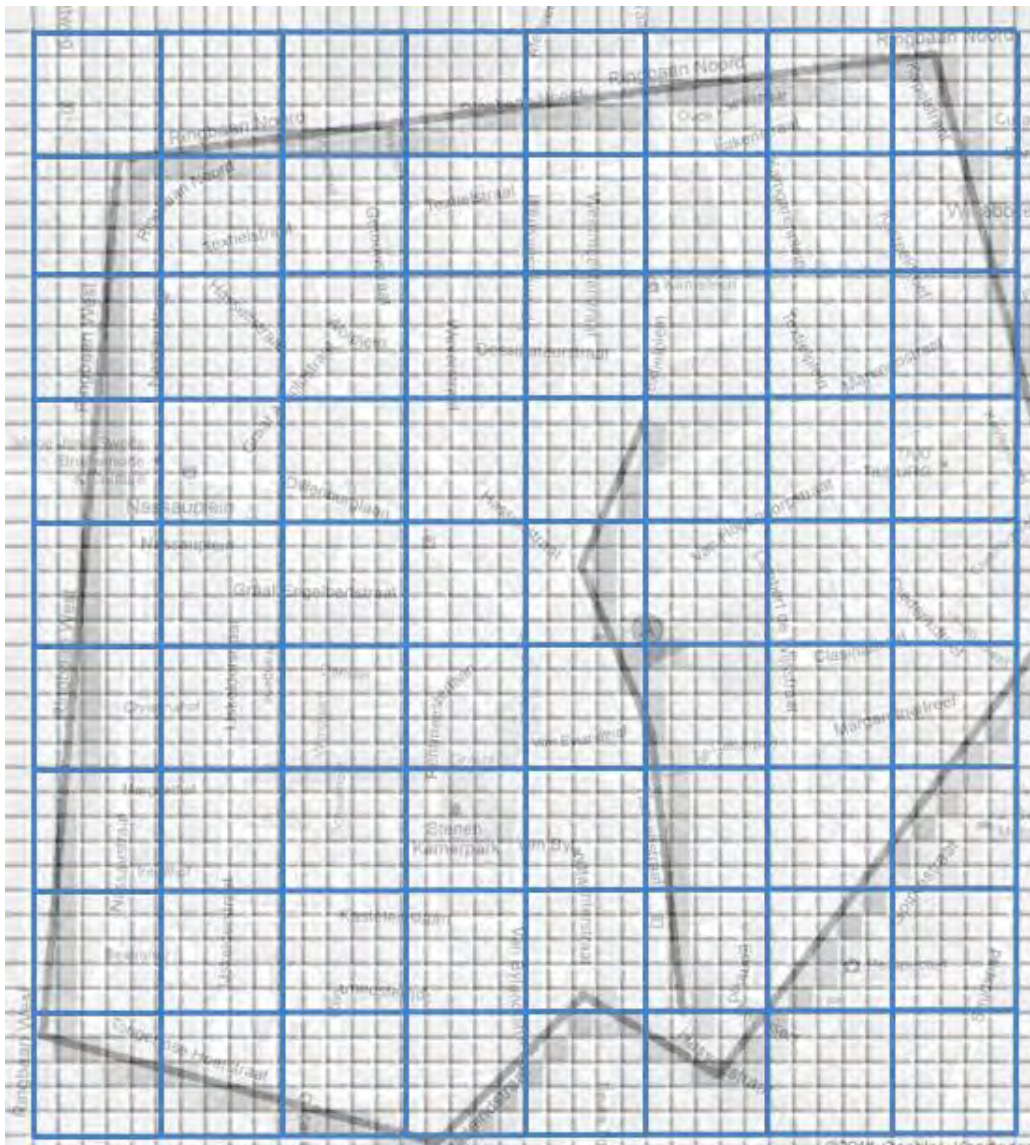
- Barend Hogendorp, Monumentenwacht NH / Bouwadvies Groot Holland.
- Charlotte Wentgens, Monumentenwacht NH / Bouwadvies Groot Holland.
- Jean Hilgersom, Toornend Partners.
- Paul van Geel, Bisschoppelijk Adviesbureau Bouwzaken.
- Karien van Velsen, Bisschoppelijk Adviesbureau Bouwzaken
- Martin Frederiks, Bisdom Haarlem-Amsterdam.

Teamleden

- Stan Baars, Diaken (Assendelft), voormalig coordinator dekenaat Zaanstreek
- Carlijn Buts, Radboud Univeriteit Nijmegen.
- Paul Carree, DGA Carree architecten BNA.
- Door Jelsma, publicist religious erfgoed.
- Ernst van der Kleij, Provincie Noord-Holland.
- Machteld Linssen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed [RCE].
- Hilve van Meeteren, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed [RCE].
- Dimitri Minten, architect re-st, Provinciale Hogeschool Limburg.
- Laurie Neale, Europa Nostra.
- Roel de Ridder, Provinciale Hogeschool Limburg / Universiteit Hasselt.
- Rinus Vader, DHV.

Bijlagen

Bijlage 1 Beoordeling geclusterd of verspreid patroon voorzieningen Hasselt



De μ_{BB} , μ_{WW} , μ_{BW} zijn berekend met de volgende formules:

$$\mu(BB) = p^2 L$$

$$\mu(WW) = q^2 L$$

$$\mu(BW) = 2pqL$$

P =	het aandeel zwarte stadsdelen =	0,08
Q =	het aandeel witte stadsdelen =	0,92
L =	het totaal aantal "joins" =	127 ($L = 0,5 * \Sigma L_i = 0,5 * 254 = 127$)
K =	het totaal aantal "joins" =	32132 ($k = 0,5 * \Sigma k_i = 0,5 * 64262 = 32132$)

$$\mu(BB) = 0,08^2 * 127 = 0,81$$

$$\begin{aligned}\mu(WW) &= 0,92^2 \cdot 127 = 107,49 \\ \mu(BW) &= 2 \cdot 0,08 \cdot 0,92 \cdot 127 = 18,69\end{aligned}$$

De volgende stap is het berekenen van σ_{BB} , σ_{WW} en σ_{BW} met de volgende formules:

$$\begin{aligned}\sigma(BB) &= \sqrt{p^2L + p^3K - p^4(L + K)} \\ \sigma(WW) &= \sqrt{q^2L + q^3K - q^4(L + K)} \\ \sigma(BW) &= \sqrt{2pqL + pqK - 4p^2q^2(L + K)}\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\sigma(BB) &= \underline{\hspace{10em}} = 3,99 \\ \sigma(WW) &= \underline{\hspace{10em}} = 44,92 \\ \sigma(BW) &= \underline{\hspace{10em}} = 41,04\end{aligned}$$

De uitkomsten van bovenstaande berekeningen kunnen ingevuld worden in de formules voor het berekenen van de Z-waardes. Voor elk van de drie combinaties BB, WW, BW zullen de Z-waardes met de volgende formules worden berekend:

$$\begin{aligned}Z(BB) &= \frac{BB - \mu(BB)}{\sigma(BB)} \\ Z(WW) &= \frac{WW - \mu(WW)}{\sigma(WW)} \\ Z(BW) &= \frac{BW - \mu(BW)}{\sigma(BW)}\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}Z(BB) &= (10/2 - 0,81) / 3,99 = 1,05 \\ Z(WW) &= (216/2 - 107,49) / 44,92 = 0,01 \\ Z(BW) &= (28/2 - 18,69) / 41,04 = -0,11\end{aligned}$$

Bijlage 2 Enquête Hasselt

Algemene vragen

- 1. In welke buurt woont u?**
 - ☐ Het Goirke
 - ☐ Hasselt
- 2. Wat is op u van toepassing?**
 - ☐ Ik heb een huurwoning
 - ☐ Ik heb een koopwoning
- 3. Wat is uw leeftijd**
 - ☐ 0 – 15 jaar
 - ☐ 15 – 25 jaar
 - ☐ 25 – 45 jaar
 - ☐ 45 – 65 jaar
 - ☐ 65 jaar en ouder
- 4. Hoe ziet de samenstelling van uw huishouden eruit?**
 - ☐ Eenpersoonshuishouden
 - ☐ Huishouden zonder kinderen
 - ☐ Huishouden met kinderen
- 5. Hoe vaak brengt u een bezoek aan multifunctioneel centrum de Poorten?**
 - ☐ Vaak (minimaal 1-3x per week)
 - ☐ Regelmatig (minimaal 1-3x per maand)
 - ☐ Soms (minder dan 1-3x per maand)
 - ☐ Nooit, ga door naar vraag 8
- 6. Waarom bezoekt u multifunctioneel centrum de Poorten?**
 - ☐ Om praktische redenen (bibliotheek, kinderdagverblijf/BSO, cursus)
 - ☐ Om sociale contact te hebben met andere buurtbewoners
 - ☐ Beiden
- 7. Vindt u dat de functies die gerealiseerd zijn in de Poorten de buurtbewoners dichter bij elkaar heeft gebracht?**
 - ☐ Ja
 - ☐ Nee
 - ☐ Weet niet

Onderstaande vragen gaan over het vertrouwen in uw buurtbewoners

8. Kunt u de sleutel bij uw burens of andere buurtbewoners achterlaten als u op vakantie gaat?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
9. Vertrouwt u in algemene zin uw buurtbewoners of bent u steeds op uw hoede?
- ☐ Ja in algemene zin vertrouw ik mijn buurtbewoners
 - ☐ Nee ik steeds op mijn hoede, ga door naar vraag 11
 - ☐ Weet niet, ga door naar vraag 11
10. In hoeverre denkt u dat de komst van de Poorten indirect van invloed is op uw antwoord bij vraag 9?
- ☐ Veel invloed
 - ☐ Weinig invloed
 - ☐ Geen invloed

Onderstaande vragen gaan over de mate waarin u een netwerk vormt met uw mede buurtbewoners

11. Doet u mee aan buurtactiviteiten die georganiseerd worden in/ rondom de Poorten?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
12. Doet u aan vrijwilligerswerk?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
13. Bent u lid van een vereniging?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
14. Als u iemand tegenkomt in de buurt weet u dan of hij/zij in deze buurt woont?
- ☐ Over het algemeen wel
 - ☐ Over het algemeen niet
15. Bent u de afgelopen jaren actiever geworden in de buurt (vrijwilligerswerk en deelname aan buurtactiviteiten)?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee, ga door naar vraag 17

16. In hoeverre denkt u dat de komst van de Poorten indirect van invloed is op uw antwoord bij vraag 15?

- ☐ Veel invloed
- ☐ Weinig invloed
- ☐ Geen invloed

Onderstaande vragen gaan over de ongeschreven regels en heersende normen in uw buurt

17. Vindt u dat de bewoners van uw buurt op elkaar letten?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet niet

18. Vindt u dat de bewoners in deze buurt dezelfde opvattingen hanteren over de netheid van een buurt?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet niet

19. Spreekt u mensen aan op ongewenst gedrag zoals bijvoorbeeld het parkeren van de auto op de stoep?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

20. In hoeverre denkt u dat de ongeschreven regels en normen & waarden, indirect beter worden na geleefd door de komst van de Poorten?

- ☐ Veel invloed
- ☐ Weinig invloed
- ☐ Geen invloed

Dit is het einde van de enquête, hartelijk dank voor uw medewerking!

Bijlage 3 Enquête Liebergen

Algemene vragen

1. Wat is op u van toepassing?

- ☐ Ik heb een huurwoning
- ☐ Ik heb een koopwoning

2. Wat is uw leeftijd

- ☐ 0 – 15 jaar
- ☐ 15 – 25 jaar
- ☐ 25 – 45 jaar
- ☐ 45 – 65 jaar
- ☐ 65 jaar en ouder

3. Hoe ziet de samenstelling van uw huishouden eruit?

- ☐ Eenpersoonshuishouden
- ☐ Huishouden zonder kinderen
- ☐ Huishouden met kinderen

4. Woonde u al in Liebergen voordat de stedelijke vernieuwing van start ging in 2002?

- a. Ja, ga door naar vraag 6
- b. Nee

5. Wat was uw beweegreden om in Liebergen te gaan wonen?

- ☐ Verbeterd imago
- ☐ Familie en kennissen die in de buurt wonen
- ☐ Andere reden, namelijk.....

6. Hoe vaak brengt u een bezoek aan woondienstenzone St. Joseph?

- ☐ Vaak (minimaal 1-3x per week)
- ☐ Regelmatig (minimaal 1-3x per maand)
- ☐ Soms (minder dan 1-3x per maand)
- ☐ Nooit, ga door naar vraag 9

7. Waarom bezoekt u woondienstenzone St. Joseph?

- ☐ Om praktische redenen (kapper, fysio, kinderdagverblijf of cursus, etc.)
- ☐ Om sociale contact te hebben met andere buurtbewoners
- ☐ Beiden

8. Vindt u dat de functies die gerealiseerd zijn in St. Joseph de buurtbewoners dichter bij elkaar heeft gebracht?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet niet

Onderstaande vragen gaan over het vertrouwen in uw buurtbewoners

9. Kunt u de sleutel bij uw burens of andere buurtbewoners achterlaten als u op vakantie gaat?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
10. Vertrouwd u in algemene zin uw buurtbewoners of bent u steeds op uw hoede?
- ☐ Ja in algemene zin vertrouw ik mijn buurtbewoners
 - ☐ Nee ik steeds op mijn hoede, ga door naar vraag 12
 - ☐ Weet niet, ga door naar vraag 12
11. In hoeverre denkt u dat de komst van woondienstzone St. Joseph indirect van invloed is op uw antwoord bij vraag 10?
- ☐ Veel invloed
 - ☐ Weinig invloed
 - ☐ Geen invloed

Onderstaande vragen gaan over de mate waarin u een netwerk vormt met uw mede buurtbewoners

12. Doet u mee aan buurtactiviteiten die georganiseerd worden in/ rondom St. Joseph?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
13. Doet u aan vrijwilligerswerk?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
14. Bent u lid van een vereniging?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee
15. Als u iemand tegenkomt in de buurt weet u dan of hij/zij in deze buurt woont?
- ☐ Over het algemeen wel
 - ☐ Over het algemeen niet
16. Bent u de afgelopen jaren actiever geworden in de buurt (vrijwilligerswerk en deelname aan buurtactiviteiten)?
- ☐ Ja
 - ☐ Nee, ga door naar vraag 18

17. In hoeverre denkt u dat de komst van St. Joseph indirect van invloed is op uw antwoord bij vraag 16?

- ☐ Veel invloed
- ☐ Weinig invloed
- ☐ Geen invloed

Onderstaande vragen gaan over de ongeschreven regels en heersende normen in uw buurt

18. Vindt u dat de bewoners van uw buurt op elkaar letten?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet niet

19. Vindt u dat de bewoners in deze buurt dezelfde opvattingen hanteren over de netheid van een buurt?

- ☐ Ja
- ☐ Nee
- ☐ Weet niet

20. Spreekt u mensen aan op ongewenst gedrag zoals bijvoorbeeld het parkeren van de auto op de stoep?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

21. In hoeverre denkt u dat de ongeschreven regels en normen& waarden, indirect beter worden na geleefd door de komst van St. Joseph?

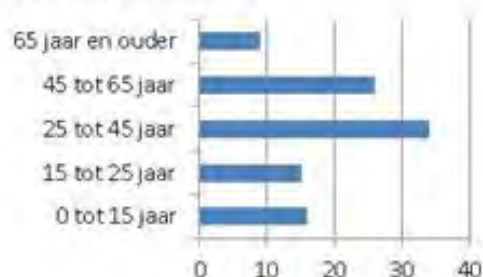
- ☐ Veel invloed
- ☐ Weinig invloed
- ☐ Geen invloed

Dit is het einde van de enquête, hartelijk dank voor uw medewerking!

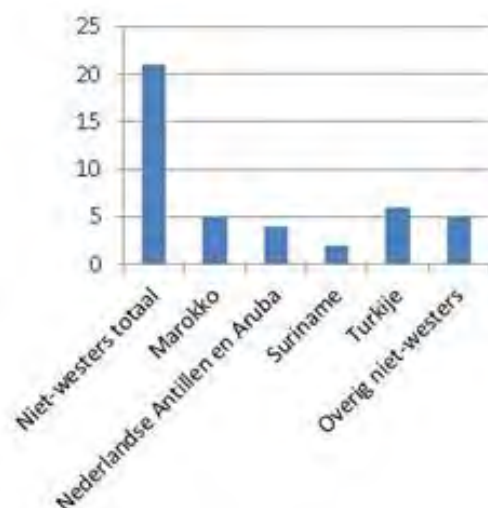
Bijlage 4 Algemene statistieken Hasselt

Aantal huishoudens: 3.065
Woningvoorraad: 2.790

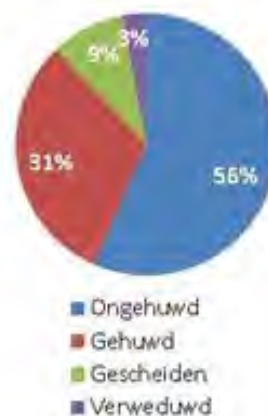
Figuur 6 Leeftijdsoopbouw in %



Figuur 7 % allochtonen



Figuur 9 Bevolking naar burgerlijke staat in %



Figuur 8 woningen naar eigendom



Figuur 10 Huishouden situatie in %

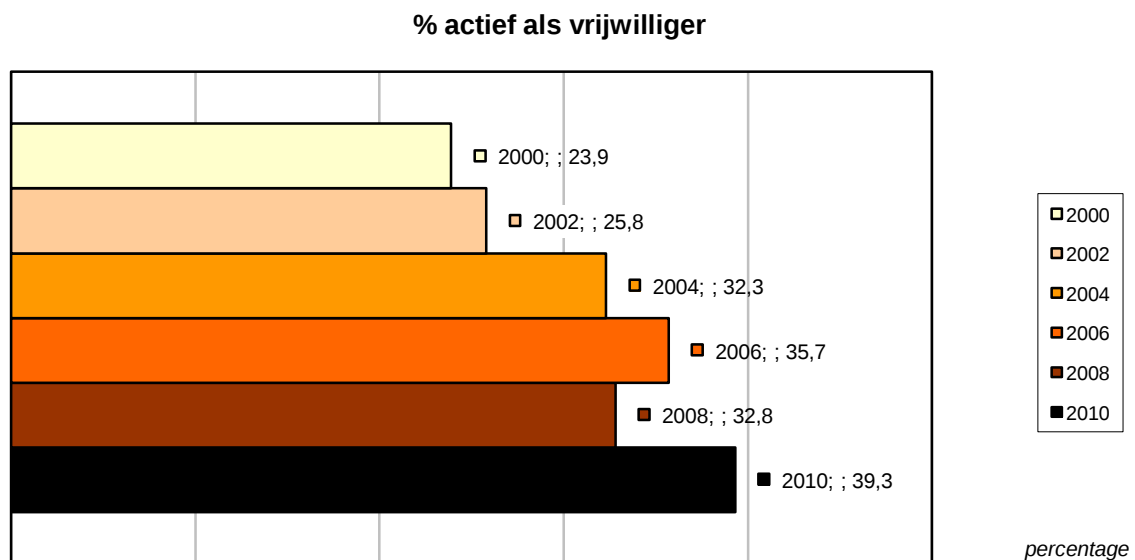


Bijlage 5 Vrijwilligers Tilburg

In het Burgeronderzoek 2010 op stadsniveau (een schriftelijk enquête onder inwoners van de stad van 18 jaar en ouder met een respons van 1.2.48 personen) is sinds 2000 een vraag gesteld over het vrijwilligerswerk, maar dan enigszins anders geformuleerd dan in dit onderzoek het geval is.

"Bent u op de één of andere manier actief als vrijwilliger? Geeft u bijvoorbeeld regelmatig hulp aan burens, zieken of ouderen, of heeft u een functie in een club, vereniging, kerk, moskee, buurthuis of politieke partij of bent u misschien leesmoeder of - vader op een school?"

Sinds 2000 vertoont het percentage vrijwilligers, met een paar kleine schommelingen, een stijgende lijn. In 2010 geeft 39% aan actief te zijn als vrijwilliger. Dat is meer dan in 2008.

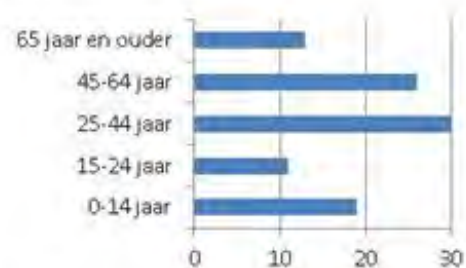


Bijlage 6 Algemene statistieken Liebergen

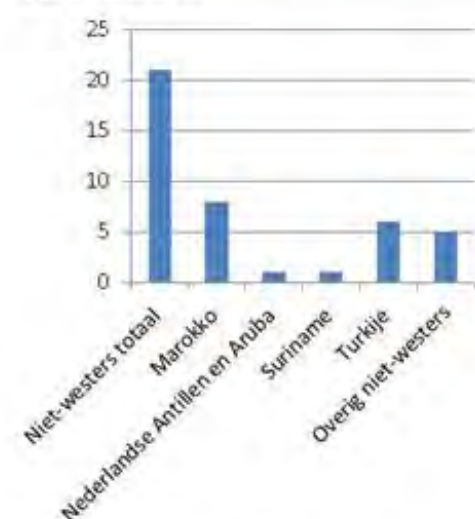
Aantal huishoudens: 2.230

Woningvoorraad: 2.185

Figuur 1 Leeftijdsoopbouw in %



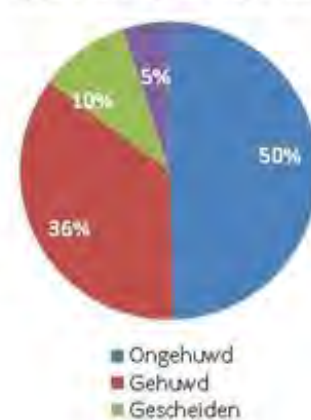
Figuur 2 % allochtonen



Figuur 3 Woningen naareigendom



Figuur 4 Bevolking naar burgerlijke staat in %



Figuur 5 Huishouden situatie in %



Bijlage 7 Waarde oordeel sociaal kapitaal nu en op basis van lange termijn cijfers, Hasselt

Variabele	Proxy	Resultaat	Beoordeling
Vertrouwen	Verhuisgeneigdheid	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt	Zeer goed
Netwerken	Digitaal netwerk	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Contact in de buurt	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Buurtbetrokkenheid	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
Normen	Woninginbraken	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt sterker	Zeer goed
	Overlast jeugd	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt	Goed
	Afval	Meervoudige lineaire lijn stijgt/daalt	Zeer goed
	Vernieling/vandalisme	Meervoudige lineaire lijn daalt/constant	Slecht
	Onveiligheidsgevoel	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Slecht
Totaalscore lange termijn			Goed

Variabele	Proxy	Resultaat	Beoordeling
Vertrouwen	Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
Netwerken	Vrijwilligerswerk	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Lidmaatschap vereniging	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Deelname aan buurtactiviteiten	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Herkenning buurtbewoners	>75% van de respondenten geeft positief antwoord	Zeer goed
	Actiever geworden in de buurt	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
Normen	Netheid van de buurt	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Buurtbewoners letten	26%- 50% van de	Matig

	op elkaar	respondenten geeft positief antwoord	
	Buurtbewoners spreken elkaar aan	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Invloed de Poorten op naleving normen	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
Totaalscore nu			Matig

Bijlage 8 Kruistabellen

Leeftijd * Reden van bezoek St. Joseph	Praktische redenen	Sociale contacten	Beiden	Totaal
25 – 45 jaar	5	1	1	7
45 – 65 jaar	2	1	3	6
65 jaar en ouder	0	6	2	8
Totaal	7	8	6	21

Huishoudsamenstelling * Reden van bezoek St. Joseph	Praktische redenen	Sociale contacten	Beiden	Totaal
Eénpersoonshuishouden	0	6	2	8
Huishouden zonder kinderen	0	0	2	2
Huishouden met kinderen	7	2	2	11
Totaal	7	8	6	21

Bijlage 9 Waarde oordeel sociaal kapitaal nu en op basis van lange termijn cijfers, Liebergen

Variabele	Proxy	Resultaat	Beoordeling
Vertrouwen	Verhuigeneigheidheid	Enkelvoudige lineaire lijn daalt	Goed
Netwerken	Participatie (registratie Versa Welzijn)	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Digitaal netwerk	Enkelvoudige lineaire lijn stijgt	Goed
	Woninginbraken	Meervoudige lineaire lijn daalt/stijgt	Slecht
	Burengerucht	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt sterker	Zeer goed
	Vernieling	Meervoudige lineaire lijn stijgt/daalt	Zeer goed
	Drugs/drankoverlast	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt	Goed
	Afval	Meervoudige lineaire lijn daalt/daalt sterker	Zeer goed
	Bedreiging	Meervoudige lineaire lijn stijgt/daalt	Zeer goed
	On veiligheidsgevoel	Enkelvoudige lineaire lijn daalt	Goed
	Ontevredenheid	Enkelvoudige lineaire lijn daalt	Goed
Totaalscore lange termijn			Goed

Variabele	Proxy	Resultaat	Beoordeling
Vertrouwen	Vertrouwd in algemene zin buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Laat sleutel achter bij burens of buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Invloed St. Joseph op onderling vertrouwen	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
Netwerken	Vrijwilligerswerk	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
	Lidmaatschap vereniging	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Deelname aan buurtactiviteiten	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
	Herkenning buurtbewoners	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed

	Actiever geworden in de buurt	<25% van de respondenten geeft positief antwoord	Slecht
Normen	Netheid van de buurt	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Buurtbewoners letten op elkaar	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
	Buurtbewoners spreken elkaar aan	26%- 50% van de respondenten geeft positief antwoord	Matig
	Invloed St. Joseph op naleving normen	51% - 75% van de respondenten geeft positief antwoord	Goed
Totaalscore nu			Matig